

Te vuur en te zwaard: De reactie van het Nederlands bestuur op Indonesisch nationalisme aan Sumatra's Oostkust, 1918-1942

Sumatraanse hoogwaardigheidsbekleders verwelkomen Gouverneur-generaal D. Fock bij de Grote Moskee in Medan, 1925 (bron: <http://media-kitlv.nl>)

Naam: Thomas de Greeve

Studentnummer: 1041843

MA scriptie History, Political Culture and National Identities

Begeleider: Thomas Lindblad

Tweede lezer: Alicia Schrikker

Datum: 7 juni 2017

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2: Het wonder van Deli	7
2.1 De ‘Oostkustse toestanden’.....	7
2.2. De bestuurlijke situatie in Oost-Sumatra in 1917.....	9
2.3 ‘Een tijd vol moeilijkheden’.....	11
3: Het glazen huis	15
3.1 Het nationale ontwaken.....	15
3.2 Verscherpte tegenstellingen.....	17
3.3 De communistische opstand.....	18
3.4 Een nieuwe ‘nationale’ koers.....	19
3.5 De Nederlands-Indische politiestaat?.....	20
3.6. Het glazen huis?.....	23
4: Een nieuwe dreiging	27
4.1 Stilte voor de storm.....	28
4.2 Het rode gevaar.....	29
4.3 Het koeliegevaar.....	33
4.4 Een nieuw politieapparaat.....	39
5: “Krieg führen heiszt angreifen”	44
5.1 Virulente ondergrondse actie.....	44
5.2 Een doelgerichter rechercheapparaat.....	49
5.3 Een effectieve en krachtdadige koers.....	52
5.4 De Chinese beweging.....	58
6: Conclusie	62
Bibliografie	69
Bijlagen	70

Hoofdstuk één: Inleiding

In september 1928 schreef gouverneur C.J. van Kempen in september 1928 over een gunstige politieke situatie in de residentie Oostkust van Sumatra. ‘De politieke ontwikkeling der inheems Maleische en Bataksche bevolking heeft nog zeer weinig te betekenen. Het respect voor de zelfbestuurders is over het algemeen – en vooral in het Maleis gebeid – nog zeer groot; zucht en drang naar medezeggenschap is zo goed als absoluut niet merkbaar; de import-inheemsen van elders afkomstig en waaronder natuurlijk wel “kraaiers” voorkomen, laat ik daarbij buiten beschouwing (tal van deze zijn brave burgers geworden). Het spreekt echter wel vanzelf dat naar mate de ontwikkeling ook onder de inheemsen voortgang zal maken en ook bij hen een algemeen verschijnsel van het ontwaken te constateren valt, veranderingen komen moeten. Ik zou echter ten deze willen zeggen, dat van bestuurs- en van gouvernementswege geen prikkels gegeven, geen drang uitgeoefend, doch slechts leiding moet worden gegeven aan de natuurlijke ontwikkelingsgang, zij het ook dat dit de jeugdige, heetgebakerde intellectuelen natuurlijk veel te langzaam gaat.’¹ Waar op andere plekken in de archipel de Indonesische nationalistische beweging voor een erg gespannen situatie zorgde, leek aldus dit verslag de politieke onrust in Oost-Sumatra erg mee te vallen. Gematigde hervormingen zouden volgens de gouverneur al voldoende moeten zijn om tegemoet te komen aan de eisen van de lokale nationalist.

De Oostkust van Sumatra was, sinds het gebied in 1858 in Nederlandse handen was gekomen, in korte tijd uitgegroeid tot een economisch zeer belangrijke regio. Het dunbevolkte oerwoud bleek erg geschikt voor de groei van koffie, rubber en tabak en vanaf 1870 waren Europese bedrijven hier in snel tempo grote plantages begonnen. Arbeidskrachten in het gebied waren zeer schaars, maar op grote schaal rekruteerden de plantage-eigenaren grote aantallen Chinese en Javaanse contractarbeiders (koelies). Het bedrijfsleven drukte een sterke stempel op de lokale politiek. Met hulp van het gouvernement konden werkgevers een strikt arbeidsregime handhaven, wat de plantages zeer winstgevend maakte. De kleine geïsoleerde Europese gemeenschap voelde zich echter onveilig, ondanks de goede relatie met het gouvernement. De bijzondere regionale bevolkingssamenstelling van circa 200.000 koelies, de nog talrijkere lokale bevolking en het kleine aantal Europeanen leidde onder de planters tot grote angst bij zelfs de kleinste incidenten. De Europeanen vreesden dan ook dat de ‘radicale’ ideeën van de Indonesische nationalist in Oost-Sumatra catastrofale gevolgen zouden kunnen hebben. De nationalistische beweging werd in dit gebied dan ook nauwlettend in de gaten gehouden.

Welke maatregelen nam het gouvernement om de nationalistische beweging in de Oostkust van Sumatra te bestrijden en hoe succesvol was deze aanpak? Om op deze vraag antwoord te kunnen geven, spits ik mijn onderzoek toe op enkele deelvragen. Wat was de perceptie van het gouvernement ten aanzien van de nationalistische beweging in de Oostkust van

¹ Nationaal Archief, Ministerie van Kolonien, Memorie van Overgave (MvO) Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 186, door C.J. van Kempen (1928, 15.

Sumatra? Welk beleid hanteerden de autoriteiten ten opzichte van de nationalisten in de regio? Welke gevolgen had dit beleid voor de politieke situatie in het gebied? Deze deelvragen behandel ik in twee afzonderlijke hoofdstukken. Hierbij breng ik steeds een onderscheid aan tussen twee verschillende tijdsperiodes. De eerste periode loopt van de installatie van de Volksraad in 1918 tot de communistische opstand in 1926/27. In deze periode was er sprake van een vrij toegewijde houding van het gouvernement tegenover de nationalisten. De tweede periode loopt van 1927 tot aan de Japanse bezetting in 1942. Gedurende deze jaren trad er een verharding op bij het regime. Er was er sprake van strengere repressie en men hanteerde een veel strikter beleid ten aanzien van de inheemse bewegingen.

De bijzondere bevolkingssamenstelling van de Oostkust van Sumatra en het grote economische belang maken dit gebied bijzonder interessant om de impact van het Indonesisch nationalisme te onderzoeken in de Buitengewesten. Het koloniaal gezag heeft altijd (relatief gezien) bescheiden middelen gehad om effectief bestuur uit te oefenen over de archipel. In de Buitengewesten waren de middelen nog beperkter. In de Buitengewesten was men vaak zeer angstig over de ontwikkeling van een brede nationalistische beweging. De Oostkust van Sumatra, waar dit beleid dankzij uitgebreid primair bronnenmateriaal uitstekend onderzocht kan worden, biedt dan ook een zeer interessante casestudy hoe op regionaal niveau door het gouvernement werd omgegaan met de dreiging van het nationalisme.

Ondanks het grote economische belang van de residentie, is er in de huidige geschiedschrijving nog weinig aandacht besteed aan de weerslag van het nationalisme op deze regio. In de secundaire literatuur is vooral geschreven over de sociaaleconomische ontwikkeling van de Oostkust. Goedhart geeft een uitgebreide analyse van de politieke annexatie van Deli, de Oostkustse samenleving, de plantage-economie en de verschillende bevolkingsgroepen in de Oostkust.² Thee Kian Wie beschrijft eveneens de opkomst van de plantage-economie, de sterke economische groei en het daaraan verwante systeem van geïmporteerde arbeid.³ Met name het strikte arbeidssysteem van geïmporteerde koelie-arbeid had in de literatuur een erg slechte naam. Breman is zeer kritisch over de behandeling van de koelies en beschrijft hoe in deze regio het gouvernement samen met de werkgevers een sterk repressief arbeidsregime in stand hielden.⁴ Houben en Lindblad slaan in een collectief werk een meer gematigde toon aan.⁵ Afgezien van de sociaaleconomische geschiedenis en de arbeidsverhoudingen is er weinig geschreven specifiek over de Oostkust van Sumatra.

Er is een rijke literatuur over het Indonesisch nationalisme, zij het dat deze bijna altijd

² A. Goedhart, *Het wonder van Deli* (Alphen aan de Rijn 2002).

³ Thee Kian Wie, *Plantation agriculture and export growth: an economic history of East-Sumatra 1863-1942* (Jakarta 1977).

⁴ J. Breman e.a., *Koelies, planters en koloniale politiek: het arbeidsregime op de grootlandbouwondernemingen aan Sumatra's Oostkust aan het begin van de twintigste eeuw* (Leiden 1992)

⁵ V.J.H. Houben & J.T. Lindblad ea., *Coolie labour in colonial Indonesia: a study of labour relations in the Outer Islands, ca. 1900-1940* (Wiesbaden 1999).

gericht is op Java of Indonesië in het algemeen. Afgezien van enkele werken over de Molukken, is er slechts weinig geschreven over de regionale impact van het nationalisme. L. de Jong, Van den Doel, Vickers, Ricklefs, Burgers en Van Doorn en Hendrix noem ik hier van de standaardwerken over het Indische nationalisme. De Jong richt zich op de grote lijnen, die hij telkens verbindt met de Tweede Wereldoorlog.⁶ Van den Doel vat in *Afscheid van Indië* de nationalistische beweging overtuigend samen.⁷ Hij maakt een onderscheid tussen de optimistische beginperiode van 1908 tot 1918, de oplopende spanningen tussen de nationalist en de overheid van 1918 tot 1926 en de sterke repressie van het regime van 1926 tot aan de Japanse bezetting in 1942. Ricklefs biedt een uitgebreide analyse van verschillende invalshoeken van de nationalistische partijen.⁸ Vickers besteedt slechts weinig ruimte aan het nationalisme, maar is hier erg bondig over.⁹ Burgers' *Garoea en de Ooievaar* is een uitgebreid werk over de nationalistische beweging en het beleid ten opzichte daarvan van het gouvernement. Hij gaat uitgebreid in op gebeurtenissen, individuele personen, het Nederlands beleid en de nationalistische partijen. Hij houdt grofweg dezelfde chronologische en analytische indeling aan als Ricklefs en Van den Doel.¹⁰ Van Doorn en Hendrix geven een uitgebreide samenvatting van de nationalistische beweging, die sterk overeenkomt met het bestaande beeld in de literatuur.¹¹

Ten slotte is er ook nog andere secundaire literatuur, die omtrent de bestrijding van het nationalisme een goede aanvulling zou kunnen zijn. Bloembergen heeft over de geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië geschreven. Ze gaat gedetailleerd in op de Nederlands-Indische 'politiestaat' en het repertoire aan middelen dat in de praktijk gebruikt werd bij het bestrijden van de nationalistische beweging.¹² Ingleson publiceerde onlangs een boek over de vakbonden, waarin hij beschrijft hoe de overheid nauwlettend de arbeidsbeweging in de gaten hield, hoe hun bewegingsruimte ingeperkt werd na de communistische opstand in 1927 en welke belangrijke rol de militante vakbeweging speelde in het aanwakkeren van een antikoloniale geest bij werknemers.¹³ Blumbergers werk over de communistische beweging in Indië uit die tijd is hét standaardwerk over de communistische opstand en een belangrijk naslagwerk over de bestrijding van de PKI door de regering.¹⁴ Tevens is het bij het behandelen van primaire bronnen belangrijk inzicht te krijgen in de geest van de Nederlandse bestuurders. Omtrent dit onderwerp zijn twee belangrijke werken verschenen: Van den Doels *De Stille Macht* en Fasseurs *De Indologen.*¹⁵ *De Stille*

⁶ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11a* (Leiden 1984)

⁷ H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië: de val van het Nederlands imperium in Azië* (Amsterdam 2000)

⁸ M.C. Ricklefs, *A history of modern Indonesia* (Stanford 2001)

⁹ A. Vickers, *A history of modern Indonesia* (Cambridge 2013)

¹⁰ H. Burgers, *Garoea en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010)

¹¹ J.A.A. van Doorn & W.J. Hendrix, *Het Nederlands/ Indonesisch conflict: ontsporing van geweld* (Amsterdam 1985)

¹² M. Bloembergen, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië: uit zorg en angst* (Leiden 2009)

¹³ J. Ingleson, *Workers, unions and politics: Indonesia in the 1920s and 1930s* (Leiden 2014)

¹⁴ J.Th.P. Blumberger, *De communistische beweging in Nederlands-Indië* (Haarlem 1935)

Macht is gefocust op Java en Madoera en geeft een goed overzicht van het dualistisch bestuursstelsel, de bestuurlijke hervormingen en welke filosofieën de Nederlandse ambtenaren zichzelf tussen 1800 en 1942 toe-eigenden.¹⁵ *De Indologen* is gericht op de vorming en opleiding van de Europese ambtenaren.¹⁶ In mijn onderzoek maak ik alleen gebruik van Nederlandstalige en Engelstalige literatuur. Indonesische bronnen heb ik door de taalbarrière helaas niet door kunnen nemen. Aangezien de Indonesische literatuur vooral informatie verschaft over de Indonesische nationalisten en deze scriptie gericht is op het Nederlands beleid, lijkt dit geen onoverkomelijk probleem.

In mijn onderzoek maak ik voornamelijk gebruik van primaire bronnen. Mijn belangrijkste bronnen zijn de ‘Memories van Overgave.’ Dit zijn vertrouwelijke verslagen waarin gouverneurs en assistent-residenten uitgebreid verslag deden en adviezen gaven aan hun opvolgers, die immers om de paar jaar overgeplaatst werden naar andere posten. Dankzij de memories zijn er duizenden pagina’s beschikbaar met vertrouwelijke informatie. In tegenstelling tot sommige andere koloniale documenten, kon er in deze documenten uitgebreid zonder censuur worden geschreven over politieke gevoelige onderwerpen. Deze memories zijn dan ook een zeer waardevolle bron. Via dit materiaal kunnen we een betrouwbaar beeld krijgen van hoe men dacht en oordeelde over het nationalisme in de regio, hoe dit vertaald werd in beleid en in hoeverre het beleid succesvol was. Daarnaast zijn er ook andere primaire bronnen waar ik gebruik van zal maken. Poezes *Politiek-Politioenele Overzichten* bevatten veel informatie over de reactie van de regering op de nationalistische beweging.¹⁷ Hier publiceerde Poeze de politieke verslagen, die de regering vanaf 1928 geregeld stuurde aan gouverneurs, politiecommissaris en verschillende bestuurlijke instellingen.

Deze scriptie is ingedeeld in zes hoofdstukken. In hoofdstuk twee ga ik dieper in op de historische achtergronden. De ontwikkeling van de Oostkust van Sumatra en het laat-koloniaal Nederlands-Indisch bestuur staan hierin centraal. In hoofdstuk drie behandel ik de nationalistische beweging in nationaal perspectief. De gebeurtenissen op Java waren immers van grote invloed op het nationalisme in Sumatra. Hoofdstuk twee en drie zijn grotendeels gebaseerd op secundaire literatuur. De volgende twee hoofdstukken zijn daarentegen gebaseerd op primaire bronnen. In hoofdstuk vier ga ik dieper in op de behandeling van het nationalisme tot aan 1927. In het vijfde hoofdstuk bespreek ik het regionale beleid tussen 1927 en 1942. In de conclusie blik ik terug op de gestelde vragen en bespreek ik in hoeverre het Nederlandse beleid succesvol was.

¹⁵ H.W. van den Doel, *De stille kracht: het Europees binnenlands bestuur op Java en Madoera, 1808-1942* (Amsterdam 1994)

¹⁶ C. Fasseur, *De indologen: ambtenaren voor de oost, 1825-1940* (Amsterdam 1993)

¹⁷ H.A. Poeze, *Politiek-politioenele overzichten van Nederlands-Indië: deel IV, 1935-1941* (Leiden 1994)

Hoofdstuk twee: Het wonder van Deli

Tussen 1910 en 1920 maakte de residentie Oostkust van Sumatra een sterke groei door. Het inwoneraantal in het gebied steeg van 500.000 naar 1 miljoen inwoners, het spoorwegnet verdubbelde en de export van rubber, thee en tabak steeg tot een gezamenlijke exportwaarde van circa 200 miljoen gulden.¹⁸ De sterke regionale groei bleef in Batavia niet onopgemerkt. In december 1915 werd de residentie dan ook verheven tot een ‘gouvernement’ en de resident kreeg de titel ‘gouverneur’, een titel voorbehouden aan een kleine groep residenten.¹⁹ In dit hoofdstuk ga ik nader in op de situatie in Oost-Sumatra. Wat voor samenleving troffen bestuurders hier aan en wat was de grondslag van de snelle economische groei? Hoe was het gebied in 1917 bestuurlijk ingedeeld? Hoe was de relatie tussen het regionale bestuur in Oost-Sumatra en het centrale gezag?

2.1 De ‘Oostkustse toestanden’

De residentie Oostkust van Sumatra was in 1858 opgericht. Op verzoek van de sultan van Siak, destijds in gewapend conflict verwickeld met de Engelse avonturier Wilson, werd het gebied toen toegevoegd aan de Nederlandse kolonie. Aanvankelijk was er na de overname maar weinig interesse van Nederlandse kant voor Oost-Sumatra. Het gebied was dunbevolkt en het gouvernement kampte met een groot tekort aan bestuurders. De situatie veranderde toen men ontdekte dat het gebied zeer geschikt was voor het verbouwen van tabak. In rap tempo begonnen Europese bedrijven hier plantages. De planters behaalden in korte tijd grote winsten. Na 1890 ging men naast tabak, ook thee, rubber en palmolie verbouwen.²⁰ Rubber werd zelfs het belangrijkste regionale exportproduct en in de jaren tien groeide de Oost-Sumatraanse economie sterker dan ooit tevoren. De economische groei had een grote impact op het gebied. De bevolking vervijfvoudigde tussen 1900 en 1930 van 300.000 naar 1.500.000 inwoners en in 1925 was de totale exportwaarde van de productie aan de Oostkust bijna een-derde van de totale exportwaarde van alle Buitengewesten.²¹

Vanaf het begin kampten de Europese planters met een groot personeelstekort in Oost-Sumatra. Onder de lokale bevolking kon men maar weinig werknemers rekruteren, waardoor de planters al snel overgingen tot het inhuren van uitheemse contractarbeiders. Deze werknemers kwamen aanvankelijk uit Zuid-China, maar vanaf 1900 rekruteerde men vooral op Java. Het aantal koelies liep snel op. In 1906 telde het gebied in totaal 95.167 koelies. In 1920 was dit

¹⁸ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 184, door S. van der Plas, (1917), 5-6.

¹⁹ Ibidem, 142.

²⁰ Thee, *Plantation agriculture*, 29.

²¹ Houben & Lindblad, *Coolie labour*, 1-4.

aantal opgelopen tot 239.184 contractarbeiders, waarvan 209.459 afkomstig uit Java. De koelies werden onderworpen aan een strikt arbeidsregime. Met behulp van koelieordonnanties en de daaraan verbonden poenale sanctie, konden de koelies strafrechtelijk worden vervolgd als ze zich niet hielden aan hun contractuele voorwaarden. Rond 1900 ontstond er in het moederland veel controverse omtrent de poenale sanctie. De poenale sanctie zou echter, gezien haar grote economische belang, pas vanaf 1931 geleidelijk afgeschaft worden. Tegelijkertijd was er wel sprake van een geleidelijke verbetering van de arbeidsomstandigheden op de plantages. Een Arbeidsinspectie ging vanaf 1907 toezicht houden en met nieuwe wetgeving werd het arbeidsregime enigszins verzacht.²²

In de memories van overgave komen de koelies en de poenale sanctie geregeld ter sprake. Gouverneur Van der Plas schreef in 1917: ‘Niets is volmaakt, mensen zo min als stelsels en daarom dient steeds naar verbetering en naar betere verhoudingen en ondernemingen te worden gestreefd, maar overigens beschouw ik de poenale sanctie vooralsnog als de meest belangrijke factor voor de welvaart en de ontwikkeling van dit gewest.’²³ ‘Zonder een vaste en geregelde aanvoer van Chinezen uit China zou de tabakscultuur op de huidige schaal niet mogelijk blijven; zonder een dito van Javanen [zou] de rubbercultuur evenmin op het huidige peil kunnen blijven, laat staan zich kunnen uitbreiden.’²⁴ Koelies en een strikte arbeidsdiscipline op de plantages waren, in de ogen van de gouverneur Van der Plas, essentieel voor de economische groei.

In de Oost-Sumatraanse samenleving bestonden er nauwe banden tussen het regionale bestuur en de werkgevers, verenigd in de DPV (Deli Planters Vereniging) en de AVROS (Algemene Vereniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra). Ze oefenden veel invloed uit op de lokale politiek. Naast de planters waren ook de bestuurders gebaat bij een goed draaiende economie. In de residentie was er een tekort aan gekwalificeerde bestuurders. Veel oud-militairen of particulieren werden in Oost-Sumatra benoemd tot bestuurlijke posities. Veel politici woonden dan ook al langer in de regio.²⁵

Het Europees bestuursapparaat bevond zich tevens, net als de planters, in een maatschappelijk geïsoleerde positie. De meeste Europeanen woonden ver weg van de autoriteiten, omgeven door grote aantallen koelies en te midden van de inheemse bevolking. Door de scheve bevolkingssamenstelling, de precare machtsbasis en het geprivilegieerde, geïsoleerde bestaan op de plantages, voelden Europeanen zich hier dan ook snel bedreigd. Er heerste dan ook grote angst dat stakingen, politieke agitatie en andere problemen over zouden kunnen slaan van het ene naar het andere gebied. De conservatieve Europese elite zag in het ambtelijk bestuursapparaat dan ook een belangrijk middel voor het behoud van hun

²² Het voorgaande is gebaseerd op: Houben & Lindblad, *Coolie labour*, 3 en Thee, *Plantation agriculture*, 37 en 39.

²³ MvO, (2.10.39) inv. 184, 262.

²⁴ Ibidem, 267.

²⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Van den Doel, *De stille macht*, 319.

economische en politieke hegemonie. Het bestuursapparaat wist dat zijn machtspositie gestoeld was op de sterke maatschappelijke positie van de planters.

Het leven van de planters begon vanaf 1915 aan de Oostkust steeds aangenamer te worden. De huisvesting en infrastructuur verbeterden in de regio. Planters waren daarnaast ook beter opgeleid dan voorheen. Deze nieuwe generatie planters was vaak al getrouwd en had vaak aan de middelbare landbouwschool in Deventer een opleiding genoten. Het leven in Deli begon dan ook steeds minder het karakter van het eerdere pioniersbestaan te krijgen. Met de nieuwe generatie planters en de verbeterde infrastructuur was het onderlinge contact in de regio toegenomen. Het culturele leven bloeide hierdoor in de jaren tien dan ook sterk op.²⁶

Naarmate de economische groei in het gebied toenam, nam ook het prestige van de regio toe. Van Kempen schreef in 1928: ‘Wanneer men weet dat de bevolking van de oostkust 1/30 van die van Java bedraagt, dan springt de belangrijkheid van de Oostkust wel sterk in het oog en tevens blijkt dat het gewest een veel sterker exportgebied dan Java is.’²⁷ De bloei der Oostkust was aldus van ‘vitaal belang’ voor de algemene financiële positie van Nederlands-Indië.²⁸ Gouverneur Van der Plas schreef in 1917 ook over deze sterke economische groei. Hij merkte vervolgens op: ‘Was het niet juist van de regering dat het daarop haar stempel wilde drukken door dit gewest van een residentie te verheffen tot een gouvernement?’²⁹

De regio behield tegelijkertijd echter vaak het imago van haar eerdere pionierskarakter. Gouverneur H.J. Grijzen constateerde in 1921: ‘Indië telt in Holland nog steeds niet voor vol. Het wordt altijd min of meer als een land van halve wilden beschouwd., als een land van achterlijkheid en geringe beschaving. En zij die naar Indië gaan zijn in de ogen van een deel van het publiek nog steeds “oostgangers”. Ongeveer dezelfde naam die Indië in Holland heeft heeft Deli in Indië. (...) Zowel met Indië als met Deli geldt hier het “onbekend maakt onbemind.”’³⁰

2.2 De bestuurlijke situatie in Oost-Sumatra in 1917

Toen er in 1917 in Batavia gesproken werd over de oprichting van de Volksraad, was er in Nederlands-Indië in vijftig jaar tijd slechts weinig veranderd aan het koloniaal bestuursmodel. Nederlands-Indië kende vanaf de negentiende eeuw een dualistisch bestuursbestel. Aan de basis van dit systeem lag de gedachte dat de inheemse bevolking zoveel mogelijk geregeerd zou moeten worden door inheemse bestuurders.³¹ Het Europees bestuur was erg klein en had

²⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Goedhart, *Het wonder*, 162-164.

²⁷ MvO, (2.10.39) inv. 186, 164.

²⁸ Ibidem.

²⁹ MvO, (2.10.39) inv. 184, 7.

³⁰ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 185, door H.J. Grijzen (1921), 1.

³¹ Van den Doel, *De stille macht*, 40.

voornamelijk een toezichhoudende functie. Daardoor konden de Europeanen zich meer focussen op die zaken, die specifiek van Europees belang waren. Het dualistische bestuursbestel bestond uit een voornamelijk Europees Binnenlands Bestuur en een inheems bestuursapparaat. Onder de resident had men in hiërarchische volgorde assistent-residenten, controleurs en assistent-controleurs. Residenten stonden aan het hoofd van een residentie, assistent-residenten regeerden over een afdeling en de controleurs bestuurden ieder een onderafdeling.³² Het inheemse bestuur bestond uit regenten, wedono's, assistent-wedono's en desa hoofden.³³ Officieel was de assistent-resident gelijk aan een regent en de controleur de gelijke van een wedono. In de praktijk ging het Binnenlands Bestuur zich steeds autoritairder gedragen ten opzichte van het inheemse gezag. De toezichtfunctie vertaalde zich steeds meer in een relatie waarbij de feitelijke macht bij de Europese bestuurders lag.

Het Europees bestuur over Nederlands-Indië was in 1917 verdeeld tussen het centrale gezag en het Binnenlands Bestuur (BB). Het centrale gezag zetelde in Batavia en de gouverneur-generaal had officieel alle macht in handen. Alle beslissingen, benoemingen, wetten en ordonnanties werden namens de gouverneur-generaal genomen. Daarnaast bevatte het centrale gezag een Algemene Rekenkamer, het Algemene Secretarie, een departement van verschillende directies (ieder een directeur direct onder de gouverneur-generaal) en een eigen adviesorgaan, de Raad voor Indië.³⁴ Direct onder de gouverneur-generaal stonden de resident en de rest van het Binnenlands Bestuur. Nederlands-Indië was verdeeld in residenties, afdelingen en onderafdelingen. Belangrijke residenties zoals de Oostkust van Sumatra werden gouvernement genoemd. Dit betekende overigens niet dat de machtsstructuur anders was dan bij gewone residenties. De regentschappen weken meestal af van de Europese bestuurlijke indeling van de archipel. Vanaf 1909 kende men daarnaast ook gemeentelijke en provinciale raden, die vaak slechts beperkte bevoegdheden hadden over de desbetreffende regio. De belangrijkste hervorming was uiteindelijk van de oprichting van de Volksraad in 1918, een adviserend centraal orgaan, waar verschillende bevolkingsgroepen zitting in namen.

Het gouvernement Oostkust van Sumatra was in 1917 ingedeeld in vijf verschillende afdelingen: Deli en Serdang, Langkat, Simeloengoen en de Karolanden, Asahan (bestuurd door een regent) en Bengkalis.³⁵ De gouverneur zetelde vanaf 1887 in Medan.³⁶ Naast het BB, was er ook een inheems bestuur. Het inheemse bestuur telde zeven sultanaten en vijf zelfbesturende landschappen. De sultanaten waren Asahan, Deli, Langkat, Koealoeh en Leidong, Pelalawan, Serdang en Siak.³⁷

³² Burgers, *Garoeda*, 76.

³³ De Jong, *Het koninkrijk*, 188.

³⁴ Fasseur, *De indologen*, 35.

³⁵ MvO, (2.10.39) inv. 184, 142.

³⁶ Goedhart, *Het wonder*, 16.

³⁷ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 184, 145-173.

In 1909 en 1910 werden daarnaast twee raden opgericht in Sumatra: de gemeenteraad van Medan (1909) en de plaatselijke raad van het cultuurgebied Oostkust van Sumatra, de Cultuurraad. De gemeenteraad bestond uit 15 leden, waaronder twee inheemsen en een andere Aziaat. De cultuurraad bestond uit 22 Europeanen en 5 Aziaten, waaronder 4 inheemsen. De vier Europese assistent-residenten waren ambtshalve lid en de gouverneur was eveneens uit hoofde van zijn functie voorzitter van de raad. Beide raden fungeerden als adviesorgaan en hadden beperkte bevoegdheden.³⁸

2.3 Een ‘tijd vol moeilijkheden’

Op 31 maart 1938 schreef Drossaers, hoofd van het BB, in een brief aan de gouverneur-generaal: Het BB is een ‘orgaan dat boven de partijen van belangengroepen staat, met een grote kennis van land en volk is toegerust en als plicht heeft er tegen te waken, dat de belangen van de inlandse bevolking in de verdrukking komen.’³⁹ Uit dit citaat blijkt dat de BB’ers zichzelf nog steeds in grote mate zagen als een ‘brengers van recht, welvaart en beschaving’, idealen die het BB al sinds het begin van de liberale periode koesterde.⁴⁰ Het BB was een erg conservatief bestuursorgaan, wat na 1900 doordrongen was van sterk paternalistische en ethische idealen. De twintigste eeuw was voor het BB tevens een moeilijke tijd. BB’ers werden geconfronteerd met nieuwe bestuurlijke ontwikkelingen. In dit verband rijzen enkele vragen. Hoe dacht het BB over zichzelf en welke taken eigende het zichzelf toe? Welke opleiding genoten bestuurders van het BB en hoe beïnvloedde dit hun gedachtengoed? Hoe reageerde het BB op de nieuwe bestuurlijke ontwikkelingen in de jaren twintig?

Het examen om in Indië bij het BB bestuursambtenaar te worden vond vanaf 1902 plaats in Leiden. Tijdens het tentamen werden verschillende vakken getoetst. In het eerste jaar kreeg men vakken zoals geschiedenis, Maleis, aardrijkskunde en een introductie in de rechtswetenschap. Na een examen, waarna men of voor een toekomstige carrière in de Buitengewesten of in het gebied Java en Madoera geplaatst werd, werden de kandidaat-bestuurders onderwezen in geschiedenis, volkenkunde, staatsinstellingen, de islam, het Nederlands-Indisch strafrecht of in het Maleis of Javaans. De Indologenopleiding, zoals de officiële naam vanaf 1916 luidde, duurde maximaal vier jaar. Daarna was men kandidaat-ambtenaar en kon men geposteed worden op een beginnende bestuurspost in Indië. Het idee achter de nieuwe Leidse opleiding was om het oude vakkenpakket uit Delft nu in Leiden aan te bieden op een meer academisch niveau. In de praktijk blijken de onderwijsresultaten, zeker betreffende taal en rechtswetenschap, in de historiografie en in de memories, erg tegen te vallen.

³⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 184, 236-237.

³⁹ Van den Doel, *De stille macht*, 430.

⁴⁰ Van den Doel, *Afscheid*, 19.

Hoewel tot 1925 het examen alleen in Leiden afgelegd mocht worden, waren er nog andere plekken waar men een opleiding kon volgen tot Indisch bestuursambtenaar, onder meer tot 1910 in Batavia. Ook de Delftse voorloper (van de Indologen opleiding) bleef nog lange tijd bestaan, ook al werden de examens afgelegd in Leiden. Enkele grote bedrijven subsidieerden de stichting van een nieuwe, meer economisch gerichte bestuursopleiding in Utrecht. In 1925 werd Utrecht gelijkgesteld aan Leiden. Leiden was destijds traditioneel gefocust op rechten, taal en cultuur en had, in tegenstelling tot Utrecht, geen economische leerstoelen.⁴¹

In de opleiding van de toekomstige bestuurders speelden ethische idealen een belangrijke rol. In 1901 had koningin Wilhelmina in de troonrede een koerswijziging van de Nederlands-Indische politiek aangekondigd, waarin erkend werd dat Nederland ten opzichte van Indonesië ‘een ereschuld’ had. Indonesië was voor Nederland niet meer ‘een economisch wingewest.’ Vanaf dat moment zou er een ‘ethische politiek’ gevoerd gaan worden om door middel van educatie, irrigatie en emigratie de Indonesiër te ‘verheffen’ van ‘een kind tot een man.’

Bestuurders van het BB moesten binnen deze nieuwe politiek ‘brengers van recht, welvaart en beschaving’ worden. Doordrongen van ethische idealen, zouden zij de inheemse bevolking moeten beschermen tegen de ‘grillen van lokale residenten.’ De aanleiding tot deze taakstelling was Multatuli’s *Max Havelaar*, waar het machtsmisbruik door inheemse vorsten blootgelegd werd. Het Europees bestuursapparaat werd dan ook tot aan de Japanse bezetting overheerst door een sterk paternalistische houding ten aanzien van de inheemse bevolking. Veel bestuurders leken ‘als alleswetende vaders’ op de lokale bevolking neer te kijken op de lokale bevolking.⁴²

Het Europees BB was een erg conservatief instituut. Deze ambtenaren zagen zichzelf als onmisbare schakels tussen het gezag in Batavia en de bevolking in de regio. Belangrijke hervormingen, zoals de installatie van de Volksraad, konden bij het BB op weinig steun rekenen. In een nota uit 1913, werd het BB zelfs omschreven als een stel ‘buitengewoon arrogante bestuurders, die er altijd vanuit gingen dat in allerlei aangelegenheden hun opvattingen en hun oordeel maatgevend hoorde te zijn. Naar oordelen van regenten en wedono’s zou nauwelijks geluisterd worden.’⁴³

Na hun opleiding in Nederland, werden de jonge bestuurders aangesteld op afgelegen en vrij onbelangrijke posten in de archipel. Vandaar werd men eens in de zoveel jaar overgeplaatst naar andere gebieden, waarbij men over het algemeen steeds hogere en belangrijkere functies kreeg. Een functie als gouverneur van de residentie Oostkust van Sumatra kon men pas bereiken vlak voor het einde van de carrière, na een lange en succesvolle loopbaan. Bestuurders van het BB opereerden, zeker in de Buitengewesten, in de praktijk op grote afstand van Batavia. De communicatie tussen Batavia en hun regio’s verliep vaak moeizaam en zo hadden ze de facto

⁴¹ Het voorgaande is gebaseerd op: Fasseur, *De indologen*, 366-371, 382 en 418.

⁴² Het voorgaande is gebaseerd op: Van den Doel, *Afscheid*, 18-20.

⁴³ Van den Doel, *De stille macht*, 295.

veel vrijheid van handelen.

Tijdens het eerste congres van de vereniging van ambtenaren van het BB, in februari 1922, werden de vroege jaren twintig omschreven als ‘zeer moeilijke tijden’. ‘De hele positie draagt de stemming van zeer moeilijke tijden, welke zijn te verwachten voor de maatschappelijke klassen, waaruit de bestuursambtenaren, Europese zowel als inheemse voortkomen.’⁴⁴ Opmerkelijk genoeg kwam, aldus de spreker, het grootste gevaar niet eens van de nationalistische beweging. Het BB maakte zich de meeste zorgen om de bestuurlijke hervormingen van het gouvernement.

Het meest maakte men zich zorgen om de groeiende bemoeienis van Batavia. In de loop van de twintigste eeuw was de communicatie tussen de Buitengewesten en Batavia steeds beter geworden. Dit bracht een toenemende centralisatie, meer bureaucratie en een verlies aan bestuurlijke vrijheid met zich mee. BB’ers keken wantrouwend op tegen deze ontwikkelingen en reageerden bijvoorbeeld negatief op de oprichting van de Volksraad.⁴⁵

In de regionale memories komen de zorgen over de toenemende centralisatie geregeld naar voren. Gouverneur H.J. Grijzen schreef in 1921 hierover: ‘Behalve wat betreft de landschapsaangelegenheden wordt letterlijk alles, tot de kleinste futiliteiten toe, vanuit Java geregeld, en daar scheert men veel te veel alle Buitengewesten over één kam, is men veel te weinig doordrongen van het feit dat de verschillende gewesten ook verschillende behoeften hebben, is men veel te weinig van de plaatselijke noden en wensen op de hoogte of houdt men althans daarmee veel te weinig rekening.’⁴⁶ Grijzen, die zelf dertig jaar bij het BB had gediend, schreef hierover: ‘Het dienen althans bij het BB is er de laatste tijd niet aangenamer op geworden. Ik althans kan de indruk niet van mij afzetten dat die tak van dienst met een soort kleinachting wordt behandeld.’⁴⁷ BB’ers waren tevens verontrust over de hoogte van hun salarissen, de te langzame promoties, de progressieve voorstellen van de commissie Carpentier Alting en de opkomst van de nationalistische bevolking.⁴⁸ In de ogen van het BB waren de Indonesiërs nog lang niet klaar voor verregaande autonomie.

In Oost-Sumatra waren er spanningen tussen het BB en de inheemse bestuurders. Gouverneur H.E.K. Ezerman schreef over plaatselijke regenten: ‘De vrij opkomende rijkdom, de geldovervloed en alles wat daaraan gepaard ging, heeft hen gemaakt tot hoofden voor wie geld het alfa en omega is geworden, die zijn gaan menen dat met geld alles kan worden bereikt.’⁴⁹ De vorsten zouden ‘te veel geven om uiterlijk vertoon van pracht en praal’ en ‘weinig innerlijke

⁴⁴ Van den Doel, *De stille macht*, 333.

⁴⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

⁴⁶ MvO, (2.10.39) inv. 185, 3.

⁴⁷ Ibidem, 39.

⁴⁸ Van den Doel, *De stille macht*, 333.

⁴⁹ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, Geheime Memorie van Overgave Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 189, door H.E.K. Ezerman (1933), 10.

beschaving hebben en zin voor ideële waarden.⁵⁰ Het Europees BB kon ‘eindeloos veel geduld hebben, maar wanneer steeds maar een beroep wordt gedaan op de ernst waarmede de ambtenaren de meest dwaze voorstellen moeten behandelen, dan prikkelt zulks op den duur en komt er onwillekeurig een gevoel van wrevel over de noodzakelijkheid van de serieuze behandeling van zoveel charlatanerie.’⁵¹

Gouverneur J. Bouwes Bavinck was in 1938 positiever over de relaties met het inheems bestuur. Hij voegde toe aan de opmerkingen van Ezerman: ‘Zo zijn er gelukkig ook andere verschijnselen, zij het ook flauw, en dikwijls nog onuitgesproken, die de indruk wekken, dat ook deze bestuurders zich meer en meer bewust worden van hun verantwoordelijkheid, zij het al, als gevolg van een onbewust en onbestemd opkomend besef, dat de toekomstige positie en invloed van hen en hun huis aanpassing aan moderne toestanden en verhoudingen als gevolg van de ontwikkeling der tijden, tot gebiedende noodzaak maakt.’⁵² Hij voegde toe: men moest ‘niet vergeten dat we hier te maken hebben met een oosterse maatschappij, zodat echt Hollandse degelijkheid, plichtsbesef en verantwoordingsgevoel moeilijk verwacht kunnen worden.’⁵³

Het BB kan, alles in acht genomen, samengevat worden als een zeer conservatief instituut. Het was een corps doordrongen door ethische idealen, maar in de praktijk uitte de paternalistische houding in Oost-Sumatra zich in vrij autoritair beleid. Nieuwe ontwikkelingen werden met argwaan door het BB gevolgd. Niet geheel onverwacht, zou de twintigste eeuw in Indië in de ogen van het BB dan ook een zeer problematische eeuw blijken.

⁵⁰ Geheime MvO Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 189, 11.

⁵¹ Ibidem, 56.

⁵² Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, Geheime MvO Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 192, door J. Bouwes Bavinck (1938), 4.

⁵³ Ibidem, 6.

Hoofdstuk drie: Het glazen huis

3.1 Het nationale ontwaken

In 1908 werd Boedi Otomo (Het Schone Streven) opgericht.⁵⁴ Boedi Otomo was een initiatief van Indonesische hogeropgeleiden. Ze wilden door verbetering van het onderwijs in de kolonie de maatschappelijke kansen voor de inheemse bevolking vergroten.⁵⁵ Ook al volgde deze gematigde partij een conservatieve koers, de oprichting van Boedi Otomo wordt altijd gezien als het historische begin van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

De roep om lokale autonomie werd, kort na de aankondiging van het ethische beleid toegejuicht. In 1903 werd het verbod op vergadering opgeheven, wat meteen veel politieke bewegingsruimte bood aan Indische verenigingen. De nieuw verworven politieke vrijheden, de grotere toegankelijkheid van onderwijs en buitenlandse ontwikkelingen in met name India en de Filippijnen hadden grote gevolgen voor het Indonesisch verenigingsleven. Al snel raakte deze in een stroomversnelling.⁵⁶

Uiteraard was hun bewegingsruimte niet onbegrensd. Radicale partijen, die zich richtten op totale onafhankelijkheid, zou het gouvernement streng bestrijden. Zelfstandigheid was in de ogen van het gouvernement een doel op heel lange termijn.

Het ‘ontwaken’ van de inheemse bevolking kwam tot uiting in een groeiend aantal clubs, kranten, handelsverenigingen, culturele verenigingen, sociaal-religieuze organisaties en partijen met een politiek programma.⁵⁷ Na de oprichting van Boedi Otomo volgden al snel andere nationalistische organisaties. Sommige verenigingen ontstonden op etnische grondslag. Zo werd in 1908 de Bond van Ambonese Militairen opgericht, gevolgd door een Menadonese variant in 1911, de Soendanezen Pasoendan in 1914, de Jong Sumatranen Bond in 1917, de Madoerezenbond in 1920 en de Kaoem Betawi in 1923.⁵⁸ Dit waren veelal sociaaleconomische organisaties, gebaseerd op etniciteit.

Een van de bekendste van deze organisaties was de Indische Partij, opgericht in 1912 door E.F.E. Douwes Dekker. Samen met Tjipto Mangkoesoemo en Soewardi Soerjaningrat richtte hij zich met zijn partij op uitbreiding van onderwijs, propageerde hij tegen discriminatie en rechtsongelijkheid, wilde hij meer invloed op het landsbestuur en wenste hij het volk voor te bereiden op onafhankelijkheid. Zijn beweging bestond vooral uit Indo-Europeanen en kende al snel 7.000 leden. De Indische Partij was de eerste echte partij die zich op totale onafhankelijkheid richtte en het gouvernement trad er dan ook streng tegen op. Gouverneur-

⁵⁴ Van den Doel, *Afscheid*, 23.

⁵⁵ Ricklefs, *A history*, 196.

⁵⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garoea*, 139 en 155.

⁵⁷ Bloembergen, *De geschiedenis*, 73.

⁵⁸ Ricklefs, *A history*, 201.

generaal Idenburg weigerde de partij officieel te erkennen en in 1912 interneerde het gouvernement het driemanschap op grond van Idenburgs exorbitante rechten (rechten waarbij de gouverneur-generaal, wanneer iemand ‘een gevaar was voor de openbare orde en rust’, iemand de toegang tot delen van Indië of zelfs de gehele kolonie kon ontzeggen). De partij werd in 1913 door Dekker ontbonden en veel van haar leden stapten over naar een nieuwe linkse gematigdere Indische partij ‘Insulinde’.⁵⁹

In 1911 werd door Oemar Said Tjokroaminoto de eerste nationalistische massabeweging opgericht, de Sarekat Dagang Islam. Een jaar later veranderde zij haar naam in Sarekat Islam (Vereniging Islam). Sarekat Islam (SI) was een samenwerking tussen moslims, gebaseerd op religieuze grondslag en omvatte een bonte verzameling van bonden op Java, Sumatra en Borneo. Op lokaal niveau bestonden er soms grote verschillen tussen de afdelingen. Deze bonden deelden vaak een antipathie jegens Chinezen (vanwege hun economisch voordelige positie in de kolonie) en een aversie jegens het Nederlands of Indonesische gezag. Vaak streefden ze daarnaast ook sociale doelen na, zoals het oprichten van scholen, organisaties van onderlinge steun of coöperaties. Lidmaatschap van de Sarekat Islam omvatte ook een geheime eed. Hierin werd het geloof verklaard in een *ratoe adil* (rechtmatige vorst). Tjokroaminoto en later Soekarno werden vaak als deze *ratoe adil* gezien, de rechtmatige leider van het land, die hen volgens de legende beloofd was. Sarekat Islam hield grote openbare bijeenkomsten en telde al snel heel veel leden. Haar organisatie telde in 1914 300.000 leden en in 1919 claimde de vereniging 2.000.000 leden te hebben. In 1912 verklaarde Tjokroaminoto graag samen te willen werken met het gouvernement en ontkende hij uit te zijn op een revolutie. Dit leidde een jaar later tot officiële erkenning door het koloniale bestuur. Idenburgs welwillende reactie wekte veel verontwaardiging bij de Nederlanders in de kolonie.⁶⁰

Sarekat Islam was niet de enige nationalistische beweging die zich op de massa richtte. In mei 1914 richtte de marxist Henk Sneevliet in Indië de ISDV (Indische Sociaal Democratische Vereniging) op.⁶¹ De links-extremistische tak wist geleidelijk aan steeds meer invloed te krijgen binnen de socialistische partij. Na de Russische revolutie in 1917 radicaliseerde de beweging. Sneevliet werd in 1918 verbannen, maar zijn positie werd al snel overgenomen door Semoan, Darsono en andere radicalen.⁶² Semoan en Sneevliet, die allebei ook invloed probeerden uit te oefenen op de bonden van de Sarekat Islam, raakten al snel in conflict met het bestuur van de Sarekat Islam. Beide verenigingen probeerden immers de bonden van Sarekat Islam voor zich te winnen. In 1920 werd de ISDV omgedoopt in Perserikatan Kommunis di Indonesia (PKI),

⁵⁹ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garroeda*, 161.

⁶⁰ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garroeda*, 164; L.H.W. Dalhuizen e.a, *Geschiedenis van Indonesië* (Zutphen 1998), 99; De Jong, *Het koninkrijk*, 237; Ricklefs, *A history*, 200.

⁶¹ Ricklefs, *A history*, 206.

⁶² Burgers, *Garroeda*, 167.

waarna in 1924 de naam werd ingekort naar Partai Kommunis Indonesia.⁶³ De internering van verschillende leidinggevende personen, de onderlinge concurrentie en de ideologische verschillen tussen seculiere klassenstrijd of islam hielpen niet om de geschillen tussen de PKI en de SI op te lossen. Vanaf 1923 gingen beide partijen hun eigen weg.⁶⁴

3.2 Verscherpte tegenstellingen

In 1918 was het politieke klimaat in Indië in korte tijd sterk veranderd. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was er veel sociale onrust in Indië. Economisch had de archipel zwaar te lijden onder de oorlog. De Duitse schepen blokkeerden transporten naar Azië, waardoor de kolonie een aantal jaren op zichzelf aangewezen was. De economische moeilijkheden zorgden voor een militantere inheemse bevolking. Tegelijkertijd deden andere koloniale machten, de Amerikanen in de Filippijnen en Engelsen in India, grote concessies naar de nationalistische bewegingen ter plaatse.⁶⁵ Indonesische nationalistenaanputten veel hoop uit deze ontwikkelingen. Ook de Russische revolutie was voor hen een bron van inspiratie.

Binnen de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging was in 1918 inmiddels een belangrijke splitsing ontstaan. In november 1916 was de nieuwe gouverneur-generaal Van Limburg Stirum akkoord gegaan met de vorming van de Volksraad, waar naast Europeanen, ook Indonesiërs en Chinezen zitting konden nemen.⁶⁶ De Volksraad werd geïnstalleerd op 18 mei 1918. De Volksraad was in de eerste plaats een adviserend orgaan, maar werd nauw betrokken bij belangrijke besluiten. Zij werd om advies over de begroting gevraagd, het gouvernement pleegde met de raad overleg over nieuwe wetgeving, leden konden via dit orgaan op landelijk niveau klachten ten gehore brengen en hier kon men zonder bang te zijn voor de gevolgen openlijk politiek overleg voeren.⁶⁷

De installatie van de Volksraad riep tegengestelde reacties op in Indië. Indonesische nationalistenaanvonden dat de hervormingen niet snel genoeg gingen. De nationalistenaanwildten meer autonomie, maar de Nederlanders bleven alle macht in handen houden. Vanaf 1916 was er dan ook een debat gaande tussen de nationalistenaanof men moest samenwerken met het regime om geleidelijk hun positie te verbeteren of dat men moest kiezen voor radicale non-coöperatie. Sarekat Islam en de PKI kozen overtuigd voor non-coöperatie, terwijl veel gematigde bewegingenaanjuist via de Volksraad hun invloed probeerden te vergroten.

Europeanenaanin de kolonie waren vaak geschokt door de snelle veranderingen. Eerst had men verwacht dat het nationalisme een kleine beweging zou blijven, maar in tien jaar tijd was er

⁶³ Het voorgaande is gebaseerd op: Blumberger, *De communistische beweging*, 12, 34 en 36.

⁶⁴ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis*, 104.

⁶⁵ Burgers, *Garoeda*, 172.

⁶⁶ Van den Doel, *Afscheid*, 25.

⁶⁷ De Jong, *Het koninkrijk*, 252.

al erg veel veranderd. De snelle veranderingen leken een grote bedreiging voor hun maatschappelijk bevoorrechte positie. Deze verontwaardiging werd zelfs groter toen in november 1918 Van Limburg Stirum, met de zogeheten ‘november beloften, beloofde te onderzoeken of de Volksraad in de toekomst ook medewetgevende en controlerende bevoegdheden zou kunnen krijgen. Op 2 december 1919 installeerde hij hiervoor de commissie Carpentier Alting, een progressieve en sociaal diverse commissie van 26 man, die een rapport zou schrijven over ‘noodzakelijke bestuurlijke hervormingen’ in Indië.⁶⁸

De houding van de Nederlanders werd dan ook stugger. Hun positie en hun veiligheid was in het geding.⁶⁹ Toen in 1922 de grondwettelijke hervormingen van de commissie Carpentier Alting doorgevoerd werden, werden er dan ook nauwelijks concessies gedaan naar de Indonesische nationalisten. De Indo-Europese bevolkingsgroep, die zich eveneens bedreigd voelde, schaarde zich aan de kant van de Nederlanders.

3.3 De communistische opstand

Niet alleen politieke bewegingen, maar ook vakbonden zetten de koloniale samenleving op scherp. Een militante arbeidersbeweging streed op veel fronten voor betere arbeidsvoorwaarden voor inheemse werknemers. Door de economische terugslag in 1921 waren deze bonden erg vatbaar voor de nationalistische propaganda. Sarekat Islam en de PKI oefenden dan ook grote druk uit op de bonden. De PKI organiseerde twee grote stakingen: de pandhuisstaking in 1922 en de spoorwegstaking 1923.⁷⁰ Gouverneur-generaal Fock trad meteen hard op. De dag na de spoorwegstaking werd er een wettelijk stakingsverbod ingevoerd.⁷¹

Het gouvernement beschikte over een breed repertoire aan middelen om het nationalisme een halt toe te roepen. De strenge repressie van het gouvernement was dan ook een harde klap voor de nationalisten. SI voerde al snel een andere koers dan de militantere PKI. SI werd gestroomlijnder en richtte zich steeds meer toe op sociaaleconomische activiteiten. De PKI werd daarentegen radicaler. Na een mislukte staking, was zij in 1925 gedwongen om ondergronds gegaan. De vereniging ging op in een geheime celstructuur, met lokale cellen van 3 tot 10 man. Haar ledenaantal groeide snel, maar de centrale leiding verloor steeds meer controle over de lokale afdelingen. Door verscherpt toezicht op communistische activiteiten en de verbanning van verschillende PKI leiders, kwam de leiding steeds meer in handen van personen zonder organisatorisch talent. De leden van de PKI waren tegelijkertijd ook sterk verdeeld over de te volgen koers. Medio 1925 wilde een deel van de PKI een gewelddadige opstand voorbereiden. Een groot deel van de PKI vond het hiervoor echter te vroeg en keerde zich

⁶⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garoeda*, 173 en 177.

⁶⁹ Van den Doel, *Afscheid*, 25.

⁷⁰ Ingleson, *Workers*, 1.

⁷¹ Bloembergen, *De geschiedenis*, 253.

ertegen. De militante partijtak besloot desondanks de plannen toch door te zetten.⁷²

De opstand was gedoemd te mislukken. Het verscherpte regeringstoezicht, de grote mate van anarchie binnen de beweging en de sterke interne verdeeldheid gaven de acties nauwelijks kans van slagen. Het gouvernement onderschepte van tevoren belangrijke informatie over de actie, waardoor de opstand faliekant mislukte. In de nacht van 12 op 13 november 1926 kwamen PKI afdelingen in West-Java in opstand. Het regime trad doortastend op en de sloeg de opstanden vrijwel meteen neer. In januari 1927 probeerde de PKI in West-Sumatra een revolutie te ontketenen, maar ook hier werd de opstand snel neergeslagen.

De reactie van de regering liet niet lang op zich wachten. Gouverneur-generaal Fock liet 13.000 Indonesiërs oppakken. De PKI en verschillende vakbonden werden verboden. Uiteindelijk werden 4.500 arrestanten berecht, welke allemaal bestraft werden gevangenisstraffen. Vier leiders werden geëxecuteerd en 1.308 nationalisten werden verbannen naar het net gestichte banningsoord Boven-Digoel op Nieuw-Guinea. De mislukte opstand betekende het einde van de PKI als openlijke organisatie. De PKI kwam het partijverbod en de vele arrestaties van haar leden niet meer te boven. Sarekat Islam, die veel leden had verloren aan de PKI, was inmiddels gedepolitiseerd en speelde nauwelijks meer een rol van politieke betekenis. Het Indonesisch nationalisme had nieuwe impulsen nodig om zich te weren tegen de volhardende houding van het gouvernement.⁷³

3.4 Een nieuwe ‘nationale’ koers

Na de mislukte communistische opstand traden moeilijke tijden aan voor de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging. De politieke bewegingsruimte was na de opstand drastisch ingeperkt. De repressie door de overheid nam in de kolonie sterk toe. Regelmatig interneerde het regime de belangrijkste nationalistische leiders, waardoor de partijen veel moeite hadden hun beweging bij elkaar te houden. Het vertrouwen van de lokale bevolking in de nationalisten had inmiddels door de mislukte communistische opstand een flinke deuk opgelopen. Dit viel samen met toch al een dalende populariteit van de nationalistische beweging. In de jaren dertig werd Indonesië geteisterd door een wereldwijde economische depressie. Het grootste deel van de bevolking in de eerste plaats bezig met overleven. Politiek kwam voor het grootste deel van de inheemse bevolking in de depressie voorlopig op de tweede plaats.⁷⁴

Waar de nationalistische beweging tot 1927 gekenmerkt was door een relatief tolerant politiek klimaat en zowel breed gedragen coöperatieve partijen als radicale massabewegingen, kende de nationalistische beweging na 1927 een heel ander karakter. De nationalistische

⁷² Het voorgaande is gebaseerd op: Bloembergen, *De geschiedenis*, 253-255; Burgers, *Garoea*, 189 en Ricklefs, *A history*, 214.

⁷³ Het voorgaande is gebaseerd op: Blumberger, *De communistische beweging*, 112 en Ricklefs, *A history*, 214.

⁷⁴ Ingleson, *Workers*, 4.

beweging werd kleiner, de politieke speelruimte was door het gouvernement sterk verminderd, non-coöperatieve partijen versplinterden door gebrek aan leiderschap en hun doelen werden radicaler (vanaf nu wilde men totale onafhankelijkheid). Zelfs gematigde coöperatieve partijen in de Volksraad konden nauwelijks meer toezeggingen verwachten van gouvernementele zijde.

Op 4 juli 1927 werd door Soekarno de PNI (Perserikatan Nasional Indonesia, Nationalistische Vereniging Indonesië) opgericht. De oprichting van de PNI was een belangrijke nieuwe stap in de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging. Ze was de eerste nationalistische partij op een puur nationale grondslag. De focus van de PNI lag op de overeenkomsten tussen de partijen, niet de verschillen. De beweging wilde verschillen tussen islamitisch, marxistisch en etnisch nationalisme overbruggen door een gezamenlijk streven naar onafhankelijkheid. De PNI propageerde dan ook voor een nationale seculiere Indonesische staat. De PNI groeide snel. Soekarno's geanimeerde redevoeringen trokken grote aantallen Indonesiërs naar openbare bijeenkomsten. De organisatie kende eind 1929 al 10.000 leden.⁷⁵

De PNI kende slechts een kort bestaan in het openbaar. Desondanks was de puur nationale grondslag een buitengewoon succes.⁷⁶ Op haar eerste partijcongres in mei 1928 richtte de PNI de koepelorganisatie de PPPKI (Perserikatan Partai Partai Kebangsaan Indonesia, Federatie der Partijen voor het Indonesische Volk) op. Boedi Oetomo, Sarekat Islam en andere regionale bewegingen kregen allemaal een plekje binnen deze losse organisatie. De PPPKI zou onderling erg verdeeld blijven, maar zij was een duidelijk bewijs van het succes van de PNI in het overbruggen van de verschillen tussen de partijen. In oktober 1928 maakte de PNI daarnaast belangrijke stappen in de richting van een nationale identiteit. In de 'eed van de jeugd' zwerden de aanwezigen van diverse jeugdorganisaties bij één nationale taal (het *Bahasa Indonesia*), één vaderland (Indonesië) en ze zwoeren bij het streven naar één natie (Indonesië). Het *Indonesia Raya* werd gekozen als het nationale volkslied en de leus *Merdeka* ('vrijheid') en de rood-witte Indonesische vlag werden omarmd als belangrijke uiterlijke symbolen van de nationalistische beweging.⁷⁷

3.5 Een Nederlands-Indische politiestaat?

De PNI kon bij het gouvernement rekenen op weinig begrip. Het regime was geschrokken door de communistische opstanden en ging voortaan strenger optreden. Europeanen in de kolonie maakten zich grote zorgen over het nationalisme. Gouverneur-generaal De Graeff paste van 1926 tot 1931 een zogenaamde 'vertrouwenspolitiek' toe. Het regime zou welwillend optreden

⁷⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Dalhuisen e.a., *Geschiedenis*, 105; De Jong, *Het koninkrijk*, 337 en Ricklefs, *A history*, 218.

⁷⁶ Ingleson, *Workers*, 42.

⁷⁷ Het voorgaande is gebaseerd op: De Jong, *Het koninkrijk*, 337 en 338.

tegenover coöperatieve partijen, maar zou de andere bewegingen ‘keihard aanpakken’.⁷⁸ Gouverneur-generaal De Jonge, aangetreden in 1931, voerde de strenge lijn door. In juni 1932 zei hij in de Volksraad: ‘Wij Nederlanders zijn hier 300 jaar geweest; wij zullen hier nog eens 300 jaar blijven. Hierna kunnen we praten.’⁷⁹ Minister van Koloniën Colijn was evenmin een voorstander van meer autonomie voor Indië. Hij omschreef in 1933 de nationalistische beweging als ‘futiel, geenszins een echte volksbeweging, veeleer een actie waar in werkelijkheid slechts een bovenlaagje van de bevolking, dun als het zilvervliesje van de rijstkorrel, direct bij betrokken was.’⁸⁰ Het gouvernement erkende dan ook nauwelijks het publieke draagvlak van het nationalisme.

Het regime kon inmiddels bij het bestrijden van de nationalistische beweging gebruik maken van een uitgebreid repertoire aan middelen. De gouverneur-generaal kon op grond van zijn ‘exorbitante rechten’ individuen interneren, verbannen of geheel of gedeeltelijk de toegang tot de kolonie ontzeggen. Dit kon hij doen wanneer iemand ‘een gevaar voor de openbare orde en rust was.’ De exorbitante rechten waren een krachtig middel van de gouverneur om gevaarlijke individuen uit de kolonie te weren en hier werd in de jaren tien al meerdere malen gebruik van gemaakt. In ditzelfde decennium werden hiernaast twee nieuwe ordonnanties aangenomen. In 1914 was een ‘haatzaai-artikel ingesteld, waarbij het ‘opwekken van gevoelens van vijandschap’ kon leiden tot forse vrijheidsstraffen. Vijf jaar later herintroduceerde Van Limburg Stirum. ‘het vergaderverbod’. Het hooggerechtshof kon daardoor van te voren openbare bijeenkomsten of verenigingen verbieden.

Toen in de jaren twintig de spanningen met de PKI toenamen, breidde de regering haar arsenaal aan middelen uit. In 1923 volgde een nieuwe strafbepaling, waarbij ‘het strafbaar gesteld werd om ‘stakingen teweeg te brengen, die konden leiden tot een verstoring van de openbare orde of ontwrichting van het economisch leven.’ Vanaf 1926 werd tevens het strafbaar om ‘uitlatingen te doen waarin stemming gemaakt wordt (ook zijdelings, voorwaardelijk of in bedekte termen) voor verstoring van de openbare orde of aanranding van het gezag.’ Op dit uiterst breed opgestelde artikel stond maximaal vijf jaar gevangenisstraf.⁸¹

In de jaren dertig werd dit pakket nog eens uitgebreid. In september 1932 werd de ‘muilkorfcirculaire’ ingevoerd. ‘Elke ambtenaar zou zich moeten onthouden van elke daad, met inbegrip van propaganda of bevordering van propaganda, die ondermijning van het overheidsgezag of ontwrichting van de openbare orde ten doel had of die daartoe leidde.’ Gouverneur-generaal De Jonge breidde in 1935 zijn eigen bevoegdheden flink uit. ‘Niet alleen de rechter, maar ook hij zou voortaan het recht hebben om ‘in het belang van de openbare orde’

⁷⁸ Burgers, *Garoeda*, 203.

⁷⁹ De Jong, *Het koninkrijk*, 359.

⁸⁰ Van den Doel, *Afscheid*, 33.

⁸¹ Het voorgaande is gebaseerd op: Blumberger, *De communistische beweging*, 181; Burgers, *Garoeda*, 179 en Ingleson, *Workers*, 19.

verenigingen te verbieden. De politie kreeg voortaan vrije toegang tot ‘besloten vergaderingen van politieke aard.’

De vrijheid van meningsuiting werd verder beknopt. De Jonge machtigde zichzelf om ‘ter verzekering van de orde en rust’ censuur in te stellen op het post-, telegraaf- en telefoonverkeer. Censuurambtenaren konden hierbij niet alleen kennis nemen van de inhoud van brieven, telefoongesprekken en telegrammen, maar ook brieven aanhouden of vernietigen, telefoongesprekken afbreken en telegrammen weigeren te verzenden. De toch al beperkte persvrijheid in Indië liep hiermee een flinke deuk op.⁸²

De koloniale staat verzamelde grote hoeveelheden informatie over de nationalistische beweging. Na 1927 resulteerde dit in een enorme documentatie van het Indonesische verenigingsleven. Tussen maart 1927 tot 1934 bracht de ARD (Algemene Recherche Dienst), vrijwel maandelijks, uitgebreide rapporten uit over de nationalistische beweging. Na 1934 zou deze frequentie ietwat afnemen. ‘Deze politiek-politionele overzichten’ werden samengesteld door de ARD. De ARD bundelde informatie afkomstig uit de verschillende regio’s en stuurde deze informatie door aan politieke belanghebbenden. Naast deze maandelijks verslagen, verschenen bovendien ook nog drie maandelijks, halfjaarlijkse en jaarlijkse politieke rapporten.⁸³

De ARD was de opvolger van de PID (Politieke Inlichtingen Dienst). De PID was in mei 1916 opgericht om tijdens de Eerste Wereldoorlog toezicht te houden op binnenlandse en buitenlandse politieke activiteiten. Zij werd in april 1919 ontbonden en op 24 augustus 1919 vervangen door de ARD. De ARD had net als haar voorganger de taak om binnenlandse politieke activiteiten te observeren en te registreren. Deze informatie werd vervolgens door de procureur-generaal gebruikt om waar nodig tot actie over te gaan. Door de overlap in het takenpakket van beide organisaties en de oprichting van aparte PID-secties in grote steden, bleef de naam PID nog lange tijd na de opheffing berucht.⁸⁴

De ARD was voor het gouvernement een essentieel middel in de strijd tegen het nationalisme. ARD-agenten waren de ‘ogen en oren van het regime.’ Ze volgden nationalistische politici, verhoorden en vermaanden politieke activisten, controleerden en ontbonden vergaderingen, onderschepten brieven, bespioneerden organisaties en deden invallen bij redacties en scholen. De ARD had een breed netwerk van geheime informanten. Deze spionnen konden geheime informatie verschaffen over werkplaatsen, kampongs, fabrieken, vakbonden en Indonesische verenigingen. In de stad Surabaya alleen al had de ARD in de jaren twintig bijvoorbeeld bijna 300 informanten zitten.⁸⁵

Het uitgebreide wettelijke instrumentarium aan strafordonnanties, de ARD met haar grote netwerk aan informanten en het in de praktijk grote aantal arrestaties en verbanningen van

⁸² Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garroeda*, 140 en 227 en De Jong, *Het koninkrijk*, 375.

⁸³ Het voorgaande is gebaseerd op: Bloembergen, *De geschiedenis*, 271 en 274 en Poeze, *Politiek-politionele overzichten*, vii.

⁸⁴ Het voorgaande is gebaseerd op: Bloembergen, *De geschiedenis*, 182, 192 en 270.

⁸⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garroeda*, 228 en Ingleson, *Workers*, 22.

nationalistische leiders, gaven Nederlands-Indië de facto in vele opzichten het karakter van een politiestaat. Veel historici die over de reactie door de regering op het Indonesisch nationalisme hebben geschreven, concludeerden dat de repressie steeds strenger werd. Zelden werd de koloniale staat echter als ‘een politiestaat’ bestempeld. Ricklefs schrijft over de periode na 1927: ‘Het Nederlandse regime begon aan haar meest conservatieve en meest repressieve fase van de twintigste eeuw.’⁸⁶ In de woorden van Van den Doel maakte ‘optimisme maakte plaats voor repressie.’⁸⁷ Marieke Bloembergen is in de huidige literatuur de enige historicus die Indië ‘een politiestaat’ noemt.⁸⁸

3.6 ‘Het glazen huis’?

Bloembergen schrijft in haar boek over de koloniale staat: ‘terwijl de koloniale staat streefde naar controle door kennis, was er in de praktijk sprake van misverstanden en miscommunicatie, en dus onmacht.’⁸⁹ Door verschil in taal en verstandhouding binnen het politieapparaat, een geringe omvang van de politie, die moest opereren in een zeer groot gebied en door fragmentatie van de macht, ging er volgens haar van alles mis.⁹⁰ Bloembergen is het dan ook oneens met de term ‘het glazen huis.’ Deze term, een directe verwijzing naar een roman van Pramoedya Ananta Toer, omvat ‘dat de koloniale staat sinds 1918 haar macht ontleende aan de geheime politie en uitgebreide politieke verslagen.’⁹¹ Dit zou het de staat mogelijk hebben gemaakt om met minimale middelen ‘als een glazen huis’ alle bedreigingen te overzien en te beheersen. In hoeverre is ‘het glazen huis’ een gerechtvaardigde benaming voor de laat-koloniale staat? Om deze vraag te beantwoorden is meer informatie benodigd over de aanpak door de regering van de nationalistische beweging.

De opkomst van de PNI baarde het gouvernement grote zorgen. De openbare bijeenkomsten van de PNI werden bijgewoond door grote massa’s mensen. De PNI gaf daarnaast ook kadercursussen om nieuwe propagandisten op te leiden. Gouverneur-generaal De Graeff liet aanvankelijk de partij ongemoeid, maar toen er geruchten de ronde deden over mogelijke ongeregelheden, ging De Graeff tot actie over. Op 29 december 1929 deed de politie op heel Java invallen bij de huizen van verschillende PNI-voormannen. Er werd tijdens deze huiszoekingen slechts weinig belastend materiaal gevonden. Alleen partijvoorzitter Soekarno en drie andere leiders konden in hechtenis worden genomen.

Het proces tegen Soekarno had plaats op 18 augustus 1930. Soekarno werd door het

⁸⁶ Ricklefs, *A history*, 216.

⁸⁷ Van den Doel, *Afscheid*, 31.

⁸⁸ Bloembergen, *De geschiedenis*, 251.

⁸⁹ *Ibidem*, 362.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, 18.

gerecht veroordeeld tot een vierjarige gevangenisstraf, wat door De Graeff kort daarna gehalveerd werd. Soekarno maakte optimaal gebruik van de media aandacht rondom het proces. Tijdens een bevolgen pleidooi verdedigde hij de nationalistische zaak en verwierf hiermee nationale bekendheid. De arrestatie van Soekarno was desalniettemin een grote klap voor de PNI. Zonder zijn leiderschap viel de partij snel uiteen. De partij had eind 1929 in afwachting van het proces veel van haar activiteiten opgeschort en de PNI werd zij al snel beperkt in haar vergaderrecht. De partij kon haar slechte reputatie bij het regime niet meer goedmaken. In april 1931 hief de PNI zichzelf op.⁹²

De PNI viel uiteen in twee nieuwe non-coöperatieve partijen. Partindo (Partai Indonesia) richtte zich net als de PNI op de massa en streefde dezelfde idealen na als haar voorganger. Veel voormalige PNI-leden waren echter ontmoedigd door de snelle neergang van de PNI en de partij was dan ook kleiner dan de voormalige PNI. In december 1931 richtten Hatta en Sjahrir de PNI Baroe (Nieuwe PNI) op. Hatta en Sjahrir hadden allebei in Nederland gestudeerd en waren daar actief geweest bij de Perhimpunan Indonesia, een studentenbeweging, die eveneens de Indonesische onafhankelijkheid nastreefde. Na Soekarno's arrestatie achtten ze een massabeweging te riskant. Het accent van de PNI Baroe lag dan ook op kadervorming. Hatta concludeerde dat de nationalistische beweging te vroeg had ingezet op het kweken van een revolutionaire stemming, zonder onder de massa eerst een sterke basis op te bouwen.⁹³ Het ledental van de PNI Baroe was drie keer zo klein als die van Partindo en beperkte zich tot 1.000 leden. Onderwijs nam een belangrijke plaats in bij de PNI Baroe. Net als Soekarno, streefde deze partij naar een seculiere staat.⁹³

Begin jaren dertig was de polarisatie binnen het politieke landschap scherp toegenomen. Een poging om met de zogenaamde 'wilde scholenordonnantie' verplichte vergunningen in te voeren voor particuliere onderwijsinstanties ('wilde scholen'), stuitte in de kolonie op veel tegenstand. Gouverneur-generaal De Jonge was dan ook gedwongen om deze ordonnantie begin 1933 te herroepen. In februari 1933 vond daarnaast een belangrijk incident plaats wat de samenleving op scherp zette. Door de economische crisis was de overheid gedwongen te bezuinigen op het salaris van marinepersoneel. De bemanning van het marineschip 'De Zeven Provinciën' besloot toen midden op zee te muiten. Europeanen waren diep geschokt over de gebeurtenis. De regering stuurde liet het schip bombarderen en twintig matrozen stierven bij de aanval. Na de muiterij werd dan ook veel koloniale wetgeving nog verder aangescherpt.⁹⁴

Kort na zijn vrijlating had Soekarno zich aangesloten bij Partindo. Met Soekarno onder geleiden groeide Partindo gestaag. In juli 1933 groeide de partij, naar eigen zeggen, naar 20.000

⁹² Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garoeda*, 216; De Jong, *Het koninkrijk*, 344 & 356 en Ricklefs, *A history*, 224.

⁹³ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garoeda*, 193, 217 en 219; Ingleson, *Workers*, 43 en Ricklefs, *A history*, 224.

⁹⁴ Deze alinea is gebaseerd op: Ricklefs, *A history*, 227 en Van Doorn, *Het Nederlands-Indisch conflict*, 63.

leden. Op 1 augustus 1933 arresteerde het gouvernement voor de tweede maal Soekarno en in augustus 1934 werd hij verbannen naar Flores. Februari 1934 deed het gouvernement eveneens huiszoeken bij verschillende PNI Baroe-leden. Hatta en Sjahrir werden geïnterneerd in Boven-Digoel. Na de arrestaties van de leiders hief het regime het vergaderrecht van Partindo en PNI-Baroe op. Zonder haar natuurlijke leiders en monddood gemaakt door het vergaderverbod, speelden beide partijen na februari 1934 geen grote rol van betekenis meer.⁹⁵

De campagne tegen de PNI, PNI-Baroe en Partindo resulteerde in belangrijke verschuivingen binnen het nationalistische kamp. De partijen die gekozen hadden voor non-coöperatie waren met harde hand het zwijgen opgelegd. Alleen de gematigdere partijen, die ervoor gekozen hadden om in de Volksraad de dialoog aan te gaan met het gouvernement, waren nog overgebleven. De belangrijkste van deze gematigde partijen waren Parindra en Gerindo.

In december 1935 werd Parindra (Partai Indonesia Raya) opgericht. Parindra streefde op den duur naar de stichting van een onafhankelijke Indonesische staat. Dit wilde ze bereiken door samen te werken met het Nederlandse gouvernement. Parindra telde in 1941 respectievelijk 19.500 leden. Parindra kende tevens een antifascistisch karakter en zag in Japan en Nazi-Duitsland een gemeenschappelijke vijand. Gerindo (Gerakan Rakyat Indonesia) was net als Parindra antifascistisch. De partij werd op 23 mei 1937 opgericht door Sjarafoddin. De partij wilde dat er een Indonesisch parlement zou komen, met volledige bevoegdheid over interne zaken. De regering zag in Gerindo een directe voortzetting van Partindo, maar desondanks tolereerde het gouvernement deze coöperatieve beweging. Gerindo groeide met name in Sumatra snel. Zo kwamen in 1939 4.400 leden uit Zuid-Sumatra.⁹⁶

De wens om onafhankelijkheid kwam in juli 1936 tot uiting in de petitie van Soetardjo. Soetardjo, lid van de Volksraad, stelde voor om ‘binnen zodanige tijd’ met het Nederlands gouvernement een conferentie te beleggen, waarbij een geleidelijk plan zou worden opgesteld voor Indonesische zelfstandigheid.⁹⁷ Het plan kwam door de Volksraad, maar werd twee jaar zonder nadere toelichting door het Nederlands parlement afgewezen.

De nationalistenvuisten steeds op de stugge houding van het gouvernement. In de jaren dertig wilde het koloniale bestuur nauwelijks concessies meer doen aan de nationalistenvu. De opkomst van Japan, Nazi-Duitsland en Italië baarde het gouvernement grote zorgen. De internationale politiek was in onrustig vaarwater gekomen. Daarom wilde de regering in Indië zoveel mogelijk de macht in eigen hand houden. De nationalistische beweging was door de effectieve bestrijding ook veel gemakkelijker te bestrijden dan voorheen. De eerdere teleurstellingen, het strenge politieke klimaat, de harde repressie en de interneringen van de belangrijkste nationalistische leiders hadden de nationalistische beweging bijna monddood

⁹⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: De Jong, *Het koninkrijk*, 375 en Ricklefs, *A history*, 225-227.

⁹⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Burgers, *Garoea*, 228-30; Ricklefs, *A history*, 228 en Poeze, *Politiek-politionele overzichten*, xxvi.

⁹⁷ Van den Doel, *Afscheid*, 245.

gemaakt. De Nederlanders konden de wensen van de non-coöperatieve partijen in de jaren dertig dan ook vrij gemakkelijk naast zich neerleggen.

Het gezag in Nederlands-Indië bevat inderdaad elementen van 'een glazen huis.' De steeds strengere politiestaat kon met haar instellingen en uitgebreide wettelijke bevoegdheden zeer effectief optreden tegen de nationalistten. Bloembergen beschrijft terecht dat een relatief klein bestuursapparaat controle moest uitoefenen over een enorm gebied. Gefragmenteerd als zijn instellingen waren, was zijn optreden vaak rommeliger en chaotischer dan de term 'glazen huis' doet vermoeden. Desondanks had de koloniale regering met vrij beperkte middelen in de praktijk heel veel controle over de inheemse bewegingen. Het glazen huis is dan ook zeer krasbestendig gemaakt tegen de acties van de Indonesische nationalistische beweging.

Hoofdstuk vier: Een nieuwe dreiging

In 1917 schreef gouverneur Van der Plas ‘Zowel de algemene politieke toestand in het gewest als de inwendige der verschillende landschappen leveren een voorbeeld op van rust en orde. De ongeregelheden in de naburige gewesten als Djambi, Indragiri, Tapanoeli en Atjeh zijn geheel langs ons heen gegaan of gaan geheel langs ons heen. Ook de grote, nog immer woedende wereldbrand doet haar invloed hier niet voelen anders dan op economisch gebied. ... Men kan zelfs zeggen dat van dit economisch zo bloeiende en zich zo sterk ontwikkelende gewest op de aangrenzende gewesten als Atjeh een paciferende invloed uitgaat. Allerwege in het gewest heerst orde, rust en veiligheid, en tot in de meest afgelegen uithoeken zijn de veiligheid van personen en goederen en de vrijheid van beweging gewaarborgd.’⁹⁸ Van der Plas was in 1917 aldus zeer positief over de politieke situatie in de regio. De Eerste Wereldoorlog had, aldus dit verslag, de stabiliteit van het gezag in de Oostkust alleen economisch aangetast. Het Indonesisch nationalisme speelde hier destijds geen enkele rol van betekenis. De Indonesische nationalistische beweging, welke in 1917 in Batavia het politieke landschap sterk had veranderd, kwam in dit verslag zelfs geen enkele keer ter sprake.

Tien jaar later was de politieke situatie hier echter heel anders. In januari 1927 had de PKI ten westen van de residentie geprobeerd een opstand te ontketenen. Deze spanningen waren deels ook overgeslagen naar de Oostkust. Gouverneur Van Kempen beschreef de jaren 1927 en 1928 zelfs als tijden van ‘virulente ondergrondse actie van het nationalistische kamp.’⁹⁹ Van Kempen schreef dan ook over een breed pakket aan nieuwe maatregelen om de nationalisten strenger aan te pakken. In de memorie van 1928 nam het nationalisme dan ook een belangrijke plek in.

Hoe schreven bestuurders van de Oostkust van Sumatra tot aan 1927 over de nationalistische beweging? Wat voor beleid hanteerde het Europees gezag in deze eerste fase ten aanzien van de nationalisten? Hoe succesvol achtten de bestuurders dit beleid tot aan 1927? Om antwoord te geven op deze vragen, beschrijf ik in dit hoofdstuk, met behulp van primair bronnenmateriaal, de eerste fase van het Oost-Sumatraans beleid ten aanzien van het nationalisme. In mijn overzicht hiervan spelen de elementen perceptie, beleid en succes steeds een centrale rol. Hoewel de drie verschillende vragen onderling erg verschillen, heb ik in dit hoofdstuk hoofdzakelijk een chronologische indeling aangehouden. In de memories zijn deze drie elementen, met een steeds terugkerend actie-reactie patroon, immers steeds sterk met elkaar verbonden. In enkele gevallen, met name bij beleidsmatige maatregelen, waar het makkelijker was om de chronologie los te laten, kies ik voor een meer thematische indeling.

⁹⁸ MvO, (2.10.39) inv. 184, 172-173.

⁹⁹ MvO, (2.10.39) inv. 186, 40.

4.1 Stilte voor de storm

Gouverneur H.J. Grijzen was in 1921, net als zijn voorganger, goed gestemd over de politieke situatie aan de Oostkust van de Sumatra. Over de bewegingen onder de inheemse bevolking schreef hij: ‘Deze vertonen hier in het algemeen hetzelfde aspect als Java. De grote massa der bevolking neemt er nog niet aan deel. De inlandse bevolking staat er nog vrijwel buiten. De op de voorgrond tredende personen zijn bijna allen Javanen, Tobanezen, Mandailingers en Menangebauers.’¹⁰⁰ Hij oordeelde: ‘Zolang de leiders de grote massa met name de contractkoelies niet weten te bereiken is er in de beweging geen bepaald gevaar, al vereist zij voortdurend nauwlettend toezicht, vooral ook om te voorkomen dat de militairen en de politie besmet worden.’¹⁰¹ Net als veel van zijn Europese tijdgenoten zag Grijzen de nationalistische beweging niet als een grote volksbeweging. Het nationalisme was in zijn ogen slechts een bescheiden beweging, die slechts een klein deel van het volk belichaamde. Tegelijkertijd vond hij het eisenpakket van de nationalisten zeker niet ongevaarlijk. De nationalisten konden naar zijn mening veel schade toebrengen aan de politieke en economische stabiliteit van de regio. De beweging moest dan ook goed in de gaten worden gehouden.

Grijzen kreeg in zijn ambtsperiode slechts enkele keren te maken met daadwerkelijke ordeverstoringen. In 1920 had de Chinese bevolking in Medan verschillende keren gestaakt. Deze stakingen hadden in zijn ogen echter een ‘zuiver economisch karakter.’ De gevallen stonden op zichzelf en de betrokkenen konden op grond van exorbitante rechten worden vervolgd.¹⁰² In datzelfde jaar vond daarnaast een grote staking plaats. Grijzen schreef hierover: ‘De grote spoorstaking in september jongsleden, droeg een economisch karakter voordat zij van karakter veranderen kon. Een eventuele volgende staking, die mijn inziens echter nog wel enige tijd op zich zal laten wachten, zal vermoedelijk meer onder politieke invloed staan.’¹⁰³

Het grote aantal koelies speelde in zijn analyse een cruciale rol bij het succes van het tegengaan van de staking. ‘Wel namen in het begin namen vele contractanten (contractarbeiders) aan de actie deel, daartoe volgens hun eigen zeggen door vrije werklieden gedwongen, doch toen er voldoende overmacht was om hen tegen de vrije stakers te beschermen en toen enigen van hun wegens overtredingen van het contract met vrijheidsstraf werden gestraft, begonnen zij het werk te hervatten.’¹⁰⁴ Grijzen erkende dan ook dat de koeliebevolking slecht geïntegreerd was in de samenleving en zich dan ook minder snel zou aansluiten bij lokale protesten. Tegelijkertijd baarde het aantal koelies Grijzen zorgen. Hij schreef hierover: ‘De vrees dat de staking naar de ondernemingen zou overslaan werd gelukkig niet bewaarheid. Was dat op grote schaal geschied,

¹⁰⁰ MvO, (2.10.39) inv. 185, 4.

¹⁰¹ Ibidem, 5.

¹⁰² Ibidem, 7.

¹⁰³ Ibidem, 6.

¹⁰⁴ Ibidem.

dan zou alles niet zo kalm zijn verlopen. (...) Men vergete niet dat op de ondernemingen bijna een kwart miljoen personen werkzaam is.¹⁰⁵

De opkomst van de nationalistische beweging in de Oostkust van Sumatra was een nieuw probleem voor de koloniale bestuurders. Het gouvernement beschikte aanvankelijk nauwelijks over effectieve middelen om activisten een halt toe te roepen. Veel van deze middelen en instituten zouden immers pas in de late jaren twintig ontwikkeld worden.

Grijzen schreef hierover: ‘Gelukkig is het de laatste tijd mogelijk met succes tegen excessen op te treden. Enige tijd geleden ging dat niet. Ongeveer twee jaar geleden bijvoorbeeld werd de inlandse pers zeer brutaal en opruiend. Wetende hoe moeilijk het was de schuldigen veroordeeld te krijgen, oefende ik geduld uit totdat ik met stelligheid meende de redacteurs van twee periodieken ieder op twee artikelen met succes te kunnen vervolgen.’¹⁰⁶ Met als resultaten: een werd vrijgesproken en de tweede kreeg een geldboete. Grijzen bemerkte wel een gestage verbetering van deze middelen. De laatste tijd werd er, naar zijn mening, meer medewerking van de rechterlijke macht ondervonden, waren verschillend leiders wegens pers- of spreekdelicten tot vrijheidsstraffen veroordeeld en moesten anderen nog voor de rechter verschijnen.¹⁰⁷

4.2 Het rode gevaar

Grijzen was niet de enige gouverneur, die moeilijkheden ondervond bij de aanpak van de nationalistische beweging. Ook in de memorie van Van Kempen uit 1928, werden soortgelijke problemen beschreven.¹⁰⁸ Van Kempen omschreef de politieke toestanden in de zelfbesturende landschappen over het algemeen als ‘gunstig’. Hij schreef: ‘De politieke ontwikkeling der inheems Maleise en Batakse bevolking heeft nog zeer weinig te betekenen. Het respect voor de zelfbestuurders is over het algemeen – en vooral in Maleis gebied – nog zeer groot; zucht en drang naar medezeggenschap is zo goed als absoluut niet merkbaar; de import-inheemsen van elders afkomstig (koelies) en waaronder natuurlijk wel wat kraaiers voorkomen laat ik daarbij buiten beschouwing. (...) Het spreekt echter wel vanzelf dat naarmate de ontwikkeling ook onder de inheemsen voortgang zal maken en ook bij hen het algemeen verschijnsel van het ontwaken te constateren valt, veranderingen komen moeten.’¹⁰⁹

Van Kempen vond, net als Grijzen, dat de nationalistische beweging nog maar weinig gesteund werden door de inheemse bevolking. Desondanks was ook hij erg ongerust over de beweging.

¹⁰⁵ MvO, (2.10.39) inv. 185, 6.

¹⁰⁶ Ibidem, 4.

¹⁰⁷ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

¹⁰⁸ Helaas ontbreekt de Memorie van Overgave uit 1924. Gouverneur L.C. Westenenk is toen eerder gerepatrieerd naar Nederland als gevolg van gezondheidsproblemen, waardoor hij niet in de gelegenheid was een memorie te schrijven. In Nederland is hij toen in 1930 overleden.

¹⁰⁹ MvO, (2.10.39) inv. 186, 15.

Hij adviseerde dat ‘van bestuurs- en gouvernementswege geen prikkels gegeven, geen drang uitgeoefend doch slechts leiding gegeven moet worden aan de natuurlijke ontwikkelingsgang, zij het dat ook dit de jeugdige heetgebakerde intellectuelen veel te langzaam gaat.’¹¹⁰

De opvattingen van Grijzen en Van Kempen komen sterk overeen met het conservatieve, ethische en paternalistische gedachtengoed van veel Europese BB’ers. Deze bestuurders waren meestal opgeleid met de filosofie dat zij ‘als vaderfiguren’ de lokale bevolking zouden verheffen. Zij waren er vaak van overtuigd dat zij, als belangrijke schakels tussen de Indonesiërs en het centrale gezag, als geen ander wisten wat goed was voor de lokale bevolking. De nationalistische belichaamden dan ook in hun ogen geenszins de algemene volkswil. Hun ‘radicale ideeën’ vormden juist een bedreiging voor de machtsbasis van het BB. Juist omdat men iets terug wilde doen voor de lokale bevolking, moest men in hun ogen zo min mogelijk vertrouwen op de oordelen van de lager opgeleide, inheemse bevolking. Het BB wilde dan ook zo veel mogelijk besluiten zelf maken. Hierdoor probeerden regionale bestuurders zoveel mogelijk toezicht en controle te krijgen over belangrijke economische en politieke onderwerpen.

In Van Kempens memorie wordt vaak wantrouwend geschreven over de nationalistische. Hij omschreef wel eens de nationalistische weinig vleiend als een groep ‘heetgebakerde intellectuelen.’ Elders constateert hij: ‘Het vele geschrijf ook in de inlandse pers over bestuur, bestuursvoering en bestuurshervorming heeft onder de zelfbestuurders onrust gebracht. (...) Met begrijpelijke onrust, hier en daar tot achterdocht uitgroeid, zien zij het werk, “werken” van de volksraad, van welke positie slechts enkelen van hun juist begrip hebben.’¹¹¹ Van Kempen benoemt hier veel destijds zorgen van het BB over bestuurshervormingen. Heel uitdrukkelijk is hier zijn ontevredenheid te zien over de toenemende centralisatie, de machtsaantasting van het BB en de ongerustheid over de nationalistische ideeën van politieke activisten en de inheemse pers.

Ook op het bestuurlijk niveau onder dat van het gouvernement heerste toen de opvatting dat het nationalisme een kleine beweging was. Assistent-resident H.E.K. Ezerman (later gouverneur van de Oostkust) schreef in december 1921 hierover: ‘De criminaliteit in de kampongs is van weinig betekenis. In de bevolking zelve leeft dan ook niet het idee van achteruitstelling ter zake, slechts de verpolitiekte leiders en theoretische courantomensen zoeken hier spijkers op laag water.’¹¹²

Het bestuur in het gewest ondervond voor de communistische opstand veel moeilijkheden bij de aanpak van de nationalistische. Het regionale bestuur heeft in Van Kempens verslag over de voorgaande jaren in zijn ogen vaak te weinig mogelijkheden gehad om tegengas te geven aan het nationalisme. Zo schreef hij: ‘De eerste extremistische propagandisten van de

¹¹⁰ MvO, (2.10.39) inv. 186, 16.

¹¹¹ Ibidem, 18.

¹¹² Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Afdeling Deli en Serdang, (2.10.39) inv. 667, door H.E.K. Ezerman (1921), 34.

tweede fase van de beweging [tegelijkertijd het begin van zijn ambtsperiode] – de eerste viel een tweetal jaren van tevoren ineen – bereidsen dit gewest sedert het einde van 1924 en verkondigden (voornamelijk in Medan en omstreken) hun voor de rust zo gevaarlijke leerstellingen.¹¹³ Van Kempen vertelde dat medio 1925 door Koesno te Medan een sectie van de PKI werd opgericht. Behalve cursussen voor opleiding van nieuwe propagandisten, begon Koesno hiernaast ook nog enkele vakverenigingen. Dit zou de basis zijn geweest voor een ‘stevige PKI-organisatie’ ter Oostkust van Sumatra, waar door Koesno’s volgelingen ‘ijverig op voortgebouwd werd.’ In november 1925 had de PKI, een dag voor het bezoek van Gouverneur-Generaal Fock, in de haven van Belawan een staking georganiseerd. ‘Bij wijze van dreigement’ hadden de opstandelingen toen alle 40 telefoondraden tussen Belawan en Medan doorgeknipt.¹¹⁴

Van Kempen schreef hierover: ‘Krachtig optreden van politie en bestuur hebben toen erger kunnen voorkomen; na enige dagen werd de staking opgeheven. Slechts tegen de geestelijk leider Moeddin [8 september 1927 geïnterneerd] kon gerechtelijk worden opgetreden.’¹¹⁵ ‘Preventief optreden was aan de hand van de toen vigerende strafwetvoorschriften aan bestuur en politie niet mogelijk. Met lede ogen hadden de ambtenaren aan te het aan te zien (wilden zichzelf zich, door niet op de wet steunend optreden, althans geen grote moeilijkheden op de hals halen) hoe deze beweging, welke geen ander doel had dan “omverwerping van het wettig gezag” krachtig voortwoekerde en overal verderfelijke sentimenten en ontevredenheid zaaide onder de grote massa van het volk.’¹¹⁶

Niet alleen het gebrek aan mogelijke juridische middelen, maar ook de beperkte beschikbare mankracht zat de gouverneur dwars. Hij schreef: ‘Algeheel gemis aan voldoende recherchepersoneel was bovendien de oorzaak dat de omvang van de extremistische actie niet geheel onderkend werd.’¹¹⁷ Zo was in Medan in februari 1926 een grote en belangrijke vergadering aan de aandacht ontsnapt. Tijdens deze vergadering hadden zich, volgens het verslag, onder de leiding van het hoofdbestuur van de PKI, tal van vertegenwoordigers verzameld. Het doel was zogezegd ‘de voorbereiding en bespreking van een algemene opstand, gepland rond eind 1926.’ Op deze vergadering werd, aldus het verslag, besloten tot het plegen voor bankovervallen om de PKI’s financiële middelen te versterken, het vergaren van wapens voor een gewelddadige opstand en het organiseren van stakingen. ‘Medio 1926 begon de toestand ‘bedenklijk’ te worden. De sectie Medan van de PKI telde toen reeds vijftien onder secties met volledige besturen en ‘talrijke propagandisten kwamen toen hun instructies halen

¹¹³ MvO, (2.10.39) inv. 186, 30.

¹¹⁴ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 30-31.

¹¹⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 31. Moeddin kreeg een gevangenisstraf van 1 jaar en 8 maanden wegens opruiing.

¹¹⁶ Ibidem, 32.

¹¹⁷ Ibidem, 33.

voor een mogelijke opstand'.¹¹⁸

De PKI speelt een belangrijke rol in Van Kempens politieke verslag. Zijn focus op deze partij is niet onlogisch. Hij schreef zijn verslag anderhalf jaar na de verijdelde communistische opstand in Java en West-Sumatra. De actie van de PKI had grote verontwaardiging gewekt bij de Europeanen in de kolonie. Het gouvernement reageerde dan ook streng. Duizenden Indonesiërs werden bestraft met vrijheidsstraffen, waaronder opsluiting in het nieuwe strafkamp Boven Digoel op Nieuw-Guinea. De opstand leidde tot een veel strengere aanpak van het Indonesisch nationalisme, onder meer door middel van nieuwe wetgeving, instituties en een versterking van de repressie. Van Kempen was evenals vele andere Europeanen duidelijk zwaar geschokt door de ongeregeldeheden. Ook al had er geen poging tot opstand plaatsgevonden in zijn eigen residentie, de acties aan Sumatra's Westkust had de dreiging toch dichtbij gebracht.

De PKI was in de vroege jaren twintig ook veruit de gevaarlijkste nationalistische beweging voor het gezag. De partij was uitgegroeid tot een non-coöperatieve massabeweging met radicale communistische denkbeelden. Stakingen vormden een bedreiging voor de economische en politieke stabiliteit van de Oostkust, een regio van grote economische betekenis. Het feit dat de beweging ondergronds was gegaan, dat zij erg actief was en dat er slechts beperkte middelen aanwezig waren om het nationalisme tegen te gaan, versterkten de fixatie van het gouvernement op de PKI.

In Van Kempens memorie worden ook nog andere gevallen genoemd waarin er sprake was van beperkte juridische mogelijkheden om op te treden tegen de nationalisten. Soetan Said Ali had een kantoor geopend, waar men instructies kon ophalen voor het voorbereiden een poging tot opstand. Said Ali kon enkel tot zes maanden gevangenisstraf worden veroordeeld.¹¹⁹ 'Niet omdat hij de revolutionaire leider der PKI alhier was, maar... omdat hij in het bezit werd bevonden van een verboden boekje, in het buitenland uitgegeven door zijn partijgenoot Tan Malakka [eerdere verbannen leider van de PKI, die destijds in Maleisië verbleef].'¹²⁰ Zijn opvolger, Abdoel Hamid gelar Purpatih, werd eveneens gearresteerd. Purpatih kon alleen gearresteerd worden, omdat hij aan Sumatra's westkust een gevangenisstraf van negen maanden te goed bleek te hebben. De 'felle propagandist' Roestan moest [werd op 25 april 1928 geïnterneerd] op last van de procureur-generaal zelfs worden vrijgelaten.¹²¹ 'Tegen hem viel namelijk niets anders aan te voeren dan dat hij zich schuldig had gemaakt aan revolutionaire propaganda voor de PKI, tegen welke actie geen artikel in de strafwet voorzag en in welke gevallen toen nog geen internering werd toegepast.'¹²²

De mislukte communistische opstand bood het gouvernement de gelegenheid de PKI

¹¹⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 186, 32-33.

¹¹⁹ Ibidem, 32-33.

¹²⁰ Ibidem, 33.

¹²¹ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 34.

¹²² Ibidem.

harder aan te pakken. Aan het einde van 1926 en begin 1927 werden verscheidene leiders van de PKI in Medan opgepakt. Ook in Stabat (Langkat) ontdekte men een wijdvertakt PKI-netwerk en werden meerdere leidsmannen aan de beweging onttrokken. De arrestaties leidden volgens Van Kempen tot een ‘korte adempauze bij het extremistische kamp’.¹²³ Hij schreef ‘Men moest daar nog aan wennen, dat al te felle propaganda in het vervolg niet meer ongestraft zou blijven en internering daarvan het gevolg zou zijn. De organisatie van de PKI-actie werd door de onttrekking van de hoofdleiders in de afdelingen Deli en Serdang en Langkat slechts tijdelijk lamgeslagen, totdat weder de nieuwe leiders zich “ingewerkt” hadden.’¹²⁴ Deze korte adempauze bood het Nederlandse gouvernement in deze regio dan de gelegenheid de bestrijding van het nationalisme aan te passen. Ook de werkwijze van de nationalistische beweging zelf zou veranderen, maar hier ga ik dieper over in in het komende hoofdstuk.

4.3 Het koeliegevaar

In de campagne tegen de nationalistenvan 1918 tot 1927 stichtte het bestuur in Oost-Sumatra twee voorname instituties. Medio 1926 werd aan de Oostkust de gewestelijke recherche opgericht. Dit recherchecorps was gespecialiseerd in geheime politieke misdrijven. In datzelfde jaar werd tevens de basis gelegd voor een particuliere inlichtingendienst, geleid door de werkgeversorganisaties DPV en AVROS. Deze dienst was semiofficieel werkzaam voor de overheid, maar kreeg al snel meer invloed dan het gouvernement in eerste instantie gewenst had. Dit leidde in 1926 tot verschillende schandalen en pas in 1930 werd deze kwestie, na tussenkomst van Batavia, opgelost.

De oprichting van beide instituties en de verhouding tussen beide inlichtingendiensten staan in hoofdstuk 3.4 centraal. Verder behandel ik daar enkele beleidsadviezen van Van Kempen uit 1928. Deze voorgestelde beleidsmaatregelen vloeien immers rechtstreeks voort uit Van Kempens eerdere ervaringen met de bestrijding van de nationalistische beweging en vonden hun oorsprong in zijn frustratie niet genoeg in actie te kunnen komen. Deze adviezen legden de basis voor de hardere aanpak van de nationalistenvan in Oost-Sumatra, die ter sprake komt in het vijfde hoofdstuk.

Hier, in hoofdstuk 3.3, ga ik nader in op enkele beleidsmaatregelen en adviezen van gouverneurs. Grijzen schreef in 1921 over de benodigde controle op Chinese bladen en adviseerde tevens om toelatingskaarten makkelijker te kunnen intrekken. Ik vergelijk hier het beleid betreffende de koelies uit de vroege jaren twintig met het beleid van gouverneur L.H.W. van Sandick in 1930. Grijzen en Van Sandick zagen de koeliebevolking als een erg risicovolle categorie en namen dan ook verschillende maatregelen om het ‘koeliegevaar’ in te perken.

In Grijzens ambtsperiode speelde de nationalistische beweging slechts een beperkte rol.

¹²³ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO (2.10.39) inv. 186, 35.

¹²⁴ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

In zijn ambtsperiode had hij te maken gehad met twee stakingen, maar ze kenden zoals gezegd ‘een zuiver economisch karakter.’ Grijzen bemerkte in dezelfde periode eveneens steeds meer hulp van de rechterlijke macht in de aanpak van de nationalistische dreiging. Grijzens opmerking over het gebrek aan georganiseerde acties van de nationalisten en Van Kempens latere kritiek over de beperkte mogelijkheden om tegen de beweging actie te ondernemen, doen echter vermoeden dat de nationalistische dreiging tot aan 1921 nog betrekkelijk klein was. Grijzen beperkte zich met zijn beleidsmaatregelen tot een groep, van wie naar zijn mening erg veel dreiging uitging: de koelies.

Koelies waren van groot economisch belang voor de regio. In de bloeiende economie van de Oostkust verzorgden koelies de broodnodige arbeidskracht om de plantages draaiende te houden. Koelies vormden tegelijkertijd een erg op zichzelf staande bevolkingsgroep in Oost-Sumatra. Zij waren afkomstig uit Java en China en waren meestal slecht geïntegreerd in de plaatselijke samenleving. Koelies waren naar deze regio gekomen om voor een bepaalde contractperiode te werken en kregen op de plantages te maken met een strikt arbeidsregime. Werkgeversorganisaties en het gouvernement beschikten over uitgebreid repertoire aan middelen om, wanneer een koelie zijn contractuele voorwaarden had verbroken, deze werknemer op verschillende manieren te straffen. De zware leefomstandigheden, het strenge arbeidsregime, hun grote aantallen, de slechte integratie en hun uitheemse herkomst leidden ertoe dat de Europeanen deze groep zagen als een risicocategorie. Het was de werkgevers en de overheid er dan ook veel aan gelegen meer vat op deze groep te krijgen.

Een manier om meer controle te krijgen op de koelies was een versoepeling van de regeling voor de intrekking van toelatingskaarten. Javaanse en Chinese koelies hadden om in de Oostkust te werken een zogeheten ‘toelatingskaart’ nodig. Grijzen schreef hierover: ‘Mits men de kongsis (Chinese gemeenschappen) in de gaten houdt, vormen zij geen gevaar. (...) Heeft iemand een toelatingskaart, dan kan die alleen door de gouverneur-generaal ingetrokken worden voor het geval de houder gevaar oplevert voor de rust en orde [hier doelt hij op de exorbitante rechten]. Dat dit laatste het geval is, is vaak moeilijk aan te tonen.’¹²⁵ Hij stelde voor: ‘Het is wenselijk de intrekking van toelatingskaarten te vergemakkelijken. Ik zie niet in waarom het nodig is aan die kaarten zulk een grote mate van verblijfszekerheid te verbinden. Er zou bijvoorbeeld bepaald kunnen worden dat zulk een kaart ook ingetrokken kan worden wanneer blijkt dat de houder geen voldoende geoorloofde bestaansmiddelen meer heeft of wanneer blijkt dat hij lid is van geheime verenigingen. En dan zou in de Buitengewesten de intrekkingen aan hoofden van gewestelijk bestuur kunnen worden gelaten.’¹²⁶

Grijzen stelde betreffende het optreden tegen koelies dan ook verregaande bevoegdheden voor. Zo was het niet mogelijk om verpauperde groepen onder de inheemse bevolking uit te zetten, maar bij koelies stelde hij dit wel voor. Tevens stelde hij voor om koelies

¹²⁵ MvO, (2.10.39) inv. 185, 9.

¹²⁶ Ibidem.

uit te kunnen zetten, die lid waren van een verboden verenigingen.¹²⁷ Bij andere bevolkingsgroepen was dit niet mogelijk. Deze laatste maatregelen kan men in alle waarschijnlijkheid koppelen aan Grijzens eerdere opmerking, dat ‘de op de voorgrond tredende nationalistten onder andere voor een groot deel Javanen waren.’ Tegelijkertijd is het ook zeer plausibel dat het Indonesisch nationalisme, welke haar oorsprong vond op Java, veel Javaanse koelies voor hun vertrek heeft aangestoken, waarna zij deze ideeën mogelijk propageerden bij andere bevolkingsgroepen.

Grijzens wantrouwen richtte zich niet alleen op Javaanse koelies. Hij koesterde eveneens veel scepsis tegenover Chinese koelies. In Nederlands-Indië werd de Chinese bevolkingsgroep, door zowel Indonesiërs als Europeanen, beschouwd als een erg op zichzelf staande bevolkingsgroep. Zij vervulden in de economie een belangrijke rol in het handels- en bankierwezen, hadden sinds het regeringsreglement van 1854 zelfs een aparte juridische status en waren toen vaak sterk verbonden aan de identiteit, taal en gewoontes van hun land van herkomst. Mede door hun goeie economische positie, was er vaak veel wantrouwen jegens de Chinezen. Grijzen zag er dan ook in 1921 sterke noodzaak in om de grote groep Chinezen aan de Oostkust in de gaten te houden. Hij schreef hierover: ‘Er bestaat op het gouvernementsbureau te Medan behoefte aan een ambtenaar of beambte die de Chinese bladen en andere stukken voortdurend kan controleren en die in staat is betrouwbare vertalingen te leveren.’¹²⁸

In de memorie scheef Van Sandick in 1930 over ‘de aanduidingskaarten aan personen van inkomende landsaard (koelies)’ en ‘de terugzending van ongewenste elementen naar plaatsen van herkomst’. Eerst ging dit door een slechte samenwerking met de inlichtingendienst ‘niet geweldig.’ Nu was er een circulaire rondgegaan waarin het verplicht werd om koelies, in afwachting van een aanduidingskaart, te ‘dactyloscoperen’ en de slips ter identificatie op te zenden naar het ‘Dactyloscopisch bureau der DPV en AVROS’. Het zwaartepunt van de signalering van ongewenste koelies werd gelegd bij het Dactyloscopisch Bureau in Weltevreden. Hier zou beter gewaakt kunnen worden tegen de eventuele indiensttreding van deze groep bij diverse takken van het gouvernement..¹²⁹

Uit het vorige fragment vergen de termen ‘aanduidingskaart’, ‘dactyloscoperen’ en het ‘Dactyloscopisch bureau’ meer verduidelijking. Een aanduidingskaart was een kaart van een contractarbeider, waarbij na controle door een bureau in Medan en in Batavia, toestemming werd gegeven om te komen wonen en werken aan de Oostkust. Een ‘dactyloscopisch bureau’, een particuliere dienst van de DPV en AVROS en later zo een bureau te Batavia, zocht de persoonsgegevens van de koelies uit, legde een database aan, kon toestemming voor uitzending

¹²⁷ MvO, (2.10.39) inv. 185, 9.

¹²⁸ Ibidem, 7.

¹²⁹ Het voorgaande is gebaseerd op: Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 187, door L.H.W. van Sandick (1930), 96.

van de koelies geven en hield bij waar de koelies zich bevonden. Dit systeem verhinderde dat revolutionaire koelies opnieuw uitgezonden werden naar regio's waar ze mogelijk problemen zouden kunnen veroorzaken.

Van Sandick ging ook in op wat hij nu precies verstond onder 'ongewenste elementen.' In een bijlage in zijn memorie, geschreven door hemzelf op 29 april 1930, staat een instructie over het zenden van 'ongewenste elementen' naar hun plaatsen van herkomst. 'Onder ongewenste elementen diende voornamelijk te worden verstaan: a) in de eerste plaats personen (contractanten), die zich op de ondernemingen schuldig hadden gemaakt aan een politieke (extremistische) propagandavoering. De aanwezigheid is uit de aard der zaak ongewenst, niet alleen op de onderneming, maar ook voor het gewest (betrokken afdeling); b) personen, die hun medecontractanten, afgescheiden van enigerlei politieke actie hebben aangezet tot verzet tegen de contractarbeid in het algemeen en tot hun superieuren op de kebons in het bijzonder (opruiming), c) contractanten, die zich aan een misdrijf schuldig hebben gemaakt (moord, poging daartoe, doodslag, diefstal, sabotage etc). Verder, maar van minder ernstige aard waren: d) niet werkwilligen (weglopers), e) lichamelijk ongeschikten, f) behoeftigen etc.'¹³⁰

Over de procedure schreef hij: 'Het behoeft geen nader betoog dat van personen vallende onder a,b en c vanuit een centraal punt (het hiervoor aangewezen lichaam is uiteraard [de] gewestelijke recherche) een nauwkeurige administratie dient te worden bijgehouden.'¹³¹ Van Sandick achtte het noodzakelijk, dat de desbetreffende personen (hetzij onder particulier of politieel toezicht) eerst bij het hoofd van plaatselijke bestuur werden gebracht. Vervolgens zouden ze door een detachement van de veldpolitie naar de emigranten verblijven te Medan moeten worden verplaatst. De berichten hierover werden in tweevoud naar de gewestelijke recherche geslipt. Deze informatie zou uit het oog der samenwerking doorgestuurd worden naar de inlichtingendienst van de DPV en AVROS. Daarna bracht men de personen (hetzij onder politie begeleiding) naar de inscheepplek en werd door het emigranten bedrijf bijgehouden, wie van welke onderneming, op welke datum, met welk schip emigreerde. Dit werd rechtstreeks gezonden naar de gewestelijke recherche.¹³² 'Alleen categorie e [de lichamelijk ongeschikten] hadden een kans op blijven. Zouden deze personen trachten nieuwe middelen van bestaan te zoeken, dan was er een mogelijkheid dat ze zouden kunnen blijven.'¹³³

Niet alleen in Grijzens en Van Sandicks memories komt angst voor de koelies naar voren. Ook in andere memories en in memories op lager bestuurlijk niveau koestert men scepsis jegens deze bevolkingsgroep. Van Kempen schreef in 1928 over de nationalistische stemming onder de koeliebevolking: 'De PKI leiders hebben eerst zo lang gelegenheid gehad het zaad te zaaien, dat internering van hoofdleiders en dier opvolgers alleen geen afdoende bestrijding kan

¹³⁰ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 187, 102.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

¹³³ Ibidem.

wezen; de vergiftiging is (zij het onder de eigenlijke inheemse bevolking minder) daarvoor onder de immigranten te weten bijna 300,000 Javanen en duizenden uit hun adat [omgeving] gerukte Minangkebauers en Mandhelingers echter veel te algemeen ingevreten. En het moge waar zijn, dat de massa als “massa” tot dusverre goddank nog niet in beweging gezet kon worden, toch blijft de los-van-de-grond gemeenschap der honderdduizend geïmporteerde koelies op de ondernemingen een latent gevaar, een lawine in embryo waarop men zeer verdacht moet wezen. Een krachtig waakzaam gezag hou[dt] de teugels voortdurend strak in de handen en men bedenke steeds, dat ook al wordt soms niet gemerkt, al schijnt het rustig te zijn, dat het dan in werkelijkheid vaak niet rustig is.¹³⁴ Van Kempen ziet hier in de koeliebevolking als een slecht geïntegreerde gemeenschap en constateerde dat het nationalistische gedachtengoed op veel Javaanse koelies was overgeslagen.

Controleur J. Reuvers schreef op 15 maart 1929 over de afgelopen twee jaar in zijn onderafdeling Deli en Serdang: ‘In politiek opzicht is bestuur en bevolking niet minder hecht dan op Java. Illegale actie en ongewenste propaganda worden als regel door personen [gepleegd], afkomstig van andere streken en in dit opzicht is er veel import van Java. Voor een groot deel is het aan de zelfbestuursverhoudingen te danken, dat de invloed van politieke agitatoren niet groot is.’¹³⁵ Controleur M. Boon bemerkte in zijn memorie uit 1931 over de plaatselijke veiligheid: ‘De slechte elementen schuilen voornamelijk onder de contractkoelies.’¹³⁶ Controleur J. de Ridder van de onderafdeling Serdang schreef dat van 1930 tot 1933 in zijn gebied sprake was van ‘een gunstige politieke situatie’ en dat het nationalisme weinig vat gekregen had de autochtone bevolking van Serdang.¹³⁷ Hij vervolgde: ‘Geheel anders is het met de geïmporteerde Javanen gesteld. Onder deze categorie inwoners van Serdang kan wel met succes het communisme worden gepropageerd.’¹³⁸

Van Kempen schreef in 1928 over de Chinese beweging, dat er nog ‘enige moeilijkheden waren. In het begin van 1927, na een militaire campagne van de Maoïstische partij, ‘begonnen verschillende afdelingen van de Kuo Min Tang zicht duchtig te roeren, sterk geïnspireerd door in communistische zin georiënteerde partij in China, welke hier bij de extremistisch gezinde troepen gretig aftrek vond.’¹³⁹ ‘Onder de invloed van rode voormannen traden anti-Europese elementen

¹³⁴ MvO, (2.10.39) inv. 186, 56.

¹³⁵ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Onderafdeling Beneden Deli, (2.10.39) inv. 679, door J. Reuvers (1929), 81.

¹³⁶ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Onderafdeling Laboean Batoc, (2.10.39) inv. 723, door M. Boon (1931), 17.

¹³⁷ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Onderafdeling Serdang, (2.10.39) inv. 683, door J. de Ridder (1933), 38.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ MvO, (2.10.39) inv. 186, 49.

sentimenten [bij de Chinese werknemers] op de voorgrond.¹⁴⁰ ‘Onder de nieuw aangekomen Chinese contractanten waren veel revolutionaire elementen aangetroffen, wier optreden rust en orde aldaar vaak ernstig bedreigde.’¹⁴¹ Ook in 1928 was er ‘voortdurend scherp toezicht op alle uitingen van de Chinese beweging geboden, terwijl de Chinese arbeiders van ondernemingen en grootbedrijven waakzaamheid blijven vereisen.’¹⁴²

Controleur H.D. van Meyenfledt van de onderafdeling Beneden-Deli constateerde in 1934: ‘Ook het grote aantal hier wonende Chinezen vertonen hier politieke belangstelling en waar het merendeel van deze bevolkingsgroep bestaat uit niet hier te land geboren, zijn het vooral de gebeurtenissen in het moederland die zich hier laten gelden.’¹⁴³ Chinezen waren volgens deze BB’ers niet alleen op grond van hun aparte identiteit en economische positie een risicocategorie, maar ook hun politieke communistische oriëntatie jegens hun geboorteland, werden ze gezien als een groot gevaar.

Vooruitlopende op de bespreking van de jaren dertig kunnen we vaststellen dat er ten opzichte van de koelies een streng beleid gevoerd werd. Koelies die in overtreding waren, konden volgens scherpe richtlijnen uitgezet worden. Van Sandicks behandeling van ‘het ongewenste koelie-element’ komt tegelijkertijd ook sterk overeen met Grijzens eerder geadviseerde beleid betreffende deze groep. Grijzen adviseerde in 1921 om koelies met te weinig bestaansmiddelen of koelies, die lid waren van een verboden vereniging gemakkelijker te kunnen uitzetten. Sandick lijkt grotendeels voort te bouwen op Grijzens beleid. Van Sandick ontwikkelde een systeem, waarbij koelies die zich schuldig hadden gemaakt aan (geheime) politieke propagandavoering, opruiing of misdrijven, met behulp van politieel optreden, dactyloscopische bureaus en emigratie kantoren, uit de residentie konden verwijderd.

Van Sandicks achterliggende redenen hiervoor zullen waarschijnlijk niet heel anders geweest zijn van die van zijn voorganger. Niet alleen was na de communistische opstand de angst voor politieke opruiing alleen maar toegenomen. De opstand heeft er waarschijnlijk toe geleid dat men extra maatregelen nam jegens deze zogenaamde ‘risicovolle categorie’. Tegelijkertijd zal de wereldwijde economische depressie van de jaren dertig ook ongetwijfeld een rol hebben gespeeld bij de geïnstitutionaliseerde uitzetting van weggelopen, lichamelijk ongeschikte en behoeftige koelies.

¹⁴⁰ MvO, (2.10.39) inv. 186, 49.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Ibidem, 51.

¹⁴³ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Onderafdeling Beneden-Deli, (2.10.39) inv. 686, door H.D. van Meyenfledt (1934), 60.

4.4 Een nieuw politieapparaat

Eind 1928 had het gouvernement in Oost-Sumatra de beschikking gekregen over twee nieuwe instituties in de strijd tegen de nationalistische beweging. De gewestelijke recherche en de particuliere inlichtingendienst van de DPV en AVROS waren belangrijke toevoegingen aan de het regionaal politieapparaat. De oprichting van de gewestelijke recherche en particuliere inlichtingendienst was volgens het gouvernement noodzakelijk, omdat medio 1926 het wettelijke instrumentarium en het politieapparaat nog te beperkt waren om effectief in te kunnen grijpen. Hoe succesvol waren deze instituties? Welke nieuwe maatregelen stelde Van Kempen voor om juridisch krachtiger te kunnen optreden tegen de nationalistische beweging?

De gewestelijke recherche werd in 1926 aan de Oostkust opgericht. Zij werd opgericht naar aanleiding van geruchten over mogelijke ongeregelde van de PKI.¹⁴⁴ ‘Van bestuurs- en politie zijde [had men] de behoefte gevoeld [tot] oprichting [van een] recherchecorps, speciaal ten doel hebbende de signalering en onderkenning van mogelijk illegaal politiek bedrijven.’¹⁴⁵ Dit nieuwe corps werd gecreëerd uit de criminele recherche van de stadspolitie te Medan en werd verder bijgestaan door particuliere medewerkers.

De gewestelijke recherche was een afzonderlijke tak van het regionale politieapparaat. De recherche werd gezien als de repressieve branche van de veldpolitie. Daarnaast was er in het gewest ook nog een veldpolitie, een stadspolitie, een opiumrecherche en een zelfbestuurspolitie. In 1930 bedroeg de sterkte van het totale politieapparaat in totaal 1.378 man, waarvan slechts 199 man buiten Medan werkzaam was.¹⁴⁶

Van Sandick was in zijn memorie gematigd tevreden over de gewestelijke recherche. ‘Alhoewel dit corps haar arbeidsveld zich over het hele gewest moest uitstrekken’, ‘zij in het begin enigszins vreemd stonden tegenover hun nieuwe politionele werkzaamheden’ en ‘de geringe personeelsbezetting in aanmerking genomen’, was er sprake van ‘tamelijk bevredigende resultaten.’¹⁴⁷ Het was ‘aan de uiterste krachtsinspanning ... te danken geweest dat dit gewest voor ernstige gebeurtenissen bespaard is gebleven.’¹⁴⁸

Na de spanningen in 1926 werd de gewestelijke recherche in juli en augustus 1927 verder uitgebreid. ‘Evenwel het minimum uit machtsmiddelen’ verkregen werd, konden door ‘opvoering van het moreel’ en met name ‘door snellere verplaatsing (de middelen van sneltransport werden boven het aangevraagde vermeerderd)’ ‘vrij bevredigende resultaten verkregen’ worden.¹⁴⁹ Aan de Oostkust waren, naar mening van het bestuur, mobiliteit en het

¹⁴⁴ MvO, (2.10.39) inv. 187, 87.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 72-73.

¹⁴⁷ Ibidem, 87.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem, 88.

goede moreel essentieel. Tegelijkertijd was ‘De grote uitgestrektheid van de afdelingen in dit gewest, de dikwijls moeilijke communicatie en het gemis aan voldoende recherchepersoneel waren evenwel de oorzaak, dat de omvang van de politieke actie in dit gewest, niet tegenstaande de uiterste krachtinspanning van bestuur en politie, niet geheel kon worden onderkend.’¹⁵⁰

Ook Van Kempen was tevreden over de versterking van de politie- en rechermiddelen. Terugkijkend op het jaar 1925, betwijfelde hij of de gebezigde strijdmiddelen voldoende waren. Over 1926 schreef hij, dat ‘de middelen enkel genoeg waren om te hinderen, niet om het gewroet tegen te gaan.’¹⁵¹ Twee jaar later stemden deze middelen echter ‘zeker tot verheugenis.’ Zijn constatering is vrijwel hetzelfde als die van zijn opvolger. Ook al was er door bezuinigingen ‘niet het opgezette minimum aan machtsmiddelen verkregen’, ‘door de opvoering van het moreel, door snelle verplaatsing en georganiseerde geregelde groepsactie’ was er met alle macht naar gestreefd een zo goed mogelijk resultaat te verkrijgen. ‘Mede omdat de middelen van sneltransport boven het aangevraagde vermeerderd werden,’ was de ‘verwachting van succes wel gerechtvaardigd.’¹⁵² Grote mobiliteit en het efficiënt inzetten van recherchepersoneel speelden aldus een belangrijke rol voor de veiligheid in het gewest..

Tevens was er was een particuliere inlichtingendienst, die hielp bij het opsporen van politieke misdrijven. Deze dienst was tot stand gekomen in oktober 1927. Zij werd, evenals de gewestelijke recherche, opgericht naar aanleiding van de toenemende onrust in de regio en een gebrek aan voldoende recherchepersoneel om hiertegen op te treden.¹⁵³ De inlichtingendienst van de DPV en de AVROS stelde zich ten doel: ‘de politieke mentaliteit der talrijke arbeiders te onderkennen en naast de werkgevers, ook het bestuur onmiddellijk te waarschuwen wanneer gevaarlijke tendensen of ongewenste stromingen de bedrijfszekerheid en maatschappelijke orde bedreigen.’¹⁵⁴ Deze dienst zou los van het bestuur inlichtingen moeten verzamelen, welke ‘van bestuurswege geverifieerd konden worden met de eigen berichten.’ Dit zou het makkelijker maken om doeltreffend actie ondernemen en aangezien zo niet op basis van ‘eenzijdige gegevens gewerkt wordt’, bood dit het ‘voordeel van meerzijdige belichting.’

In september 1927 werd C.J. Batenburg aangesteld als hoofd van deze particuliere inlichtingendienst. Door zijn aanstelling raakte, volgens een geheime bijlage uit Van Sandicks memorie, deze particuliere inlichtingendienst nauw verstrengeld met het gouvernement. Batenburg had eerder gewerkt bij het Europees BB en had dan ook nog steeds veel contact met Europese bestuurders. Batenburg had daarnaast eerder al de leiding gekregen over de rekerchedienst van de stadspolitie binnen Medan.¹⁵⁵ Met Batenburg ‘semiofficieel werkzaam

¹⁵⁰ MvO, (2.10.39) inv. 187, 88.

¹⁵¹ MvO, (2.10.39) inv. 186, 59.

¹⁵² Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 58.

¹⁵³ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 59.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Ibidem.

voor de overheid' kreeg, volgens de bijlage, 'deze particuliere inlichtingendienst praktisch alle geheime correspondentie op politiek gebied ter inzage, vermenende dat men handelde in het algemeen belang en uit een oogpunt van krachtige samenwerking.'¹⁵⁶ In 1928 werd Batenburg als gevolg van deze belangenverstrengeling vervangen als hoofd van de particuliere inlichtingendienst.¹⁵⁷

De autoriteiten op Java waren van begin af aan sceptisch over deze nieuwe instantie. Dit wantrouwen was in 1926 begonnen na de zogenaamde 'DPV schandalen'. In 1926 waren op het terrein van de DPV contractarbeiders 'ergerlijk mishandeld', nadat ze door spionnen 'zonder enige bevoegdheid' naar het terrein van de DPV gebracht waren. Op aanvraag van Directeur van Justitie Rutgers, hadden de autoriteiten in Batavia, buiten het bereik van het regionaal bestuur om, deze gebeurtenissen onderzocht. Rutgers had het regionale bestuur erbuiten gehouden, omdat Rutgers vermoedde dat Batenburg nauw samenwerkte met het Europees BB.¹⁵⁸

Van Sandick had ook zelf geconstateerd 'dat de meeste bestuursambtenaren teveel werden geleid door deze particuliere inlichtingendienst.'¹⁵⁹ De particuliere inlichtingendienst was immers bedoeld om 'los van het bestuur inlichtingen te vergaren' en die informatie was vooral bedoeld voor 'meerzijdige belichting.' Deze organisatie was er namelijk niet alleen voor de openbare orde en veiligheid. De dienst was gelieerd aan de werkgeversorganisaties DPV en AVROS. Zij had dus een sterk belang om de ondernemingen zo rendabel mogelijk te maken. Door de nauwe samenwerking van deze instantie met de plaatselijke overheid was er sprake van een sterke belangenverstrengeling.

Van Sandick probeerde tijdens zijn ambtsperiode de invloed van de particuliere inlichtingendienst geleidelijk terug te dringen. Hij schrijft: 'Langzaam maar zeker [werd zij] teruggedrongen tot de sfeer waarin zij diende te arbeiden.'¹⁶⁰ De in 1930 nader omschreven taakomschrijving van de gewestelijke recherche, die hierna aan bod zal komen, heeft hier volgens hem een belangrijke rol in gespeeld. Van Sandick adviseerde om deze gedragslijn voort te zetten.¹⁶¹ Hij schreef ook: 'De leider van de meergemelde inlichtingendienst mij toegezegd, om, zodra die dienst op een onderneming een stroming ontdekte van extremistische aard, onmiddellijk de zaak over te geven aan de betrokken bestuursautoriteit en zich verder te onthouden van verdere onderzoekingen, opdat verwarring in de te houden instructie zoude voorkomen worden.'¹⁶² Hij benadrukte dat de 'gewestelijke recherche, onder de huidige leider

¹⁵⁶ MvO, (2.10.39) inv. 187, bijlage 1:1-3.

¹⁵⁷ Ibidem, 88.

¹⁵⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, bijlage 1:2.

¹⁵⁹ Ibidem, bijlage 1: 3.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

bewezen heeft, een gezagsinstrument te zijn dat het volle vertrouwen verdient.¹⁶³

De verijdelde communistische opstand vormde voor het gouvernement een belangrijke aanleiding om het gouvernementele repertoire aan juridische middelen uit te breiden. Van Kempen deed in zijn memorie dan ook verschillende aanbevelingen, welke hij ‘absoluut noodzakelijk’ achtte voor de bestrijding van de PKI. Van Kempen wenste onder leiding van het gewestelijk bestuur ‘een zo groot mogelijke vrijheid van handelen door het plaatselijk bestuur’. De PKI had volgens de gouverneur als oogmerk ‘het omverwerpen van het wettig gezag’ en zij maakte gebruik ‘van de meest misdadige middelen.’ In zijn ogen kon er niet genoeg vat worden gekregen op de voornaamste leiders, omdat deze normaal gesproken ‘slechts met vertrouwde volgelingen in contact treden’ en daarom maar zelden verraden zouden worden.¹⁶⁴

Van Kempens eerste suggestie was dan ook om de PKI aan te merken als een verboden organisatie en dat voortaan ‘het lid of kandidaat-lid zijn van de PKI, Sjarikat Rajat [jeugdorganisatie van de PKI] e.d. op zichzelf als een strafbaar feit moet worden beschouwd.’¹⁶⁵

Voorts achtte Van Kempen het noodzakelijk om een verordening in het leven te roepen, waarin ‘het bezit en het verspreiden van extremistische lectuur’ strafbaar gesteld zou worden. Zo een verordening bestond al voor het gebied Atjeh en onderhorigheden en Van Kempen vond dat deze regeling voor geheel Nederlands-Indië ‘van primair belang’ was.¹⁶⁶ ‘Herhaaldelijk kwam het namelijk voor dat uit spionnenberichten bekend is, dat bepaalde personen optreden als lid of propagandist van een communistische vereniging, dat bij huiszoeking de berichten bevestigd worden door de aanwezigheid van communistische lectuur, doch het overigens onmogelijk is wettig bewijs te leveren voor een strafbaar gesteld feit.’¹⁶⁷ In zulke gevallen stond het gezag machteloos.

Niet alleen in de PKI, maar ook in de aan haar verbonden jeugdorganisaties, schulde in de ogen van Van Kempen ‘een ernstig gevaar.’ Hij vervolgde: ‘Kindersport-, begrafenis-, zang- of andere verenigingen voor kinderen gesticht op instigatie van en onder leiding van extremistisch gezinde personen behoren mijns inziens eveneens verboden te worden.’¹⁶⁸ Dergelijke organisaties beschouwde hij als opleidingsscholen voor de jeugd ‘in de verderfelijke communistische leer’ en bedreigden de openbare orde.

Tegelijkertijd moest men volgens hem ook kijken naar de ‘opvoedingsmiddelen’. Hij constateerde: ‘De “inlandse beweging” die als een steeds sterker groeiend verschijnsel de bewustwording der massa doet zien, laat zich onmogelijk door geweld alleen keren: dat ziet men

¹⁶³ MvO, (2.10.39) inv. 187, bijlage 1:3.

¹⁶⁴ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 186, 60-61.

¹⁶⁵ Ibidem, 61.

¹⁶⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem

¹⁶⁷ Ibidem, 62.

¹⁶⁸ Ibidem, 63.

dagelijks om zich heen bij de groei van elk wereldje in het klein, elk kind.¹⁶⁹ Deze taak, die volgens hem niet nader omschreven hoefde te worden, was ‘een schoonste taak, die rustte op de schouder van bestuursambtenaren.’

Het gezag moest daarnaast maatregelen kunnen nemen tegen ‘gezag ondermijnende uitingen’ in de pers. Zo adviseerde hij om eventueel maatregelen te nemen tegen de bezorging van ‘opruimende berichten, couranten en tijdschriften’ door de post- en telegraafdienst van het gouvernement.¹⁷⁰

Van Kempens adviezen vloeiden direct voort uit zijn eerder beschreven frustraties niet genoeg actie te kunnen nemen tegen de nationalististen. De vrijdelde communistische opstand was een belangrijke katalysator voor een strengere aanpak van de nationalistische beweging. De ongeregelheden hadden geleid tot een grote schok bij het regime en boden het gouvernement een uitgelezen kans om het arsenaal aan bestrijdingsmiddelen van de nationalistische beweging uit te breiden. Het verbod van de PKI, het verbod op ‘communistische’ lectuur en zijn andere voorstellen waren belangrijke nieuwe ontwikkelingen in strijd tegen het nationalisme. Waar het voorheen vaak niet mogelijk was om juridisch op te treden tegen nationalististen, faciliteerden deze nieuwe maatregelen een krachtiger beleid. Met de gewestelijke recherche en de particuliere inlichtingendienst van de DPV en de AVROS kreeg het gouvernement er in 1926 en 1927 tevens twee belangrijke instituties bij, waardoor de overheid steeds meer vat kreeg op de nationalistische beweging. Wat betekende het nieuwe beleid voor de latere bestrijding nationalisme in Oost-Sumatra? Deze vraag zal in het komende hoofdstuk centraal staan.

¹⁶⁹ MvO (2.10.39) inv. 186, 63.

¹⁷⁰ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 63-64.

Hoofdstuk vijf: “Krieg führen heiszt angreifen”

Eind 1927 adviseerde gouverneur Van Kempen de regering in zijn jaarverslag om niet te snel toe te geven aan de ‘exorbitante eisen van de inheemse intellectuelen, welke niet de wil van de massa vertegenwoordigden’. Daarnaast was naar zijn mening ook een streng optreden nodig tegen een ieder die aanstuurde op de versterking van de openbare orde.¹⁷¹ Hij schreef: ‘In dit verband worde zij tevens vermeld hoe noodzakelijk het is zo veel mogelijk het gezagsondermijnende gestook van buitenlandse communistische huize aan de kaak te stellen en alle uitingen daarvan “te vuur en te zwaard” aan te tasten en zo mogelijk te vernietigen. Hierbij gold stellig het bekende “*Krieg führen heiszt angreifen*” en hard zij de hand die dat doet! “De oosterling verwacht van de regering geen onbegrepen westerse democratie, maar het bewijs dat zij sterk is.”’¹⁷² Van Kempens advies is exemplarisch voor de harde lijn van het regeringsbeleid, dat in Oost-Sumatra vanaf 1927 gevoerd werd.

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op het regionale beleid ten aanzien van het nationalisten tussen 1927 en 1938. Hier zullen de elementen perceptie, beleid en succes telkens een centrale rol innemen. In 5.1 bespreek ik de directe gevolgen van het strengere gouvernementsbeleid eind jaren twintig voor de kennis over de nationalistische beweging. Hoe succesvol was dit nieuwe beleid in de ogen van de regionale bestuurders? In 5.2 ga ik dieper in op de nieuwe beleidsmaatregelen. Hier behandel ik de reorganisatie van de gewestelijke recherche en de oprichting van een uitgebreid spionagenetwerk. Vervolgens bespreek ik in 5.3 hoeverre de perceptie over de nationalisten van 1933 tot 1938 veranderde en hoe succesvol het regeringsbeleid in deze periode werd geacht. In 5.4 ga ik in op enkele afzonderlijke nationalistische stromingen. Hier staan vooral de Chinese en de Japanse bewegingen centraal.

5.1 Virulente ondergrondse actie

Bij Van Kempen stemde de oprichting van de gewestelijke recherche en de inlichtingendienst van de DPV en AVROS tot grote tevredenheid. Sinds kort waren in zijn ogen ‘de enigszins voldoende en geoutilleerde’ bestuursrecherche, de inlichtingendienst van de DPV en AVROS en de zelfbestuurders er in geslaagd om ‘de beweging binnen bepaalde grenzen te beperken – van uitroeien was ook hier geen sprake – en te verhinderen dat het ter kustte niet tot een uitbarsting kwam.’¹⁷³ Waakzaamheid was in zijn ogen echter zeker geboden. Hij vervolgde: ‘Het gebeurde op Java en Sumatra’s westkust [de verijdelde communistische opstand] heeft wel afdoende aangetoond dat men ten deze niet voorzichtig genoeg in zijn oordeel kan zijn.’¹⁷⁴

¹⁷¹ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 186, 64.

¹⁷² Ibidem, 66.

¹⁷³ Ibidem, 59.

¹⁷⁴ Ibidem.

Zoals eerder vermeld, hadden er in Oost-Sumatra eind 1926 zich geen ongeregeldheden voorgedaan. De acties van de PKI in andere delen van Indonesië hadden echter ook hier een diepe indruk achter gelaten. Het nationalisme in Oost-Sumatra was in de jaren twintig door regionale bestuurders in Oost-Sumatra steeds beschouwd als een zeer kleine beweging, die maar weinig representatief leek voor de bevolking. Tegelijkertijd hielden de autoriteiten de beweging wel steeds goed in de gaten. De vrijdelde opstand in Java en West-Sumatra had ‘het nationalistische gevaar’ nog eens des te meer aangetoond. Men moest dus zeer alert blijven en streng optreden. Aan het eind van 1926 en begin 1927 was men aldus in korte tijd overgegaan op de arrestatie van verschillende PKI-leiders. Deze nieuwe aanpak had de nationalisten overvallen en leidde had er volgens de autoriteiten toe dat de beweging tijdelijk lamgeslagen werd.

De nationalisten moesten, in de ogen van Van Kempen, er dan ook erg aan wennen, dat al te felle propaganda in het vervolg niet meer onbestraft bleef en dat internering daarvan het gevolg kon zijn.¹⁷⁵ Van Kempen schreef hierover: ‘Na enige maanden (april 1927) zag men diegenen, die in 1926 nog achter de schermen hadden gewerkt, op de voorgrond treden (Abdoel Ghalid Salim, Urbanus Pardede, Samsuedin en anderen) terwijl andere propagandisten die aanvankelijk nog op het tweede plan stonden en in november 1926 nog niet voor internering in aanmerking kwamen (Joesoef Effendi, Karioddi, Djajoesman), de leiding overnamen van de gevangenen voorgangers.’¹⁷⁶

Het doortastende optreden van het gouvernement had volgens Van Kempen geleid tot een nieuwe strategie van de nationalisten. Hij bemerkte: ‘Thans zag men de gelegenheid geopend om in het geheim het duister wroeten weder voort te zetten. De arrestaties hadden de extremisten het gevaar van openbare propaganda doen inzien. Men ging dan ook een nieuwe strijdwijze toepassen. Geen gemakkelijk te onderkennen verenigingen en openbare lidmaatschapskaarten meer, maar in plaats daarvan een fanatieke en aanhoudende propaganda (desnoods gepaard met wraak tegen onwelwilligen) onder de grote massa van de onontwikkelden, in hoofdzaak de arbeiders [voornamelijk de koelies] op de ondernemingen en op de grootbedrijven.’¹⁷⁷

De propaganda verschilde, in zijn ogen, ook sterk van eerdere nationalistische propaganda. De propaganda was nu gericht op de arbeidersbevolking, niet meer op grotere idealen, maar wortelde op ‘plaatselijke grieven’ en ‘schoonschijnende beloften’ op een veel kortere termijn. In de propaganda werd naar zijn mening ingespeeld op de gevoelige arbeidsverhoudingen en de ‘zo tere kwestie der rassentegenstellingen’, die in de omgeving ‘aldra verward werd met de antithese kapitalist (werkgever) – verdrukten (werknemer)’. Ook de strijdmiddelen waren erop berekend ‘stimulerend te werken op de fantasie van de lichtgelovige massa’.

¹⁷⁵ MvO, (2.10.39) inv. 186, 35.

¹⁷⁶ Ibidem, 36.

¹⁷⁷ Ibidem.

De nieuwe strategie bleef, aldus zijn verslag, niet zonder gevolgen. Op tal van ondernemingen was er onder de arbeiders onrust ontstaan; ‘op de voorgrond tredend personeel, zelfs koelies, moest ontslagen en naar hun land van herkomst verwijderd worden.’ Desondanks was de politieke toestand volgens Van Kempen buiten de ondernemingen in Langkat ‘vrij gunstig’. Dit was in zijn ogen met name te danken geweest aan een gebrek aan nationalistische leiders in deze regio.¹⁷⁸ De autoriteiten leken hier een actieve campagne te voeren om nationalistische leiders zo snel mogelijk uit te schakelen.

In 1928 hadden er verschillende incidenten plaatsgevonden na een intensieve propagandacampagne. In de afdeling Deli en Serdang was er sprake geweest van een reorganisatie van een ‘militante PKI’. De communistische actie was in een gedeelte van het cultuurgebied onder leiding van Abdoel Ghalid Salim opgeleefd. Salim had, aldus dit verslag, contact gelegd met Urbanus Pardede, de leider van de communistische beweging te Simeloengoen. Vervolgens had men in Simeloengoen een terroristische actie voorbereid, gekoppeld aan ‘een intensieve bewerking der koelies op de ondernemingen’. Toen door de nationalistten eenmaal alle voorbereidingen waren getroffen, werden negen leiders gearresteerd en werd de beweging hier ingeperkt.

In dezelfde maand, nadat er naar extremisten in Medan aansporingen om actie te ondernemen gestuurd waren, waren eveneens de leiders in die stad in hechtenis genomen.¹⁷⁹ Van Kempen constateerde: ‘Opmerkelijk was het, dat, zowel in Simeloengoen als in de afdeling Deli en Serdang de actie van de extremisten gelijke tred hield met het drieste optreden der leiders in de steden.’¹⁸⁰ Hij vervolgde: ‘De leiders bekoelden echter in hun lust tot propaganda, zodra de hoofdleiders gevangen werden gezet. Alles wijst erop dat hunnerzijds het gunstige moment weder afgewacht wordt om verder te ageren. Onderwijl wordt op het terrein der massa-actie (op de ondernemingen) door bijkomstige figuren op kleinere schaal en plaatselijk voortgewerkt.’¹⁸¹ Voornamelijk in Simeloengoen werd in dit verslag de stemming op enkele ondernemingen ‘bepaald slecht’ genoemd. Ook in Asahan en Bengkalis, ‘waar nog geen klappen van betekenis waren gevallen’, zou door telkens nieuwe leiders in alle stilte gewerkt worden voor een mogelijke toekomstige intensieve propagandacampagne.

Door een gebrek aan openlijke leiders was er vaak ‘niets of weinig’ merkbaar van gecentraliseerde nationalistische leiders, maar de incidenten hadden volgens Van Kempen wel de noodzaak aangetoond om de beweging voortdurend in de gaten houden. Verschillende vergaderingen van ‘extremistische en anti-Nederlandse strekking’ in Asahan, Simeloengoen en de Karolanden hadden er zelfs toe geleid dat meerdere ‘contractanten van verdachte politieke

¹⁷⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 186, 36.

¹⁷⁹ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

¹⁸⁰ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 38.

¹⁸¹ Ibidem, 39.

mentaliteit' naar hun plaats van herkomst gestuurd waren.¹⁸² Van Kempen bemerkte: 'De prikkelbare, vijandige, anti-Nederlandse stemming welke duidelijk merkbaar op verschillende ondernemingen onder het werkvolk heerst, duidt aan dat de verderfelijke propaganda in de brede lagen der massa der arbeiders aldaar een begin van ingang heeft gevonden.'¹⁸³

Van Kempen benoemde ook andere incidenten begin 1928, onder meer een extremistische vergadering in Kisaran (Asahan), een 'sabotageactie' bij een bedrijf te Medan waarbij drukletters gestolen waren en de verspreiding van een anti-imperialistische brochure 'The Revolution.' Het gouvernement trad hard op tegen extremistische leiders. Zo werden aan de Oostkust tussen 23 mei en 30 mei 1928 veertien personen, waaronder Salim en Pardede, onder streng toezicht naar Batavia gebracht en geïnterneerd in het kamp Boven Digoel.¹⁸⁴

Over op de nationalistische beweging aan de Oostkust oordeelde Van Kempen: 'Op de voorgrond dient te worden gesteld dat van een grote samenhangende hechte organisatie op dit gebied nog geen sprake is.'¹⁸⁵ Enerzijds was dit te wijten aan de heel heterogene bevolkingssamenstelling van het gebied. Anderzijds speelde het ontbreken van bekwame leiders volgens hem een belangrijke rol. Van Kempen doelde hier met name op leiders, 'die met open vizier durven strijden en de kracht bezitten om de vele moeilijkheden en bezwaren te overwinnen.'¹⁸⁶

Hij vervolgde: 'Niettemin is de nationalistische beweging ook in dit gewest in opkomst.'¹⁸⁷ Zo was er door het Indonesisch Oostkust Comité een grootschalige actie geweest, waarbij men had gepleit voor een Indonesische meerderheid in de Volksraad. Daarnaast was er een manifest van de PPPKI over het 'Indonesisch' nationalisme door veel inheemse bladen 'onbeschaamd' overgenomen. Tevens werden er eind jaren twintig, naast bestaande verenigingen zoals Boedi Oetomo, de Jong Islamieten Bond en Mohammadjah, talloze aparte verenigingen tot onderling hulpbetoon, vakverenigingen, godsdienstige verenigingen en begrafenisverenigingen opgericht. Naast dit alles werden er door de inheemse pers 'heftige nationalistische, anti-Nederlands, aan extremisme grenzende artikelen' gepubliceerd.¹⁸⁸

'Een zekere stroming in nationalistische richting' was volgens Van Kempen niet te ontkennen. Deze beweging kwam in zijn ogen sterk overeen met het Javaans nationalisme. De acties begonnen 'zich meer in kracht af te spiegelen' naar de actie van de grote organisaties op Java. Men streefde naar aansluiting met de Javaanse organisaties. De vestiging van 'de bekende Javaanse nationalist Iwa Koesoemi Soemantri, alsmede de reizen door van vooraanstaande

¹⁸² Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 39-40.

¹⁸³ MvO, (2.10.39) inv. 186, 41.

¹⁸⁴ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 42.

¹⁸⁵ Ibidem, 46.

¹⁸⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem, 47.

¹⁸⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

volksleiders als Sjaboeradin Latif en Hadji August Salim' dienden nauw te worden gadegeslagen.¹⁸⁹ De laatste tijd was naar zijn mening immers steeds duidelijker naar voren gekomen, dat 'de nationalistische beweging is voortgebouwd op de overblijfselen van de voorafgegangene communistische actie, waarbij soortgelijke illegale strijdmiddelen zullen worden gebezigd en deze, in de stand anti-Nederlandse en gezagsvijandige beweging in wezen derhalve niet van haar communistische voorganger zal verschillen.'¹⁹⁰ In 1930 bleek de hardere opstelling van de autoriteiten, volgens gouverneur Grijzen, zeer vruchtbaar te zijn geweest. Op 26 juli 1929 werden er bij Soemantri en andere voorname politieke figuren huiszoekingen verricht. Bij Soemantri waren geschriften gevonden, die aanwijzingen leverden voor nauwe relaties tussen hem en de buitenlandse communistische LIGA.¹⁹¹ Soemantri werd preventief in hechtenis gesteld en vanaf 31 maart 1930 werd hij door het regime geïnterneerd. Na Soemantri's arrestatie werd onmiddellijk een stilstand in de politieke propaganda geconstateerd. De politieke toestand was in datzelfde jaar, naar de mening van het bestuur, na zijn arrestatie voortdurend rustig gebleven.¹⁹²

De late jaren twintig en vroege jaren dertig waren in Oost-Sumatra voor nationalistische beweging een tijd van verandering. Waar het gouvernement voor de opstand nog vaak het idee had dat zij machteloos stond tegenover de nationalisten, traden de autoriteiten na 1927 krachtadiger op. De strengere aanpak leek de extremistische beweging grotendeels neer te slaan. De nationalisten waren gedwongen hun tactiek te veranderen. Zij gingen nu meer ondergronds werken en zich meer richten op contractarbeiders, een groep die al eerder door het gouvernement bestempeld werd als een risicocategorie. Vanwege het strikte arbeidsregime, de grote aantallen koelies en hun uitheemse herkomst werd deze groep immers snel vatbaar geacht voor communistische propaganda.

Opvallend is hoe het gezag de nationalistische beweging aan de Oostkust bleef beschouwen als een voornamelijk 'communistische' beweging. Niet alleen de Chinese beweging werd vaak gekoppeld aan het communisme, vanwege de fixatie van veel Chinezen op de marxistische revolutie in China. Ook na het verbod van de PKI in 1928 en na arrestatie van verscheidene leiders, zag men de algemene nationalistische beweging aan de Oostkust vaak als een directe voortzetting van het 'rode gevaar' van de PKI.

Interneringen, huiszoekingen en het überhaupt strenge beleid bleken in de ogen van het gouvernement heel succesvol. De autoriteiten slaagden er nu geregeld in om snel lokale nationalistische leiders te arresteren, waardoor de nationalistische beweging steeds weer onttrokken werd van haar natuurlijke leiders. Tegelijkertijd was het voor de nationalistische

¹⁸⁹ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 186, 48.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ De communistische LIGA was een organisatie, waarbij communisten en communistische organisaties uit de hele wereld bij aangesloten was. Zij organiseerden congressen en Rusland nam hier een prominente plek in.

¹⁹² Het voorgaande is gebaseerd op: MvO (2.10.39) inv. 187, 6-8.

activisten in dit gewest niet gemakkelijk om de heterogene bevolking hier onder een noemer verenigen. Mogelijk gingen de nationalistten zich daarom richten op een andersoortige propaganda. In plaats te focussen op grotere idealen, speelden ze nu in op gevoelige arbeidsverhoudingen, de ‘tere rassenkwestie’ en een verbetering van de materiele situatie van de werknemers. Het Javaans nationalisme bleef echter belangrijk en er zou nog altijd veel overlap blijven bestaan tussen het nationalisme in Java en dat van Oost-Sumatra. In deze regio namen economische kwesties in de campagne van de PKI steeds een belangrijke plaats in in de nationalistische campagne en dat werd sterker na de opstand.

Tegelijkertijd gold voor het gouvernement zeker niet: ‘geen nieuws is goed nieuws’. Er heerste bij het BB een diep wantrouwen jegens de nationalistten. De hoogste staat van alertheid was steeds vereist en men ging er vanuit, dat het nationalisme zich ondergronds uitbreidde, ook al ‘vertegenwoordigde het maar een klein deel van de algemene volkswil’.

5.2 Een doelgerichter rechercheapparaat

In 1930 leek het conflict over verregaande regeringsinvloed van de particuliere inlichtingendienst van de DPV en AVROS bekoeld. Eerder had gouverneur Van Sandick, het hoofd van de particuliere dienst vervangen en erop aangedrongen dat de gewestelijke recherche een grotere rol kreeg bij de bestrijding van extremisten. Hier bespreek ik de reorganisatie van de gewestelijke recherche in 1928 en het spionagenetwerk. In een geheime bijlage van het gouvernement uit 1930 is veel informatie verschaft over de structuur van dat informatienetwerk, inclusief nauwkeurige instructies aan de recherche.

De gewestelijke recherche was een afzonderlijk onderdeel van het regionale politieapparaat. Deze dienst werd in 1926 in Oost-Sumatra opgericht en was speciaal gericht op de signalering van ‘mogelijk illegaal politiek bedrijven’. Van Sandick beschouwde de gewestelijke recherche als een van de belangrijkste wapens in de strijd tegen het nationalisme. Zo wees hij er in een geheime bijlage op, dat de particuliere inlichtingendienst een verdachte zaak moest doorsturen aan het bestuur en de gewestelijke recherche.

In 1927 werd de gewestelijke recherche tot twee maal toe uitgebreid. Met name de verhoging van haar transportmiddelen stemde tot tevredenheid bij het bestuur. Het was aan de grotere mobiliteit van de recherche te danken geweest, dat dit relatief kleine politieapparaat vat kon krijgen op de nationalistische beweging. Ook na de opstand werd de recherche verschillende keren uitgebreid. Op 5 maart 1930 werden aldus twee assistent-wedana’s en 30 rechercheurs aan de recherche toegevoegd.¹⁹³ In 1930 bestond deze instantie aldus uit één hoofdcommissaris, tevens hoofd van de regionale veldpolitie, een commissaris 1e klasse (souschef bij de gewestelijke recherche), drie hoofdresearcheurs (1e en 2e klasse), drie assistent-wedana’s, zes mantri’s van de

¹⁹³ Assistent wedana’s waren inheemse leidende figuren, die overzicht hielden over lokale inheemse volksbewegingen.

politie, 48 rechercheurs, één chauffeur, één klerk en twee schrijvers. Het corps beschikte over één auto, vier motors met zijspan en 48 rijwielen.¹⁹⁴

De controle op de politieke berichtgeving uit het hele gewest was in handen van een kleine groep in Medan. In de praktijk beschikte men ten behoeve van dit doel over één assistent-wedana, twee hoofdresearchers (waarvan een voornamelijk een administratieve functie vervulde) en 22 rechercheurs, waarvan vier constant als klerk werkzaam waren. De controle op de Chinese beweging viel onder van vier rechercheurs onder leiding van de hoofdpolitie opzichter.¹⁹⁵

In een geheime bijlage in deze memorie werd gewaarschuwd voor een groot personeelstekort. De formatie en de geschetste tewerkstelling had ‘nog lang niet de toestand van het ideale bereikt.’ Aan het einde van 1929 werd dan ook gepleit voor een verdere uitbreiding van de gewestelijke recherche. Hierin werd gevraagd om één nieuwe hoofdcommissaris van de politie (die toen al opgenomen was in de formatie), één commissaris van de politie 1e klasse (de souschef van de gewestelijke recherche en tevens adjunct-hoofd van de veldpolitie), één commissaris van de politie 2e klasse, één wedana politie (als hoofd van de inlandse afdeling te Medan), drie assistent-wedana’s, één nieuw hoofd politie (op centraal kantoor werkzaam als hoofd Chinese zaken), 13 mantri politie, 73 rechercheurs, 12 schrijvers/ klerken en vijf anderen, die een overige functie zouden vervullen. De wedana en de assistent-wedana hadden vier auto’s nodig en daarnaast vroeg men om negen motors met zijspan (voor de hoofdresearchers en de mantri’s) en 73 rijwielen (voor de rechercheurs). Op 11 juli werd deze uitbreiding van de recherche toegestaan.¹⁹⁶

In een geheime bijlage uit 1930, ondertekend door Van Sandick en het hoofd van de gewestelijke recherche, komen uitgebreide instructies naar voren over de werkwijze en de structuur van de gewestelijke recherche. De instantie stond onder onmiddellijk toezicht van de souschef van de gewestelijke recherche, die uit hoofde van zijn functie tevens adjunct-hoofd was van de veldpolitie, een mobiele en repressieve politie-eenheid. De gewestelijk leider was formeel gezien het hoofd van zowel de veldpolitie als de recherche, maar in de praktijk werd de dagelijkse leiding overgedragen aan de souschef. De gewestelijk leider was eveneens een belangrijke adviseur aan het bestuur inzake politieke aangelegenheden. Hij moest ‘op de hoogte zijn van alle politieke stromingen’ en contact hebben met alle bestuurshoofden in het gewest alsmede het hoofd van de particuliere inlichtingendienst.¹⁹⁷

Door verzameling en controle van inlichtingen, rapporten en berichten beoogde de dienst een ‘bij benadering juiste weergave van de werkelijke politieke toestand’ verkrijgen. Zo werd gewaarschuwd dat de dienst zich moest weerhouden van ‘subjectieve conclusies’ en zij

¹⁹⁴ MvO, (2.10.39) inv. 187, 90.

¹⁹⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 91-92.

¹⁹⁶ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 92-95

¹⁹⁷ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 101.

mocht slechts ‘feiten’ weergeven of ‘zodanige berichten die twee keer gecontroleerd zijn’.¹⁹⁸ De instructie over de berichtgeving komt grotendeels overeen met de eerder beoogde ‘meerzijdige berichtgeving’ van de particuliere inlichtingendienst. Tegelijkertijd duidt het benadrukken van een ‘strikt feitelijke weergave van politieke aangelegenheden’ op groot risico van machtsmisbruik door agenten van de gewestelijke recherche. Eerder waren over de particuliere inlichtingendienst de ‘DPV-schandalen’ naar , waarnaar directeur van Justitie Rutgers destijds een officieel onderzoek gedaan. De uitdrukkelijke doelstelling van de recherche impliceert dat zij hard tegen nationalisten kon optreden, gebruik kon maken van een breed pakket aan politionele middelen en dat agenten in hun verslagen naar eigen oordeel gebeurtenissen konden verdraaien. De dienst was zich bewust van eventueel machtsmisbruik en waarschuwde uitdrukkelijk dat de dienst zich moest weerhouden van subjectieve instructies.

De gewestelijke recherche bestond uit een ‘binnendienst’, een ‘buitendienst’ en een ‘controledienst’. De binnendienst ging over de administratie en hield de maandelijkse verslagen van de procureur-generaal, een persoonsregister en een lijst met gesignaleerde ‘risicovolle’ personen in het gewest en omstreken bij. De buitendienst werd omschreven als ‘een verplaatsbare opsporingsdienst’. Hierin werd zoveel mogelijk gefixeerd op het verkrijgen van inlichtingen en het bijtijds op de hoogte stellen van bestuurders over mogelijke geplande acties, propaganda, beslagleggingen en huiszoekingen. Alle bevelen, zoals huiszoekingen en beslagleggingen, moesten ondertekend worden door de chef van de gerechtelijke raad of de gouverneur. Daarnaast was er ook een controledienst. Zij droeg bij uitstek een geheim karakter en hield nauw contact met het spionagenetwerk. De controledienst diende te worden geleid door de ‘meest betrouwbare inlandse hoofdresearcheur van dit gewest’. Deze moest ‘volkomen op de hoogte zijn van de familieverhoudingen van de inlandse hoofden’ en het inheemse verenigingsleven. Deze hoofdresearcheur was, samen met de souschef, als enige op de hoogte van de namen van vast betaalde spionnen en hij stond in rechtstreekse verbinding met de souschef.¹⁹⁹

De controledienst betaalde spionnen, die voor een vast bedrag verslag deden over de toestanden op fabrieken, ondernemingen en verenigingen. De persoonsgegevens van deze spionnen werden geheim gehouden. Hun naam, verblijfplaats en salaris konden immers alleen worden ingezien door het hoofd van de controledienst, de souschef en de gouverneur. Nadat de berichten bij de controledienst binnengekomen waren, werd zij geacht deze informatie nader te onderzoeken. De hoofdresearcheur van deze controledienst beschikte hiervoor over rechercheurs, die in het geheim naar een desbetreffende regio gestuurd konden worden om daar polshoogte te nemen van de situatie. Specifieke informatie over dit controleproces bleef ook geheim in de officiële verslaggeving. De gegevens van de agenten werden in de berichten vervangen door geheime nummers. Deze rapporten omvatten vaak een combinatie van een bericht van de

¹⁹⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 187, 101.

¹⁹⁹ Ibidem.

assistent-resident of de controleur, het onderzoek van de chef van de buitendienst en de controle hierop door de controledienst. De controledienst hechtte veel waarde aan de opvattingen van lokale bestuurders. Zij werden immers beschouwd als belangrijke schakels tussen de lokale bevolking en het gezag en waren formeel verantwoordelijk voor de veiligheid in hun gewest.²⁰⁰

De gewestelijke recherche kan gezien worden als een belangrijk middel van het gouvernement in de campagne tegen het nationalisten. Ook al kampte zij in 1930 met een personeelstekort, door haar efficiënte werkwijze, grote mobiliteit en uitgebreide informatienetwerk kon de gewestelijke recherche snel en krachtig ingrijpen. Het gouvernement en de recherche bleken tegelijkertijd ook erg beducht te zijn op de grote macht van haar agenten. Haar expliciete taakomschrijving, de gerechtelijke ondertekening van bevelschriften en de het eerdere onderzoek van de DPV schandalen zijn hier getuige van. De oprichting van de gewestelijke recherche in Oost-Sumatra is vergelijkbaar met de formatie van de ARD (Algemene Recherche Dienst) in Nederlands-Indië. Door middel van een uitgebreid spionagenetwerk, een klein en betrouwbaar personeelsbestand, goede samenwerking met het bestuur en een grote mobiliteit konden de ARD en de gewestelijke recherche, met beperkte middelen, de nationalistische beweging effectief bestrijden. Met soortgelijke methoden wisten de ARD en het gouvernement ook elders in Nederlands-Indië vat te krijgen op de nationalistische beweging.

5.3 Een effectieve en krachtdadige koers

Vanaf de jaren dertig trad het gouvernement in Oost-Sumatra steeds doeltreffender op tegen de nationalistische beweging. De autoriteiten wisten door krachtig optreden de invloed van de extremisten na 1933 sterk terug te dringen. Hoe keken de autoriteiten naar de nationalistische beweging na 1933? Hoe zag het overheidsbeleid er tussen 1933 en 1938 uit? Hoe succesvol achtte men dit beleid? Deze vragen zullen in dit deel centraal staan.

In een geheime memorie uit 1936, blikte gouverneur B.C.C.M.M. van Suchtelen terug op de politieke gebeurtenissen uit zijn driejarige ambtsperiode. De maanden januari tot augustus 1933 hadden, in zijn ogen, in het teken gestaan van een grote bloei van de inheemse politieke verenigingen. In augustus had het gouvernement strenger opgetreden tegen deze ‘uitingen van extremistische actie’ en sindsdien was volgens hem bergafwaarts gegaan met de nationalistische beweging.²⁰¹ Hij schreef hierover: ‘De beide onder de beperkende bepalingen van het vergaderrecht vallende bewegingen, de Partindo en de PNI kregen uiteraard geen kans meer tot ongewenste ontoelaatbare actie, terwijl ook daartoe in het werk gestelde pogingen middels andere verenigingen (o.a. verkapte Partindo vergaderingen) door politieel optreden afdoende werden gecoupeerd. Aangaande daarna herhaaldelijk werd getracht liefdadigheidsvoorstellingen

²⁰⁰ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 187, 101.

²⁰¹ Het voorgaande is gebaseerd op: Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 190, door B.C.C.M.M. van Suchtelen (1936), bijlage 3:1.

en inzamelingen dienstbaar te maken aan ongewenste politieke propaganda, werden ook hiertegen maatregelen genomen, terwijl stelselmatig op ontoelaatbare uitingen in de pers en op vergaderingen door de politie of [met] strafrechtelijke vervolging werd gereageerd.²⁰²

In Van Suchtelens verslag is veel van de politieke spanningen voelbaar, die in 1933 ook in andere delen van Indonesië voor onrust hadden gezorgd. In februari 1933 had Gouverneur-generaal De Jonge zich gedwongen gevoeld om ‘de wilde-scholen ordonnantie’ te herroepen. Kort daarna vond de muiterij op het marineschip ‘De Zeven Provinciën’ plaats. De regering in Batavia had haar beleid tegenover de nationalistten verhard. In 1932 was al de muilkorfcirculaire doorgevoerd en medio 1933 werd ook het vergaderrecht aangescherpt. Op 1 augustus 1933 hadden de centrale autoriteiten Soekarno gearresteerd en werd het vergaderrecht van zijn partij, de Partindo, opgeheven.

Wederom is er hier een nauwe correlatie tussen het regeringsoptreden in Batavia en in Oost-Sumatra. Hiervan was al eerder sprake in de periode onmiddellijk na de communistische opstand. Ook al hadden er toen in Oost-Sumatra geen ongeregelde plaatsen plaatsgevonden, het centrale en het regionale gouvernement hebben toen allebei het beleid tegenover de nationalistten verhard.

De grote gelijkheid tussen het algemene beleid in Batavia en het regionale beleid aan de Oostkust is niet onlogisch. Veel van het Oost-Sumatraanse repertoire aan maatregelen tegen de nationalistten stamden uit de wetgeving en besluitvorming in Batavia. Zo was Van Kempens suggestie, om de PKI in 1928 strafbaar te stellen, op zichzelf niet genoeg. Eerst moest het vertaald worden in een officiële wet, goedgekeurd door de Gouverneur-generaal. Tegelijkertijd hebben de communistische opstand, de ‘wildescholen ordonnantie’ en de muiterij op ‘De Zeven Provinciën’ in heel Indonesië tot bestuurlijke onrust geleid.

Het strenge beleid leek heel goed te werken. De PNI en Partindo kregen ‘geen kans meer tot verdere ontoelaatbare actie’ en ook op de pers en op vergaderingen werd stelselmatig met strafrechtelijke vervolging gereageerd. Het gouvernement leek na augustus 1933 dan ook de nationalistten zeer doeltreffend te bestrijden. De eerdere regionale klachten over te beperkte mogelijkheden om iets te doen tegen het nationalisme, waren voorgoed voorbij.

In 1936 noemde Van Suchtelen de politieke toestand van het gewest ‘gunstig’. De politieke verenigingen hadden hier slechts een ‘gering’ ledenaantal, wat in zijn ogen als een belangrijke richtlijn kon worden aangenomen voor de beperkte steun voor de nationalistische beweging. Partindo had twee afdelingen in de regio en zij telden gezamenlijk ongeveer 80 leden.²⁰³ Hij vervolgde: ‘Na de bovenstaande belemmeringen van overheidszijde [met name de beperking van het vergaderrecht], kwam bovendien ten gevolge van de economische depressie

²⁰² MvO, (2.10.39) inv. 190, bijlage 3:1.

²⁰³ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

het contributieapparaat dusdanig in het gedrang, dat ook van deze beide afdelingen geen actie van belang meer uitgaat.²⁰⁴ De PNI werd in het rapport geschat op slechts 20 leden en de afdeling Medan was ‘nimmer van veel betekenis geweest’ en vrijwel ‘lamgeslagen’.

Verder werden er verschillende religieuze verenigingen beschreven. Permi (Partij Moslim Indonesia), een politiek-godsdienstige vereniging, achtte hij ‘bij lange na niet zo agressief als [zij was] ter Sumatra’s westkust’ en van godsdienstig fanatisme werd er weinig bemerkt. Tegen deze vereniging van 45 man werd dan ook niet verscherpt opgetreden. De PSII, opvolger van de Sarekat Islam, werd door Van Suchtelen in de regio bestempeld als ‘een partij van zeer weinig betekenis’. De Jong Islamiëten Bond had zich nog niet op politiek terrein bewogen, maar aangezien de jeugd hier les kreeg van vooraanstaande leden van Permi, ‘was er waakzaamheid geboden’. Ook tegen Indonesia Moeda, een jeugdvereniging van 60 leden, die georiënteerd zou zijn op Partindo, werden geen verscherpte bepalingen noodzakelijk geacht.

Mohammadijah was met een geschat aantal van 1500 leden de grootste van de godsdienstige verenigingen. Aan de Oostkust kende zij verschillende afdelingen, maar bij het nastreven van haar gestelde doel, vernieuwing van de islam en onderlinge steun, ‘hield zij rekening met de wetten des lands’. In het gouvernementsgebied deden zich dan ook geen moeilijkheden voor. In sommige gebieden kwam de organisatie, soms echter in botsing met zelfbesturen.²⁰⁵ Zo waren er gevallen bekend, waar ‘het zelfbestuur opzettelijk genegeerd wordt en in godsdienstaangelegenheden meer waarde gehecht wordt aan de uitspraak van het hoofdbestuur der vereniging aan die van het zelfbestuur.’²⁰⁶ Van regeringszijde, de kant van de zelfbestuur en vanuit het bestuur van Mohammadijah werd er, aldus het rapport van Van Suchtelen, naar een betere verhouding gestreefd. In 1934 werden drie vakverenigingen verboden en werden 24 ex-Digoelisten ter plaatse geïnterneerd.²⁰⁷

Van Suchtelens slotoordeel luidt als volgt: ‘Ter Oostkust bleef de illegale beweging tot op heden nog beperkt tot de meestal niet openlijk naar buiten tredende propagandavoering van opstandige denkbeelden, zonder dat daarbij gesproken kan worden van een ondergrondse actie in de werkelijke betekenis. Symptomen van een gewelddadig optreden werden slechts in hoofdzaak onderkend in vroeger gehouden cursusvergaderingen. De thans gevoerde strijd tegen dit kwaad kan, naar mag worden aangenomen, met de ten dienst staande middelen, voldoende effectvol zijn. Een voortdurende observatie en onmiddellijk krachtig ingrijpen tegen excessen is en blijft ook in de toekomst geboden.’²⁰⁸

In Van Suchtelens verslag komen enkele opmerkelijke elementen naar voren. Zoals gezegd, bevatte zijn verslag veel parallellen tussen de ontwikkeling van de nationalistische

²⁰⁴ MvO, (2.10.39) inv. 190, bijlage 3:1.

²⁰⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem.

²⁰⁸ Ibidem, bijlage 3:4.

beweging in Oost-Sumatra en op Java. De regionale autoriteiten beschouwde bijvoorbeeld Partindo als een belangrijke nationalistische dreiging. De PNI, die in deze streek nooit heel groot was geweest, was desondanks ook hier actief. Aan de Oostkust heeft een import plaatsgevonden van voornamelijk Javaans nationalisme.

Tegelijkertijd is er in het verslag sprake van typisch regionale eigenschappen van het nationalisme. Een kenmerk hiervan is de grote reikwijdte van de religieuze organisaties en de geloofskwesties in het gebied. Daarnaast speelde de propaganda in op ‘de tere rassenkwestie’, voorheen op economische en materiële kwesties.

In Oost-Sumatra blijkt er slechts beperkte steun te zijn geweest voor de nationalistische beweging. Dit kwam volgens de gouverneur door ‘een groot verschil in de volksaard, ras en godsdienst en de zeer uiteenlopende belangen’, die daarmee verbonden waren. Tevens was een ‘heersend gebrek aan intellectuele en geschoolde leiders en bestaande grote onderlinge afgunst en naijver’ van belang. De kleine voedingsbodem van het nationalisme werd toegeschreven aan het ‘minder gemakkelijke direct contact van hoofdbesturen van de desbetreffende politieke verenigingen.’ Het was daardoor gemakkelijker voor de regering de beweging in de gaten houden. Aangezien grote gebieden dunbevolkt waren, was men voor de propaganda aangewezen op een klein aantal bevolkingscentra. De autochtone conservatieve bevolking had verder ‘weinig politieke belangstelling’, wat volgens de gouverneur het verkrijgen van steun voor het nationalisme bemoeilijkte. Het gouvernement kreeg ook veel medewerking van de zelfbestuurders, door hun negatieve standpunt ten opzichte van politieke verenigingen.²⁰⁹

In de afdelingen en de onderafdelingen was men eveneens positief gestemd over de politieke situatie. Assistent-resident F.J. Nieber van de afdeling Simeloengoen en de Karolanden constateerde tussen 1932 en 1934 geen onrust in zijn regio. Hij vervolgde: ‘Van extremistische propaganda wordt niets, van nationalistes zeer weinig (en dat is hoofdzakelijk in Siantar) bemerkt. Van een opgewekt politiek leven kan niet worden gesproken; de nationalistische beweging leidt een armoedig bestaan.’²¹⁰

Controleur H.D. van Meyenfledt van de onderafdeling Beneden-Deli concludeerde in april 1934: ‘De bevolking van het landschap Deli vertoont zeer weinig belangstelling voor het politieke leven. De ontwikkeling is nog niet zover dat men zich inlaat met aangelegenheden buiten het leven van alledag buiten de kampongs. Dus is het gezag van de hoofde van dien aard dat iedere nieuwe stroming dadelijk bekend zou zijn.’²¹¹ Hij bemerkte: ‘Het zelfbestuur neemt een afwijzende houding aan tegen een iedere nieuwe richting op politiek gebied, omdat men hierin een aantasting van eigen gezag en positie gevoelt. Anders is het in belangrijke centra van de samenleving zoals Medan met een groot aantal intellectuele inheemsen, die een gerede

²⁰⁹ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 190, bijlage 3:4.

²¹⁰ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, MvO Afdeling Simeloengoen en Karolanden, (2.10.39) inv. 706, door F.J. Nieber (1934), 44.

²¹¹ MvO Beneden Deli, (2.10.39) inv. 686, 60.

voedingsbodem vormen voor leven op politiek terrein.²¹²

Van Meyenfledts bevindingen vertonen grote overeenkomsten met Van Suchtelens analyse van het gebrek aan groei van de nationalistische beweging. Van Meyenfledt noemt eveneens de afwijzende houding van het zelfbestuur, de dunbevolktheid van het gebied en het geringe aantal intellectuelen buiten Medan.

Controleur W. Kuiper van de onderafdeling Pangkalan Brandan gaat eveneens op enkele van deze oorzaken in. Hij schreef in juni 1935: ‘Wat betreft de politieke actie en propaganda onder de inlanders moet in de eerste plaats melding gemaakt worden van de plaatselijke afdeling van de Partai Indonesia (Partindo), welke sinds medio 1932 te Pangkalan Brandan bestaat.’²¹³ Het was in zijn ogen niet gelukt om de afdeling tot grote bloei te brengen. In 1933 kende de afdeling daar 100 leden, maar medio 1935 was dat gedaald tot 25. Kuiper wijdde dit aan verschillende factoren. De BPM (de grootste werkgever ter plaatse) ontsloeg hier werknemers, van wie bekend werd dat ze lid van Partindo waren. De sultan van Langkat trad eveneens hard op en had openbare propaganda verboden. Daarnaast had het gouvernement hier een belangrijke openbare vergadering van de partij verboden. De Partindo was dan ook gedwongen om zich meer toe te leggen op kadercursussen. In Pangkalan Brandan werd eveneens effectief ingegrepen tegen de leider van de beweging. Abdoel Hamid Loebis, leider van de beweging, werd vanwege een spreekdelict te Medan in hechtenis genomen en daarna geïnterneerd.²¹⁴ Kuiper schreef: ‘Hierdoor verflauwde de actie der PI te Pangkalan Brandan zeer, besloten cursusvergaderingen hadden niet meer plaats[gevonden], de actie in Pangkalan Soesoe [een naburig gebied] werd stopgezet en bij de afsluiting van deze memorie vertoont de partij dan ook een zeer mat beeld.’²¹⁵

Ook anderen concludeerden dat politieke situatie rustig was. Assistent-resident M. van Rhijn schreef in februari 1936 over de politieke toestand in de afdeling Simeloengoen en de Karolanden: ‘Deze is gunstig. Wel heeft men vele politieke verenigingen in dit ressort, doch moeilijkheden leveren deze met de huidige handelingen niet op.’²¹⁶ Controleur P.A. Lanting constateerde in juni 1937 over de onderafdeling Karolanden: ‘Verschillende politieke richtingen laten bevolking deze onderafdeling vrijwel onberoerd. De afdelingen van politieke verenigingen en leidende figuren zijn hier niet.’²¹⁷

Van Suchtelens, Meyenfledts en Kuipers beschrijvingen bieden belangrijke verklaringen

²¹² MvO, (2.10.39) inv. 686, 60.

²¹³ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, Aanvullende Bestuursmemorie Onderafdeling Pangkalan Brandan, (2.10.39) inv. 717, door W. Kuiper (1935), 74.

²¹⁴ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 74-75.

²¹⁵ Ibidem, 75.

²¹⁶ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, Aanvullende MvO Afdeling Simeloengoen en Karolanden, (2.10.39) inv. 707, door M. van Rhijn (1936), 44.

²¹⁷ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, Vervolg MvO Onderafdeling Karolanden, (2.10.39) inv. 709, door P.A. Lanting (1937), 87.

voor de geringe belangstelling voor het nationalisme in Oost-Sumatra. Niet alleen de krachtige bestrijdingsmiddelen van het gouvernement bieden een belangrijke verklaring. Ook sociaaleconomische, geografische en maatschappelijke kenmerken van de regio speelden een belangrijke rol.

De Oost-Sumatraanse bevolking was zeer divers en iedere bevolkingsgroep had haar eigen belangen. Hierdoor was het lastiger voor de nationalistena om uit deze groepen een eenheid te smeden en gedeelde idealen te vinden. Tegelijkertijd bemoeilijkten de grote afstanden tussen de afgelegen gebieden het contact tussen de nationalistena, hun partijleiding en de inheemse bevolking. De nationalistische beweging lijkt hier dan ook voornamelijk geconcentreerd te zijn geweest in grotere bevolkingscentra. Zelfbestuurders waren daarnaast belangrijke bondgenoten van het gouvernement. De nationalistena waren immers ook een bedreiging voor de machtspositie van de inheemse bestuurders en deze bestuurders traden dan ook eveneens hard op tegen nationalistena. De nationalistische beweging ging bovendien gebukt onder een groot gemis aan leiderschap in de regio, deels ontstaan door de snelle internering van leiders van gevaarlijk geachte bewegingen. Anderzijds was Oost-Sumatra een erg agrarisch gebied en woonden hier minder Indonesische intellectuelena, de groep die bij zich bij uitstek opwierp als de leiders van de nationalistische beweging. Ten slotte was de economische crisis ook geen goed nieuws voor de nationalistena. Voor de lokale bevolking werd het moeilijk om het hoofd boven water te houden in deze depressie. De inwoners hadden in dit lastige economische klimaat veel meer te verliezen.

In 1938 was de politieke toestand van het gewest, in de ogen van Bouwes Bavinck, dan ook nog tamelijk rustig. Wel waarschuwde hij dat het nationalisme in de regio langzaam weer op gang kwam. Hij schreef: ‘Na enkele jaren van vrijwel volkomen stilstand in het politieke leven onder de inlandse bevolking, als gevolg van de bekende vergaderverboden, begint het nationalisme onder aanvoering van de vroegere voormannen, doch thans in nieuwe verenigingen – de Parindra en de Gerindo – weer het hoofd op te steken.’²¹⁸ Gerindo, die ook in Zuid-Sumatra sterk aan het uitbreiden was, verdiende volgens Bouwes Bavinck de meeste aandacht van het bestuur. In deze beweging hadden ‘talrijke ontevreden elementen uit de vroeger verdachte verenigingen PNI, Partindo en Permi, elkaar gevonden.’ In het zelfbestuursgebied ging de belangstelling niet naar politiek uit, maar naar godsdienst.²¹⁹

Ook in 1938 waren dus belangrijkste overeenkomsten met de ontwikkeling van de nationalistische beweging op Java. Gerindo was een gematigde coöperatieve beweging, die zich richtte op de geleidelijke onafhankelijkheid van Indië. Zij had ook in andere delen van Indonesië aanhangers en vertegenwoordigde een groot deel van de destijdse ontevreden nationalistische bevolking. Aan de Oostkust verscheen aldus, niet voor het eerst, een grote Javaanse nationalistische organisatie. De import van het Javaans nationalisme bleef dan ook tot aan het

²¹⁸ Geheime MvO, (2.10.39) inv. 192, 28.

²¹⁹ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 29-30

einde als een rode draad door de ontwikkeling van de Oost-Sumatraans nationalistische beweging lopen.

5.4 De Chinese beweging

Tussen 1928 en 1938 heerste er bij het gouvernement in Oost-Sumatra groot wantrouwen ten opzichte van de Chinese bevolking. Eerder koesterde het gouvernement al veel achterdocht jegens de koelies, waaronder zich eind jaren twintig nog veel Chinezen bevonden. Dit had zich onder Van Sandick vertaald in een strenge uitzettingsprocedure voor Javaanse en Chinese koelies. De politieke gebeurtenissen in China in de late jaren twintig leidden in Indonesië tot een vernieuwde belangstelling onder veel Chinezen, die zich al snel uitte in een aparte Chinese beweging. Zij stond los van het Indonesisch nationalisme, was anti-Japans en had sterke banden met het marxisme. Hoe dacht het gouvernement in Oost-Sumatra tussen 1928 en 1938 over de Chinese beweging? Welk beleid werd gevoerd? En hoe succesvol werd dit beleid geacht? Tevens ga ik in op de perceptie over een andere risicogroep in Oost-Sumatra, namelijk de Japanse bevolkingsgroep. Zij vormde in de jaren dertig naar het oordeel van het bestuur een risicocategorie.

Begin 1927 kreeg het gouvernement aan de Oostkust te maken met moeilijkheden bij de Chinese beweging. ‘Geïnspireerd door de sterk in communistische zin georiënteerde partij in China’, begonnen Kuo Min Tang- afdelingen zich ‘duchtig te roeren’.²²⁰ Onder invloed van rode voormannen waren, volgens Van Kempen, ‘ook anti-Europese elementen op de voorgrond getreden’. Zo waren er onder veel Chinese contractanten ‘revolutionaire elementen aangetroffen, wier optreden rust en orde aldaar vaak ernstig bedreigde.’²²¹ Snel optreden had destijds elke betoging onderdrukt zonder bloedvergieten. De politieke chaos betekende echter wel dat er, aldus het verslag, ‘voortdurend scherp toezicht [geboden was] op alle uitingen van de Chinese beweging’, terwijl ook ‘de Chinese arbeiders van ondernemingen en grootbedrijven waakzaamheid [bleven vereisen].’²²²

De politieke gebeurtenissen in China bleven van grote invloed op de Chinese bevolkingsgroep aan de Oostkust. Deze groep kende al langer een sterke eigen identiteit en was hiervoor al afgezonderd van de rest van de Oost-Sumatraanse samenleving. De Chinese burgeroorlog leek de fixatie op hun Chinese identiteit slechts te versterken. Zo schreef controleur H.D. van Meyenfledt van de onderafdeling Beneden-Deli op 28 april 1934: ‘Ook het grote aantal hier wonende Chinezen vertonen politieke belangstelling en waar het merendeel van deze bevolkingsgroep bestaat uit niet hier te land geboren, zijn het vooral de gebeurtenissen in

²²⁰ MvO, (2.10.39) inv. 186, 50.

²²¹ Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 49-50.

²²² Het voorgaande is gebaseerd op: Ibidem, 50.

het moederland die zich hier laten gelden.²²³

De aparte fixatie van de autoriteiten op ‘de Chinese beweging’ valt te verklaren vanuit verschillende redenen. De Chinese bevolking werd door hun uitheemse herkomst, unieke identiteit en bijzondere economische positie (als koelie of handelaar) door het gouvernement gezien als een mogelijke ‘risicogroep’. De sterke focus van veel Chinezen op de gebeurtenissen in China, betekende dat het Chinees nationalisme in Indonesië sterk beïnvloed werd door het communisme. Vanwege de acties door de PKI en de vrijdelde communistische opstand werd het marxisme gezien als een grote bedreiging voor de veiligheid. Het gouvernement was extra waakzaam op de ‘communistisch gekleurde’ Chinese beweging. Zij wilde immers geen herhaling van de gebeurtenissen uit 1926 en 1927.

In 1936 constateerde Van Suchtelen over de Chinese beweging: ‘Ter Oostkust wordt van een neiging om de politieke belangstelling op de Indische geboortegrond te richten weinig gemerkt. Het *peranakan* element is hier nagenoeg niet vertegenwoordigd. Voor Medan bedraagt dit nog geen 30% van de Chinese bevolking, terwijl het percentage buiten Medan nog aanmerkelijk lager dient te worden gesteld. De voornaamste politieke actie is meer gericht op het moederland dan op Nederlands-Indië. Zij wordt beheerst door onderwijskwesties en anti-Japanse stemming.’²²⁴

Van Suchtelens analyse van het grote aantal nieuwkomers, is gezien de aard van de Oost-Sumatraanse samenleving niet onlogisch. Aan de Oostkust, anders dan elders in Nederlands-Indië, bestond de Chinese bevolkingsgroep voornamelijk uit Chinese koelies. Zij werkten slechts voor een bepaalde tijd in het gewest en waren vaak afkomstig uit Zuid-China. Een groot deel van deze groep was *totoke* (nieuwkomer), terwijl slechts een klein deel van hen in Nederlands-Indië geboren was en daarom als *peranakan* bestempeld kon worden.

Het conflict met de Chinese beweging werd overheerst door onderwijskwesties. Het gouvernement probeerde communistisch gedachtegoed uit te bannen op Chinese scholen. Tegelijkertijd heersten er spanningen tussen de Chinese en Japanse bevolkingsgroep en vloeiden de anti-Japanse voort uit van de Japanse annexatie van Mantsjoerije in 1931 en de Japans-Chinese oorlog vijf jaar later.

In 1933 waren er ten behoeve van het Chinese Rode Kruis allerlei geldinzamelingen. Dit animo was daarna sterk verminderd. Een Japanse boycot actie was gepland, maar hier was in de praktijk weinig van gemerkt. Het gouvernement hield nauwlettend toezicht gehouden op Chinese onderwijsinstellingen. Beducht op communistische invloeden, had het gouvernement allerlei ongewenste docenten de onderwijsbevoegdheid ontnomen of uit Nederlands-Indië verwijderd. Deze controle was, volgens het bestuur, ook al miste de acties zijn preventieve werking niet. De Chinese Kuo Min Tang afdelingen, waarvoor de gouverneur in 1928 nog gewaarschuwd had, konden in 1936 in slechts op geringe belangstelling rekenen.

²²³ MvO Beneden-Deli, (2.10.39) inv. 686, 81.

²²⁴ MvO, (2.10.39) inv. 190, bijlage 3:4.

Eén specifiek incident had de ogen van het gezag geopend voor het gevaar van de Chinese beweging. Dit was de zogeheten ‘Rode Vloed affaire’. In 1933 had de gewestelijke recherche uitgebreid onderzoek gedaan op de Pei Shan school, in Tandjong Balei. De recherche kwam erachter dat op de school docenten hun leerlingen allerlei communistische leer bijbrachten. In totaal waren er ongeveer 100 personen bij betrokken. Het merendeel van deze groep waren onderwijzers en 17-jarige mannen en vrouwen, die via een vrouwenbond, een studiebond en via literaire verenigingen marxistisch gedachtengoed verspreidden.²²⁵ Van Suchtelen schreef hierover: ‘Duidelijk is komen vast te staan, dat deze organisaties ten doel hadden rechtstreeks, dan wel zijdelings, te ageren voor omverwerping van het hier te lande gevestigde gezag, het verwekken van een revolutie en de stichting van op Sovjet leest geschoeide communistische gemeenschap en dit idee te verspreiden door de leerlingen na voldoende opleiding als onderwijzer(es) bij verschillende onderwijsinstellingen te werk te stellen.’²²⁶ Naar aanleiding van het onderzoek werden 11 personen geïnterneerd, zeven personen uit Indië verbannen, één persoon geïnterneerd te Boven Digoel, terwijl drie leraren een onderwijsverbod kregen en vijftigtal onder voortdurend politietoezicht kwam te staan.²²⁷

Net als Grijzen, waarschuwde Van Suchtelen dat de Chinese lectuur intensief in de gaten moest worden gehouden. Zijn opvolger concludeerde in 1938 eveneens dat de Chinese bevolking in de residentie de voortdurende aandacht van bestuur en politie vereiste. Dit was met name vanwege de politieke belangstelling in China en de ‘vaak verwerpelijke middelen, welke worden aangewend om die belangstelling gaande te houden en daarvan te getuigen door financiële steun.’ Ook het onderwijs moest naar zijn mening goed in de gaten gehouden worden.²²⁸

Ook de Japanse bevolkingsgroep hield de Oost-Sumatraanse autoriteiten eind jaren dertig bezig. Ook deze groep werd als een potentiële risicogroep gezien. Dit had zij met name te danken aan de problematische diplomatieke betrekkingen tussen Japan en Nederlands-Indië. Bouwes Bavinck schreef dat de Japanners in tegenstelling tot de Chinezen geen uiting gaven aan hun medeleven met de politiek in hun land. Hij constateerde ‘wel worden zij – en in het bijzonder hun ondernemingen – dikwijls bezocht door landgenoten vanuit Japan, die een vooraanstaande plaats schijnen in te nemen en wier gedragingen aandacht vereisen. Door de volkomen geslotenheid van de Japanse gemeenschap tegenover elke niet-Japanner is het uiterst moeilijk aangaande de s.. verdachte belangstelling, zowel van hier-wonenden, als van tijdelijk toegelatenen, enige betrouwbare inlichting te krijgen, welke alle verdenking opheft of de juistheid ervan aantoot.’²²⁹

²²⁵ Het voorgaande is gebaseerd op: MvO, (2.10.39) inv. 190, bijlage 3:5-6.

²²⁶ Ibidem, 6.

²²⁷ Ibidem, 7.

²²⁸ Het voorgaande is gebaseerd op: Geheime MvO (2.10.39) inv. 192, 30.

²²⁹ Ibidem.

Van Suchtelen was twee jaar eerder tot soortgelijke conclusies gekomen betreffende de Japanse gemeenschap. 'De belangstelling voor Japan in de inlandse gemeenschap beperkte zich voorhands nog slechts tot economische verhoudingen; politieke interesse werd nagenoeg niet waargenomen.'²³⁰

Na de communistische opstand kreeg het gouvernement in Oost-Sumatra dan ook veel vat over verschillende dreigingen. Het strengere beleid na de communistische opstand stelde de autoriteiten in staat de nationalistische beweging een halt toe te roepen. Het bestuur bleef met een klein maar effectief politicapparaat de nationalisten goed in de gaten houden, ook al ging zij er vanuit dat de nationalisten maar weinig steun verworven onder de lokale bevolking. De marxistisch getinte Chinese beweging en de bovenal 'rode' nationalistische beweging in Oost-Sumatra propageerden immers, in de ogen van het gouvernement, zeer gevaarlijk gedachtegoed. Tot aan de Japanse bezetting toe bleef de nationalistische beweging in deze regio dan ook gezien worden als een grote bedreiging voor de openbare orde en rust.

²³⁰ MvO, (2.10.39) inv. 190, bijlage 3:1.

Hoofdstuk zes: Conclusie

Het Indonesisch nationalisme lijkt aan de Oostkust tot veel onrust te hebben geleid. Het plaatselijk bestuur meende na de communistische opstand van 1926/27 grip op de nationalistische beweging te hebben gekregen. Desalniettemin bleef de dreiging, die van deze groep uitging, zeer groot. Mochten nationalistische ideeën aanslaan bij de inheemse bevolking, dan zou dit grote gevolgen hebben voor de economisch en politiek bevoorrechte positie van de Europeanen in de regio.

De Oostkust van Sumatra is een zeer interessante regio gebleken om het regeringsbeleid tegen het nationalisme nader te toetsen. Niet alleen woonde hier een zeer diverse bevolking, maar ook woonden er weinig Europeanen en was de regio van groot economisch belang. De bronnen van regionale bestuurders bevatten hier tevens unieke informatie over de strijd tegen de nationalistische beweging.

Welke maatregelen nam het gouvernement om de nationalistische beweging aan de Oostkust te bestrijden? Hoe succesvol was deze aanpak? Om op deze vraag antwoord te kunnen geven, is dit onderzoek steeds gefocust geweest op drie belangrijke elementen: perceptie, beleid en succes. Hierna ga ik nader in op ieder van deze elementen.

Perceptie

Hoe keken bestuurders naar de nationalistische beweging op Oost-Sumatra? Op deze vraag is niet gemakkelijk een eenduidig antwoord te geven. De visie van het Oost-Sumatraans gouvernement ten aanzien van de nationalistenverschildte met de tijd en was zeer afhankelijk van de sterkte van de nationalistische beweging in de regio. Desondanks, is er een grote continuïteit te zien in het beeld van de beweging. De visies van de bestuurders vertonen zowel voor als na de opstand veel overeenkomsten.

Het nationalisme lijkt, in vergelijking met Java, aan de Oostkust pas relatief laat op gang te zijn gekomen. In 1921 kwam de nationalistische beweging zeker wel ter sprake, maar de beweging was toen hoogstwaarschijnlijk nog van kleine betekenis. Pas na 1922 nam de beweging, aldus gouverneur Van Kempen, serieuze vormen aan. In Grijzens ambtsperiode, van 1917 tot 1921, vonden met betrekking tot het nationalisme bijna geen incidenten plaats. Het gouvernement beschikte in die tijd nauwelijks over middelen om de beweging te bestrijden. Gezien de vermoedelijk geringe omvang van de beweging, had dit begin jaren twintig niet tot problemen geleid. Veel wijst erop dat in Oost-Sumatra het nationalisme later op gang kwam dan op Java. In Batavia had de nationalistische beweging toen al de koloniale samenleving op scherp gezet en het politieke landschap sterk veranderd.

Er is wel een sterke overeenkomst tussen de vroege en de late percepties van de nationalistische beweging. Het nationalisme werd in Oost-Sumatra immers steeds bestempeld als een kleine beweging. Zij werd gezien als een beweging, die niet representatief was voor de rest

van de bevolking. Bestuurders adviseerden om vooral geen verdere impulsen te geven aan de nationalisten en zeker niet toe te geven aan hun 'extreme' eisen. Het Europees BB, doordrongen van een ethisch en paternalistisch gedachtegoed, wist immers wat goed was voor de inheemse bevolking en niet, in Van Kempens bewoordingen, dit groepje 'heetgebakerde intellectuelen'.

Desalniettemin waren BB'ers zich erg bewust van het potentiële gevaar van de nationalisten. Mochten de ideeën van de nationalisten uitgewerkt worden in beleid, dan konden ze grote implicaties hebben voor de positie en veiligheid van de Europeanen. In de rapporten werd dan ook steeds geadviseerd om de nationalisten nauwlettend in de gaten te houden.

De alertheid werd vaak door bestuurders vaak gecombineerd met een roep om een krachtig beleid. 'De oosterling verwachtte immers geen onbegrepen democratie, maar het bewijs van de regering dat zij sterk was.' Na 1924 was daarnaast meerdere malen gebleken dat de beweging een bedreiging vormde voor de economische en politieke stabiliteit van de regio. Stakingen, propagandacampagnes en de vrijdelde communistische opstand in West-Sumatra duiden zo op groot gevaar van nationalistische zijde.

Het communisme drukte volgens bestuurders een zware stempel op het Oost-Sumatraans nationalisme. De PKI werd, in de jaren naar aanloop van de communistische opstand, grotendeels verantwoordelijk gehouden voor de eerdere politieke onrust. Niet alleen wierp de communistische PKI zich puur door de opstand op tot de grootste tegenstander van het regime. Tevens had de PKI al eerder in de jaren twintig acties georganiseerd en was zij hier erg actief geweest. Het schokeffect van de communistische opstand was hierna van bepalende invloed geweest voor de algehele perceptie over de nationalisten. Voor de opstand was de beweging, in de ogen van het BB, dan ook bovenal 'rood gekleurd'. Na 1927 werd de beweging gezien als een voortzetting van de eerdere 'communistische' nationalistische beweging. De stakingen, die de economische stabiliteit van de regio bedreigd hadden, konden daarnaast ook gemakkelijk gekoppeld worden aan de PKI's marxistische gedachtegoed.

In Oost-Sumatra ging daarnaast, naar de mening van veel bestuurders, dreiging uit van de koeliebevolking. Koelies waren van groot economisch belang voor de regio, maar hun uitheemse herkomst, slechte integratie, kwetsbare leefomstandigheden en politieke belangstelling voor gebeurtenissen elders wekten argwaan bij bestuurders. BB'ers vermoedden dat Javaanse koelies uit Java veel nationalistisch gedachtegoed met zich meebrachten naar het gebied, terwijl Chinese koelies, door hun sterke politieke oriëntatie op het moederland, vaak geassocieerd werden met het communisme. Beleidsmakers hielden dan ook de Chinese beweging nauwlettend in de gaten en koelies konden via een scherpe procedure sneller uitgezet worden.

De vrijdelde communistische opstand leidde tot een strenger beleid tegenover de nationalistische beweging. Het gouvernement was diep geschrokken van de gebeurtenissen en ging dan ook in heel Nederlands-Indië de nationalisten harder aanpakken. Dit nieuwe beleid zou volgens bestuurders hebben geleid een nieuwe strategie van de nationalisten. Extremistische leiders werden sneller geïnterneerd en daarom gingen veel nationalisten, in de ogen van het gouvernement, nu ondergronds. Ook de propaganda veranderde volgens enkele rapporten. Deze

nieuwe propaganda was minder gericht op ‘grotere idealen’, maar zij speelde nu meer in op ‘tere rassenkwesies’ en lokale en meer kortstondige grieven.

Het minder openbare optreden van de nationalisten veranderde weinig aan de algemene perceptie van het nationalisme. Het gouvernement ging nog in de late jaren dertig vanuit, dat de beweging maar weinig tekenend was voor de algemene stemming onder het volk. Na verhard optreden in 1933, was het met de beweging, volgens de gouverneurs Van Suchtelen en Bouwes Bavinck, zelfs nog verder bergafwaarts gegaan. Het geringe ledental mocht, naar Van Suchtelens mening, dan ook als ‘toonaangevend’ worden beschouwd voor de steun van het nationalisme.

Het nationalisme in Oost-Sumatra was in belangrijke mate een inmenging van Javaans en regionaal nationalisme. Meerdere keren vond er import van Javaans nationalisme plaats. Niet alleen is dit in de berichtgeving terug te zien aan de komst van allerlei Javaanse propagandisten. Over het algemeen volgt de beweging in Oost-Sumatra ongeveer hetzelfde patroon op Java. Zij begon later, maar daarna was er in het gebied sprake van een actieve PKI, de (iets minder actieve) PNI, Partindo en Gerindo. Tegelijkertijd zijn er ook sterk regionale kenmerken van deze beweging. De verschillende actieve religieuze organisaties in het gebied, het inspelen op de tere rassenkwesies en de meer op de klassenstrijd gerichte propaganda zijn hier een belangrijk voorbeeld op.

Beleid

In de vroege jaren twintig was er in Oost-Sumatra nog weinig sprake van een specifiek beleid ten aanzien van het nationalisme. De nationalistische dreiging was voornamelijk een nieuw probleem. Bestuurders in dit gebied hadden niet eerder met een soortgelijke dreiging te maken gehad en veel van de latere wetgeving, juridische maatregelen en instanties om deze beweging te bestrijden, bestonden toen niet.

Onder Grijzen leidde het gebrek aan bestrijdingsmiddelen nog niet tot grote problemen. Het bestuur kreeg vooral te maken met stakingen en uitlatingen in pers. De herintroductie van het vergaderverbod en beperkingen van de persvrijheid gaven Grijzen meer ruimte om incidenten aan te pakken. Verder werden stakingen door krachtig politieoptreden op tijd verhinderd.

De opkomst van de nationalistische beweging, in de jaren voorafgaand aan de communistische opstand, plaatste het gouvernement in een lastig pakket. Van Kempen beschreef in verschillende gevallen hoe preventief optreden niet mogelijk was geweest. Zo had het gouvernement ‘met lede ogen aan te zien hoe deze beweging, welke geen ander doel had dan omverwerping van het wettig gezag, krachtig voortwoekerde en verderfelijke sentimenten en ontevredenheid zaaide onder de massa van het volk.’ Het gouvernement wist vaak wie de leiders waren van de nationalistische beweging, maar kon zij hiertegen zelden actie ondernemen. Het gouvernement had, naar de mening van Van Kempen, te maken met een ‘ernstig gebrek aan recherchepersoneel’ en ‘een gebrek aan juridische maatregelen’. Deze gebreken waren pijnlijk op

de oppervlakte getreden na de vrijdelde communistische opstand. Bestuurders wilden nu krachtiger optreden en hiervoor was dan ook een nieuw repertoire aan bestrijdingsmiddelen benodigd.

Een oplossing hiervoor vond het gouvernement in de verscherping van de juridische maatregelen. Zo werd lidmaatschap van de PKI strafbaar. Er kwamen vrijheidsstraffen op het bezit van verboden lectuur en er werd gevraagd om extra maatregelen tegen de pers. Deze strenge wetgeving viel samen met gelijktijdige maatregelen in Batavia. Alle ordonnanties moesten immers in Batavia worden bekrachtigd en ook in Batavia was men zeer geschrokken van de ongeregelheden van de PKI.

Het ruimere juridische repertoire leidde bij latere bestuurders tot grote tevredenheid. Na de opstand interneerde het bestuur op grote schaal nationalistische leiders. Er werden huiszoekingen verricht en men trad hard op tegen de pers. In 1936 adviseerde Van Suchtelen dan ook zeer alert te blijven, maar hij omschreef de middelen als 'voldoende succesvol'. Sinds het opgelegde vergaderverbod aan Partindo, waarbij het gouvernement openbare vergaderingen kon verbieden en waardoor agenten besloten vergaderingen mochten bijwonen, had het gouvernement het gevaar van de PNI en Partindo in weten te perken.

Twee andere belangrijke instanties in de strijd tegen de nationalistes waren de gewestelijke recherche en de particuliere inlichtingendienst. De gewestelijke recherche was in 1926 opgericht naar aanleiding van de onrust op dat moment. Zij was speciaal opgericht voor de opsporing van 'mogelijk illegaal politiek bedrijven'. Ondanks een geringe personeelsbezetting was zij mede door grote mobiliteit een zeer efficiënt politieapparaat. Daarnaast beschikte de gewestelijke recherche, getuige haar strikte instructie om puur feiten weer te geven, vermoedelijk over sterke juridische middelen en een uitgebreid spionnennetwerk. De gewestelijke recherche ontwikkelde zich hier dan ook tot een belangrijke instantie in de campagne tegen de nationalistes en was uit deze oogpunten vergelijkbaar met ARD op landelijk niveau.

De particuliere inlichtingendienst werd in 1927 opgericht en kende een problematische start. De 'DPV-schandalen' hadden tot een officieel onderzoek geleid en ook bij het Oost-Sumatraans gouvernement vreesde het bestuur voor een te verregaande invloed van deze dienst. Zij was als particuliere dienst enkel bedoeld voor 'meerzijdige belichting' en diende naast de veiligheid op de plantages, ook vooral de werkgeversbelangen van de DPV en AVROS.

De gouverneurs Grijzen en Van Sandick ontworpen allebei specifieke wetgeving, gericht op de koelies. Het gouvernement koesterde veel wantrouwen tegenover de koelies en daarom vergemakkelijkte zij de uitzetting van zogeheten 'ongewenste elementen'. Ingegeven door de vermoedelijke schok van de communistische opstand, de al langer heersende argwaan ten opzichte van de koelies en de economische crisis, werd met hulp van dactyloscopische bureaus en emigratiekantoren een procedure tot gemakkelijker uitzetting van de koelies ontworpen. De Chinese beweging, die eveneens op veel scepsis kon rekenen bij het gouvernement, werd als notoire risicogroep sterk in de gaten gehouden met controles op onderwijsinstellingen en toezicht op van de Chinese lectuur.

Succes

In hoeverre was de aanpak van de nationalistische beweging aan de Oostkust succesvol? Op deze vraag is het moeilijk om eenduidig antwoord te geven. Op korte termijn was de strijd tegen het nationalisme steeds een proces van vallen en opstaan. Over het algemeen kan men stellen dat er tot 1924 niet veel aan de hand was, dat tussen 1924 en 1927 het gouvernement ernstige problemen ondervond met de beweging en dat de politieke situatie in de jaren hierna, met name na 1933, sterk veranderde ten gunste van het bestuur. Op lange termijn is deze vraag vrij lastig te beantwoorden, maar ook hier zou men kunnen stellen dat het Oost-Sumatraans beleid succesvol is geweest. Ten slotte is het belangrijk te kijken naar wat deze aanpak nu zo succesvol maakte. Is dat puur het beleid geweest? Of speelde ook andere factoren hier een rol?

In de vroege jaren twintig was de politieke situatie in het gebied, naar de mening van de bestuurders, erg gunstig. Dit had vooral te maken met het feit dat de nationalistische beweging in het gewest toen vrij kleinschalig was. Van goede bestrijdingsmiddelen was toen weinig sprake, maar omdat het nationalisme pas later hier zijn intrede zou doen, was dit niet problematisch.

Afgaande op Van Kempens politieke verslagen, ondervond het gouvernement grote moeilijkheden om tegen de nationalistische leiders te kunnen optreden. Zij kon vaak weinig actie ondernemen tegen nationalistische leiders. Dit was deels te wijten aan het gebrek aan juridische maatregelen. Anderzijds had zij ook te kampen met een tekort aan recherchepersoneel. Naar aanleiding van de onrust in 1926 en het tekort aan mankracht, richtte het gouvernement de gewestelijke recherche op. Deze kleine, maar mobiele eenheid stemde in jaren daarop al tot tevredenheid bij het gouvernement. Met name door haar grote mobiliteit, werd zij een effectief middel in de campagne tegen de nationalistische leiders. Desondanks was door de geringe personeelsbezetting het gouvernement, volgens een oordeel uit 1928, er enkel in geslaagd 'de beweging te beperken, maar niet uit te roeien.' Er werd dan ook dringend gevraagd om een uitbreiding van de middelen van de dienst.

De poging tot opstand van de PKI was een bepalend moment in de campagne tegen het nationalisme in Oost-Sumatra. Het gouvernement was geschrokken door de ongeregelde en ging vanaf nu veel strenger optreden. Op grote schaal interneerde het regime nationalistische leiders, waardoor de partijen hier in eerste instantie gebukt gingen onder een groot gebrek aan leiderschap. De nationalistische beweging moest, volgens de rapporten, erg wennen aan het hardere gouvernementsoptreden. Waar het gouvernement voorheen vaak machteloos stond, kon zij nu door een nieuw repertoire aan juridische middelen en een beter ingewerkte gewestelijke recherche, strenger optreden tegen nationalistische leiders en de pers. Dit had, in de ogen van de gouverneur, gezorgd voor 'verkoeling' bij het nationalistische kamp. De algehele perceptie van het gouvernement over de nationalistische beweging veranderde er echter niet door. Zij ging er nog steeds vanuit dat de nationalistische leiders in het geheim 'doorwroetten' en wachtten om in actie te komen. Van een grote nationalistische beweging was nu geen sprake.

De communistische opstand bleek een belangrijke katalysator te zijn voor een

succesvolle, hardhandige aanpak van het nationalisme. Het hierna nieuw gecreëerde arsenaal aan bestrijdingsmiddelen stelde het gouvernement in staat succesvol de beweging in te perken. Na het onrustige jaar 1933, wist het gouvernement met een vergaderverbod Partindo effectief te bestrijden. In 1936 en 1938 was er in de beschrijving van de nationalistische beweging dan ook voornamelijk plaats voor godsdienstige verenigingen, die schijnbaar weinig politieke betrokkenheid toonden. Er ontstonden er ook nieuwe partijen, die door het gouvernement getolereerd werden. De middelen werden dan ook destijds voldoende geacht voor een succesvolle bestrijding van de nationalistische beweging.

Niet alleen het verscherpte gouvernementsbeleid, maar ook andere factoren kunnen in belangrijke mate verklaren waarom de nationalistische beweging, zeker na 1928, in Oost-Sumatra slechts beperkte invloed had op de samenleving. Verschillende van deze factoren werden ook bestuurders uit dit gebied genoemd.

De Oost-Sumatraanse samenleving was zeer divers. Er was in dit gebied een grote variatie aan bevolkingsgroepen, culturen en godsdiensten. Dit zal het voor de nationalisten moeilijk hebben gemaakt om gedeelde maatschappelijke idealen te vinden. Dit kan wellicht ook een verklaring zijn voor de minder 'idealistische' propaganda van de nationalisten in deze regio. In Oost-Sumatra heerste daarnaast, zeker na het strengere beleid na 1928, een groot gebrek aan leiderschap. Hierdoor was het lastiger voor de nationalisten om partijen bij elkaar te houden en een succesvolle campagne te beginnen. Deels was dit toe te wijzen aan het krachtige overheidsbeleid, met name door de interneringen. Anderzijds bevonden zich in deze voornamelijk agrarische regio minder hoog opgeleide Indonesiërs. Juist deze groep was sneller geneigd zich aan te sluiten bij de nationalistische beweging. Dit zou tevens kunnen verklaren waarom juist in verstedelijkte gebieden, waar meer hoogopgeleide Indonesiërs woonden, sneller sprake was van een grotere nationalistische beweging.

Ook de uitgestrektheid van het gebied en de grotere afstanden hebben de nationalistische campagne hier bemoeilijkt. Hierdoor was het lastiger om contact te houden met de partijleiding en waren de nationalisten gedwongen om zich te focussen op drukbevolkte plaatsen. Dit maakte het gemakkelijker voor het gouvernement om de beweging in de gaten te houden. Tevens ondervond het gouvernement veel hulp van de zelfbestuurders en de autochtone bevolking. De autochtone bevolking moest naar verluidt weinig hebben van de nationalistische beweging, terwijl de zelfbestuurders veel eigenbelang hadden bij het streng optreden tegen de nationalisten. De nationalisten tastten immers niet alleen het Europees gezag aan, maar ook dat van de inheemse bestuurders.

Hoe succesvol is het beleid jegens het nationalisme op lange termijn geweest? Op de lange termijn kan men zeker betogen dat er sprake is van een succesvol beleid. Het strenge optreden van het gouvernement en de laatstgenoemde factoren, die een snelle verspreiding van nationalisme bemoeilijkten, hebben ertoe geleid dat het Indonesisch nationalisme hier nauwelijks een voet aan de grond kreeg. Slechts een korte periode, tussen 1924 en 1927 was er volgens de politieke verslagen sprake van politieke onrust. Daarvoor en daarna was het Nederlands gezag

vrijwel onbetwist. Wat dat betreft kan men dan wederom spreken van een succesvol beleid.

Uiteraard valt hier wel tegen in te brengen dat het gouvernement geen ruimte schiep om in dialoog te treden met de beweging. Maar wat zouden de gevolgen van zulke gesprekken zijn geweest? Daar kunnen we als historici slechts naar gissen.

Mogelijk zou een alternatieve strategie in de ogen van het gouvernement alleen maar slechter gewerkt hebben. Zij zou waarschijnlijk alleen maar meer gelegenheid hebben gegeven aan de nationalisten om hun gedachtengoed sneller te verspreiden. Het strenge regeringsbeleid, gecombineerd met de unieke aard van dit gewest, lijken de invloed van de nationalisten hier immers sterk ingeperkt te hebben. Vanuit dat oogpunt, is het beleid van het bestuur in deze regio succesvol te noemen. Op lange en korte termijn bood zij weinig mogelijkheden aan de nationalisten om meer voedingsbodem te krijgen bij de bevolking. In Oost-Sumatra heeft het Javaans nationalisme dan ook uiteindelijk een heel beperkte rol gespeeld.

Bibliografie

Publicaties

- Bloembergen, M., *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië: uit zorg en angst* (Leiden 2009)
- Blumberger, J.Th.P., *De communistische beweging in Nederlands-Indië* (Haarlem 1935)
- Burgers, H., *Garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010)
- Dalhuisen, L.H.W. e.a., *Geschiedenis van Indonesië* (Zutphen 1998)
- Doel van den, H.W., *Afscheid van Indië: de val van het Nederlands imperium in Azië* (Amsterdam 2000)
- Doel van den, H.W., *De stille macht: het Europees binnenlands bestuur op Java en Madoera, 1808-1942* (Amsterdam 1994)
- Doorn van, J.A.A. & W.J. Hendrix, *Het Nederlands-Indonesisch conflict: ontsporing van geweld* (Amsterdam 1985)
- Fasseur, C., *De indologen: ambtenaren voor de oost, 1825-1940* (Amsterdam 1993)
- Goedhart, A., *Het wonder van Deli* (Alphen aan de Rijn 2002)
- Houben, V.J.H. & J.T. Lindblad e.a., *Coolie labour in colonial Indonesia: a study of labour relations in the Outer Islands, ca. 1900-1940* (Wiesbaden 1999)
- Ingleson, J., *Workers, unions and politics: Indonesia in the 1920s and 1930s* (Leiden 2014)
- Jong de, L., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11a* (Leiden 1984)
- Ricklefs, M.C., *A history of modern Indonesia* (Stanford 2001)
- Poeze, H.A., *Politiek-politionele overzichten van Nederlands-Indië: deel IV, 1935-1941* (Leiden 1994)
- Thee Kian Wie, *Plantation agriculture and export growth: an economic history of East-Sumatra 1863-1942* (Jakarta 1977)
- Vickers, A., *A history of modern Indonesia* (Cambridge 2013)

Archiefbronnen

- Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën, 1901-1963, Memorie van Overgave, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 184, door S. van der Plas (1917)
- NA, Koloniën, MvO, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 185, door H.J. Grijzen (1921)
- NA, Koloniën, MvO, Afdeling Deli en Serdang, (2.10.39) inv. 667, door H.E.K. Ezerman (1921)
- NA, Koloniën, MvO, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 186, door C.J. van Kempen (1928)
- NA, Koloniën, MvO, Onderafdeling Beneden-Deli, (2.10.39) inv. 679, door J. Reuvers (1929)
- NA, Koloniën, MvO, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 187, door L.H.W. van Sandick (1930)
- NA, Koloniën, MvO, Onderafdeling Laboean Batoe, (2.10.39) inv. 723, door M. Boon (1931)
- NA, Koloniën, Geheime nota besturen, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 189, door H.E.K. Ezerman (1933)
- NA, Koloniën, MvO, Onderafdeling Serdang, (2.10.39) inv. 683, door J. de Ridder (1933)
- NA, Koloniën, Aanvullende Memorie van Overgave, Onderafdeling Beneden-Deli, (2.10.39) inv. 686, door H.D. van Meyenfeldt (1934)

NA, Koloniën, MvO, Afdeling Simeloengo en Karolanden, (2.10.39) inv. 706, door F.J. Nieber (1934)

NA, Koloniën, Aanvullende Bestuursmemorie, Onderafdeling Pangkalan Brandan, (2.10.39), inv. 717, door W. Kuiper (1935)

NA, Koloniën, MvO, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 190, door B.C.C.M.M. van Suchtelen (1936)

NA, Koloniën, Aanvullende MvO, Afdeling Simeloengo en Karolanden, (2.10.39), inv. 707, door M. van Rhijn (1936)

NA, Koloniën, Vervolg Memorie van Overgave, Onderafdeling Karolanden, (2.10.39) inv. 709, door P.A. Lanting (1937)

NA, Koloniën, Geheime Memorie van Overgave, Oostkust van Sumatra, (2.10.39) inv. 192, door J. Bouwes Bavinck (1938)

Bijlagen

Bijlage I Lijst van afkortingen

ARD: Algemene Recherche Dienst

AVROS: Algemene Vereniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra

BB: (Europees) Binnenlands Bestuur

BO: Boedi Oetomo (Het Schone Streven)

DPV: Deli Planters Vereniging

Gerindo: Gerakan Rakyat Indonesia (Indonesische Volksbeweging)

JIB: Jong Islamieten Bond

ISDP: Indische Sociaal Democratische Partij

Parindra: Partai Indonesia Raya (Partij voor Groot Indonesië)

Partindo: Partai Indonesia (Partij Indonesië)

Permi: Partij Moslim Indonesia

PI: Perhimpunan Indonesia

PID: Politieke Inlichtingen Dienst

PKI: Partai Komunis Indonesia (Communistische Partij Indonesië)

PNI: Perserikatan Nasional Indonesia (Nationale Vereniging Indonesië)

PNI Baroe: (Nieuwe PNI)

PPPKI: Perserikatan Partai Partai Kebangsaan Indonesia (Federatie van Partijen voor het Indonesische Volk)

PSII: Partai Sarekat Islam Indonesia

SI: Sarekat Islam (Vereniging Islam)

Bijlage II Gouverneur-generaals

J.B. van Heutsz, 1904-1909
 A.W.F. Idenburg, 1909-1916
 J.P. van Limburg Stirum, 1916-1921
 D. Fock, 1921-1926
 A.C.D. de Graeff, 1926-1931
 B.C. de Jonge, 1931-1936
 A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, 1936-1942

Bijlage III Gouverneurs Oostkust van Sumatra

S. van der Plas, 1913-1917
 H.J. Grijzen, 1917-1921
 L.C. Westenenk, 1921-1924
 C.J. van Kempen, 1924-1928
 L.H.W. van Sandick, 1928-1930
 H.E.K. Ezerman, 1930-1933
 B.C.C.M.M. van Suchtelen, 1933-1936
 J. Bouwes Bavinck, 1936-1938

Bijlage IV Assistent-residenten in Oostkust van Sumatra

Asahan

C. Boterhaven de Haan, .. – 1937

Deli en Serdang

L. van Kesteren, .. -1919
 H.E.K. Ezerman, 1919-1921
 W.P.F.L. Winckel, 1921-1925

Langkat

C.E. Maier, ... – 1931

Simeloengo en Karolanden

H.E.K. Ezerman, ... - 1926
 H. Beeuwkes, 1926-1929
 F.J. Nieboer, .. – 1934
 M. van Rhijn, 1934-1936

Bijlage IV: Bestuurlijke indeling Oostkust van Sumatra, Europees bestuur (afdelingen en onderafdelingen)

- **1. Deli en Serdang:** Beneden Deli, Boven Deli, Laboean Deli, Serdang, Padang en Bedagei
- **2. Langkat :**Beneden Langkat, Boven Langkat, Pangkalan Brandan
- **3. Simeloengoen en Karolanden:** Simeloengoen, Karolanden
- **4. Asahan:** Asahan, Batoe Bara, Laboean Batoe
- **5. Bengkalis:** Bengkalis, Siak, Bagan Si Api Api, Rokan, Kampar Kiri

Bijlage V: Bestuurlijke indeling Oostkust van Sumatra, inheems bestuur (regent, omvang en inwoneraantal in 1933)

1. Asahan (sultan, 3900 km², 102.175 inwoners)

- Tandjoeng Balei
- Kisaran
- Bandar

2. Deli (sultan, 3100 km², 322.607 inwoners)

- Eigenlijk Deli
- Hamperan Perak (XII kota)
- Soekapiring
- Serbanjaman (Soenggal)
- Senembah

3. Koealoeh en Leidong (sultan, 2.250 km², 27.529 inwoners)

4. Langkat (sultan, 6300 km² (jan. 33): 185.970 inwoners)

- Loehak Telok Haroe: Poeloe Kompei, Besitang, Lapan, Babalan Brandan , Poeloe Sembilar
- Loehak Langkat Ilir: Tandjong Poera, Stabat, Bingei, Tjampa, Pantei Tjermin, Hinei, Toelang, Troesan, Tjanggang
- Loehak Oeloe: Bindjei, Selegeh, Bohorek, Selapian, Soengei Sengei

5 Pelalawan (sultan, 13.500 km², 10.652 inwoners)

- Lela Poetra
- Laksamana
- Kampar

6. **Serdang** (sultan, 1700 km², 117.000 inwoners)

- eigenlijk Serdang
- Senembah met Tandjong Hoeda
- Batakdoesoen
- Serbadjadi
- Perbaoengan
- Denai

7. **Siak** (sultan, 38.000 km², 174.072 inwoners)

- Siak: Siak, Mandau, Hampoera, Soengei Pakning
- Pakan Baroe: Sena Palan, Tapoeng Kanan, Tapoeng Kediri
- Bagan Api Api: Bangka, Koeboe, Tanah Poeti
- Boekit Batoe: Boekit Batoe, Domei (Roepat)
- Selat Pandjang: Tebing Tinggi, Merbau

Landschappen met korte verklaring:

1. **Batoe Bahrasche landschappen** (47.234 inwoners)

- Batoe Bahrasche federatie: Tanah Datar, Lima Laris, Lima Poeloeh, Pasisir, Boga
- De uit de federatie afkomstige nederzettingen: Tandjoeng, Si Para Pare, Pangoerawan
- Bataksche Tandjoeng Kasan

2. **Laboean Batoe** (13.900 km², 96.729 inwoners)

- **Koeloe** : Koeloe Hilir, Koeloe Hoeloe, Aer Natas
- **Bila**: Beneden Bila, Boven Bila, Merbau, Karadjaan IX en X
- **Panei**: Beneden Panei, Midden Panei, Boven Panei
- **Kota Pinang**: Soengei Kanang, Kota Pinang, Kampong Radja

3. **Karolanden** (2100 km², 83.648 inwoners)

- Baroe Djahe
- Lingga
- Soerha
- Sarinembah
- Koeta Boedoeh

4. Simeloengoen landschappen (246.357 inwoners)

- Siantar
- Tanah Djawa
- Panei
- Raja
- Dolok
- Poerba
- Si V Koeta